

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 5

Sayı: 2

Aralık 2004

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 5

No: 2

December 2004

Trakya Univ J Sci

ISSN 1305 -7766

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Cilt: 5 Aralık 2004 Sayı: 2

**TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science**

Volume: 5 December 2004 No: 2

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi

Cilt: 5 Sayı: 2 Aralık 2004

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science

Volume: 5 Number: 2 December 2004

Dergi Sahibi / Owner

*Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. İlker ALP*

Editör / Editor

Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Başkan / Chairman

Prof. Dr. İlker ALP

Üyeler / Members

*Prof. Dr. Süreyya BEYZADEOĞLU
Doç. Süleyman Sırrı GÜNER
Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan
Yrd. Doç. Dr. Adil OĞUZHAN
Yrd. Doç. Dr. Işık ŞAHİN*

Dizgi / Design

Arş. Gör. Caner EKİZCELEROĞLU

İletişim Adresi / Address

*T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Güllapoğlu Yerleşkesi – Edirne / TÜRKİYE
Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01
e-mail: sobedergi@trakya.edu.tr
tusobeeditor@yahoo.com*

Baskı / Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaa Tesisleri / Trakya University Publishing Center

DANIŐMA KURULU

Prof. Dr.	Adnan KULAKSIZOĐLU	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr.	Erdal CEYHAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr.	Ferda AYSAN	9 Eylül Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet Őükrü TEKBAŐ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr.	Metin ÇAKICI	IŞık Üniversitesi
Prof. Dr.	Mualla ULUSAVAŐ	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Sudi APAK	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr.	Őenay ÜÇDOĐRUK	9 Eylül Üniversitesi
Prof. Dr.	ToktamıŐ ATEŐ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr.	Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümünde Öğrenim Gören Son Sınıf Öğrencilerinin İlköğretimde Drama Derslerine İlişkin Tutumları <i>A Study on the Students' Attitudes toward the Lesson 'Drama'</i> Elif ÜNAL	1-15
Uluslar Arası Uçuş Yapan Havayollarında Finansal Tabloların ve Operasyon Sonuçlarının Sunulması <i>Presentation of Financial Statements and Operational Results in International Airline Industry</i> Kıymet Tunca ÇALIYURT	16-44
Türkiye'de Harcama Gruplarına Göre Nispi Fiyat Değişkenliği ve Enflasyon İlişkisinin Ekonometrik Analizi <i>An Econometric Analysis of the Relationship Between Relative Price Volatility and Inflation in Turkey With Respect to Main Expenditure Categories</i> Nedim DİKMEN	45-56
Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi <i>The Changing of Western Image in the Ottoman Diplomacy and the Influence of the Ambassadors</i> Namık Sinan TURAN	57-86
Öğretmen Adaylarının Düşünme Stillerinin Belirlenmesi <i>Determine the Thinking Styles of Teacher Candidates</i> Zühal ÇUBUKÇU	87-106

**CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ SINIF ÖĞRETMENLİĞİ
BÖLÜMÜNDE ÖĞRENİM GÖREN SON SINIF ÖĞRENCİLERİNİN İLKÖĞRETİMDE
DRAMA DERSİNE İLİŞKİN TUTUMLARI**

Elif Ünal*

ÖZET

Bu araştırmada, Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği programında öğrenim gören öğrencilerin almış oldukları İlköğretimde Drama dersine ilişkin tutumları çalışılmıştır. Ayrıca, öğrencilerin derse ilişkin genel tutum düzeylerine de bakılmıştır.

Araştırmada, veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen ‘İlköğretimde Drama Dersi Tutum Ölçeği’ kullanılmıştır. Verilerin analizinde her bir tutum maddesi için ortalama ve standart sapma değerleri bulunup yorumlanmıştır. Bazı bağımsız değişkenler açısından, her bir tutum maddesinin ortalaması için anlamlı farklılığın olup olmadığını belirlemek için t-testi hesaplanmıştır.

Analizlerin sonucunda, öğrencilerin ilköğretimde drama dersine ilişkin tutum düzeylerinin öğretim şekli, cinsiyet ve okul başarı durumlarına göre farklılıklar gösterdiği, genel olarak bakıldığında tüm öğrencilerin olumlu tutumlara sahip oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Eğitimde Drama, Tutum, Öğretmen Adayı.

---

* Öğr.Gör., Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

A STUDY ON THE STUDENTS' ATTITUDES TOWARD THE LESSON 'DRAMA'

ABSTRACT

In this study, it has been studied on the students' attitudes toward the lesson class of drama in the programme of primary school teaching, Faculty of Education, Celal Bayar University. Also it has been evaluated the levels of the students' general attitudes towards the lesson.

In this research, a scale of behaviour in the primary school drama lesson developed by the researcher has been used as a means of collecting data. In analyzing the data, the arithmetic mean and standard deviation have been determined and each behaviour item. In terms of independent variations, a t-test has been calculated whether there is a difference in meaning determine each attitude item.

As a result, the attitude levels of the students for the 'Class of Drama' in primary school students have been found significantly different for some independent variables. Also, it has been found that students' general attitude towards the class was positive.

The keywords: Drama in Education, Attitude, Prospective Teachers

GİRİŞ

İlköğretimde drama dersi, eğitim fakültesi sınıf öğretmenliği bölümü, son sınıfının ilk döneminde yer alan zorunlu bir derstir. Dersin kapsamı Y.Ö.K. planına göre; drama kavramı, drama türleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, pedagojik dramanın geçmişi, oyun ve dramanın çocuk gelişimi ve eğitimindeki önemi, drama tekniği, pedagojik drama ve türleri, ilköğretimde günlük ve haftalık plan içinde pedagojik drama etkinliklerinin düzenlenmesi ve yürütülmesi, çeşitli ilköğretim dersleri içinde dramanın kullanımı şeklinde belirlenmiştir. Ders etkinlikleri, bir dönem boyunca belirlenen kapsam doğrultusunda, teorik bilgilerden oluşan iki ders saati ve drama uygulamalarından oluşan iki ders saati olmak üzere haftada dört saat olarak planlanmıştır.

Eğitimde dramatizasyon, rol oynama, dramatize etme, gelişimsel drama, pedagojik oyun gibi yaygın kullanımları olan eğitimde drama San'a göre; çocuk oyunlarından ve benzer etkinliklerden yola çıkarak gözlem yapma, doğaçlama, rol oynama, dramatizasyon gibi tiyatro yada drama tekniklerinden yararlanarak bir grup çalışması içinde, çeşitli yaşam durumlarını canlandırma, olayları yeniden yaratıp irdeleme, bu yaşam durumlarından bilgilenme ve öğrenmeye geçme çalışmalarıdır (1).

Eğitimde drama çalışmaları 1870'lerde Fransa ve İngiltere'de, çocuklarda drama çalışmaları P. Slade (1920), B. Way, H. Finley Johnson (1911) gibi bilim adamlarıyla İngiltere'de W. Word (1923) ve D. Heathcote (1970) ile Amerika'da başlayarak gelişmiştir. Eğitsel drama çalışmaları ülkemizde 1908'lerde tiyatro etkinlikleriyle kısmen başlamış, 1926'da ilkokul programlarında "dramatizasyon" sözcüğüyle eğitime girmiştir (2). Ayrıca Köy Enstitülerinde drama çalışmalarına benzer uygulamaların yapıldığı görülmüştür (6).

Eğitimde önemli olan; öğrenmeyi kolaylaştırma, öğrenciye rehberlik etme ve öğrenmeye güdülenmesinde ona yardımcı olmaktır. Dolayısıyla, öğretmenin kullanacağı yöntemlerin bu hedefleri karşılar nitelikte olması çok önemlidir. Drama, bu konuda okul öncesinden başlayarak çağdaş ve bireyi merkez alan öğretim anlayışı için, öğretmenlerin uygulayabileceği çok güçlü bir yöntemdir (3, 4, 6). Ancak, drama etkinliklerinin sınıfta hem bir öğretim yöntemi olarak, hem de bireysel gelişime yardımcı olmak amacıyla çeşitli şekillerde kullanımı için öğretmenler belli teorik ve uygulama becerilerine ihtiyaç duymaktadırlar. O nedenle ülkemizde bu alanda, öğretmen adaylarına bilimsel ve akademik düzeyde bir eğitim vermenin gerekli olduğu anlaşılmış ve 2001-2002 öğretim yılından itibaren eğitim fakültelerinin sınıf öğretmenliği bölümüne "İlköğretimde Drama" adı altında bir ders konulmuştur.

Bu çalışma, ilkokul öğretmen adayı son sınıf öğrencilerinin bir dönem boyunca gördükleri ilköğretimde drama ile ilgili teorik ve uygulama becerilerinden oluşan 'İlköğretimde Drama' dersine ilişkin geliştirdikleri tutumları öğrenmek amacıyla planlanmıştır.

PROBLEM

Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören son sınıf öğrencilerinin ilköğretimde drama dersine ilişkin tutum düzeyleri nedir?

ALT PROBLEMLER

Öğrencilerin ilköğretimde drama dersine ilişkin tutum düzeyleri;

1. Program türüne göre (I. öğretim - II. öğretim),
2. Cinsiyetleriyle,
3. Okul başarı durumlarıyla, ilişkili olarak farklılık göstermekte midir?
4. Öğrencilerin bu derse ilişkin genel tutum düzeyleri nedir?

ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı, Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü son sınıf öğrencilerinin, 2001-2002 öğretim yılı güz döneminde aldıkları, İlköğretimde Drama dersine ilişkin tutum düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu araştırma ile; ülkemizde yeni bir öğretim yöntemi ve uygulama alanı olarak görülmeye başlanan drama ile ilgili benzer nitelikli çalışmalara katkıda bulunmak.

Dramayı ders konusu olarak bir dönem boyunca öğrenen üniversite öğrencilerinin geliştirdikleri tutumların sonuçlarını ortaya koymak.

İncelenen araştırma ve kaynaklarda ilköğretimde drama dersine ilişkin düşünceleri inceleyen bir çalışmaya rastlanmadığından, bu çalışmayla yeni araştırmalara bu anlamda katkıda bulunmak.

SINIRLILIKLAR

Araştırmanın evrenini, 2001-2002 öğretim yılında Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü son sınıfındaki 270 bayan, 241 erkek; toplam 511 öğrenci oluşturmaktadır. Ayrıca bu öğrencilerin 265'i I. öğretim, 246'sı II. öğretim öğrencisidir.

Araştırmanın örneklemini, son sınıf öğrencilerinden araştırmacının derslerine girdiği sınıflardan rastlantısal olarak seçilen 4 sınıf oluşturmaktadır. Bu sınıflar 81 bayan, 73 erkek; toplam 154 öğrenciden oluşmaktadır. Ayrıca bu öğrencilerin 73'ü I. öğretim, 81'i II. öğretim öğrencisidir.

Araştırma, ilköğretimde drama dersi tutum ölçeğindeki soruların içeriği ile sınırlıdır.

YÖNTEM

Araştırmada, öğrencilerin ilköğretimde drama dersine ilişkin tutum düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılan 'İlköğretimde Drama Dersi Tutum Ölçeği' araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Drama dersine ilişkin tutumları gösterdiği düşünülen tümceler belirlenirken, öncelikle dramaya ilişkin kaynaklar taranmış (1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13, 14,15,16,17,18,19,20), dersin genel hedefleri göz önünde bulundurulmuş ve konu ile ilgili öğretim elemanlarının görüşlerinden yararlanılmıştır. Böylece ölçeğin bir taslağı oluşturulmuş ve taslak konu ile ilgili öğretim elemanlarının ve ayrıca ölçme ve değerlendirme uzmanlarının görüşlerine sunulmuş, gerekli düzeltmelerden sonra ölçeğe son şekli verilmiştir. Ölçek 5'li olumlu, 10'u olumsuz olmak üzere toplam 15 tutum tümcesinden oluşmaktadır. 5'li likert tipindeki bu ölçek her bir tümce için; (1) kesinlikle katılmıyorum, (2) katılmıyorum, (3) Herhangi bir fikrim yok, (4) katılıyorum, (5) kesinlikle katılıyorum seçeneklerinden oluşmaktadır. Ölçeğin puanlamasında olumlu tümceler için sırasıyla 1, 2, 3, 4, 5, olumsuz tümceler için 5, 4, 3, 2, 1 puanlama sistemi kullanılmıştır. Ölçeğin Cranbach-alpha güvenilirlik katsayısı .83 olarak bulunmuştur. Bulunan güvenilirlik katsayısının 15 ifade için oldukça yüksek çıktığı söylenebilir.

Verilerin Analizinde her bir tutum tümcesi için ortalama ve standart sapma değerleri bulunarak, grubun genel ortalama ve standart sapma değerlerine ulaşılmıştır. Her bir tutum tümcesinin ortalama puanları ile bağımsız değişkenler arasında gözlenen farklara ilişkin karşılaştırmalarda t testi kullanılmıştır. Gözlenen farkların anlamlı olup olmadığına ilişkin yorumlarda .05 anlamlılık düzeyine bakılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, araştırmada elde edilen bulgular ve bu bulgulara ilişkin yorumlar yer almaktadır.

Tablo I

Madde No	Öğrt. Şekli	n	Ortalama	Standart Sapma	t
7	I. Öğretim	73	4.00	1.09	.023
	II. Öğretim	81	4.38	0.98	p<0.05

Tablo I'e göre .05 düzeyinde anlamlı olan ifadelerle bakıldığında 7. madde dikkati çekmektedir. Buna göre 'dramaya ilişkin bilgiler arttıkça bu alana olan ilgisim ve sevgim arttı' görüşüne yönelik tutum düzeyinin 4.38 ortalama ile II. öğretim öğrencilerinde, I. öğretim öğrencilerine göre (4.00) daha olumlu olduğu görülmüştür.

Araştırmacının sınıf içi gözlemlerinin de bu bulguyu destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Genel olarak tüm öğrencilerin, ağırlıklı olarak II. öğretim öğrencilerinin drama dersine olan ilgilerinin yoğun olduğu gözlenmiş, özellikle drama uygulamaları sonrasında yapılan sınıf içi değerlendirme tartışmalarında öğrencilerden sıklıkla 'bu dersi; diğer alıştığımız derslerden farklı olduğu, sıkılmadan katıldığımız, kendimizi daha rahat ifade ettiğimiz, aktif ve yaratıcı olduğu için seviyoruz' şeklinde tepkiler gelmiştir. Bazı öğrenciler de 'keşke diğer dersler de benzer yöntemlerle işlenebilse' biçiminde dileklerde bulunmuşlardır. Yine zaman zaman alt sınıflardan öğrencilerin de dersleri izlemek amacıyla, derse girmek için izin istedikleri görülmüştür.

Tablo II

Madde No	Cinsiyet	n	Ortalama	Standart Sapma	t
2	Kız	81	4.70	0.90	.047
	Erkek	73	4.34	1.31	p<0.05
3	Kız	81	4.53	0.72	.001
	Erkek	73	3.90	1.30	p<0.05
4	Kız	81	4.69	0.71	.046
	Erkek	73	4.35	1.29	p<0.05
9	Kız	81	4.55	1.11	.046
	Erkek	73	4.19	1.12	p<0.05
11	Kız	81	4.75	0.62	.001
	Erkek	73	4.20	1.24	p<0.05
14	Kız	81	4.80	0.67	.033
	Erkek	73	4.56	0.70	p<0.05
Toplam	Kız	81	67.34	7.43	.007
	Erkek	73	63.68	9.23	p<0.05

Tablo II'ye göre .05 düzeyinde anlamlı olan ifadeler bakıldığında 2., 3., 4., 9., 11., ve 14. maddeler ve toplam sonuç dikkati çekmektedir.

Buna göre, 'dramayı okulda bir öğretim yöntemi olarak kullanabilmek için, ilköğretimde drama dersine gerek yoktur' şeklinde ifade edilen 2. maddeye kız öğrencilerin 4.70, erkek öğrencilerin 4.34 ortalama ile katılmadıkları görülmüştür. 'İlköğretimde dramanın zorunlu bir ders olarak programda yer alması gerekir' şeklinde ifade edilen 3. maddeye kız öğrencilerin 4.53 ortalama ile katıldıkları, buna karşın erkek öğrencilerin aynı ifadeye 3.90 ortalama ile daha az düzeyde katıldıkları görülmüştür. 'İlköğretimde drama alanında bir eğitim almanın zaman kaybı olduğuna inanıyorum' şeklinde düzenlenen 4. maddeye kız öğrencilerin 4.69, erkek öğrencilerin 4.35 ortalama ile katılmadıkları görülmüştür. 'Öğretmenlerin derslerinde, klasik öğrenme metotları yerine drama uygulamaları yoluyla öğrenmelere yer vermelerini isterim' şeklinde düzenlenen 9. maddeye kız öğrencilerin 4.55, erkek öğrencilerin 4.19 ortalama ile katıldıkları görülmüştür. 'Bu dersten geçer not almak için çalışmak zorunda olmasam bu dersi dinlemeye gerek duymam' şeklinde ifade edilen 11. maddeye kız öğrencilerin 4.75, erkek öğrencilerin 4.20 ortalama ile katılmadıkları görülmüştür. 'İlköğretimde drama dersini hiç sevmedim'

şeklinde ifade edilen 14. maddeye kız öğrencilerin 4.80, erkek öğrencilerin 4.56 ortalama ile katılmadıkları görülmüştür.

Yukarıda gözlenen sonuçlar doğrultusunda, kız öğrencilerin ilköğretimde dramaya ilişkin; eğitimde uygun bir öğretim yöntemi olması, zorunlu bir ders olması gerektiği, bu alanda mutlaka öğretmen adaylarının eğitim almaları gerektiği ile ilgili tutumlarıyla derse yönelik ilgi ve sevgilerinin, erkek öğrencilere oranla daha olumlu olduğu görülmektedir.

Ayrıca toplam sonuca bakıldığında da kız öğrencilerin genel olarak bu derse karşı daha olumlu tutumlar gösterdikleri söylenebilir ($\bar{x}$: 67.34).

Araştırmacı ders içi gözlemlerinde ve zaman zaman öğrencilerle yaptığı derse ilişkin değerlendirme ve tartışmalarda da kız öğrencilerden genel olarak şu tepkileri almıştır; ‘Bu derste kendimizi daha rahat ifade edebiliyoruz.’, ‘Toplumun yüklediği bir takım cinsiyet rolleri, ister istemez bizi baskı altına alabiliyor. Drama uygulamaları bunları aşmamızda yardımcı oluyor.’, ‘Drama uygulamaları sonrasında yaptığımız sınıf içi tartışmalar düşüncelerimizi savunma konusunda daha cesur olmamıza yardım ediyor.’, ‘Drama uygulamaları heyecanımızı kontrol etmede ve özgüvenimizi kazanmada etkili oluyor’, ‘Meslek hayatımızda daha etkili ders işleme konusunda somut ve bizzat yaşayarak edindiğimiz bilgiler alıyor.’

Araştırmacı derslerde kız öğrencilerin daha çekingen ve heyecanlı olduklarını gözlemiş, çoğu zaman kız öğrencileri özellikle uygulama çalışmalarına katılmaları için yüreklendirme ve onları destekleme çabası içinde olmuştur. Bu ders ile birlikte genel olarak kız öğrencilerin; cesaret, kendini ifade etme, güven kazanma ve tartışabilme konularında daha olumlu adımlar attıkları söylenebilir.

Ayrıca kız öğrenciler gibi erkek öğrenciler de sınıf içi tartışmalarda düşüncelerini dile getirmişler ve ağırlıklı olarak şu tepkileri vermişlerdir; ‘Drama dersinde karşı cinsle daha sağlıklı iletişim kurmayı öğreniyoruz.’, ‘Öfkemizi kontrol etmemizde drama uygulamaları etkili oluyor’, ‘Saklamaya çalıştığımız duygusallığımızı daha rahat ifade edebiliyoruz.’, ‘Bu dersi ezberlemeye gerek duymadan, yaşayarak öğreniyoruz.’

Yine, özellikle kız ve erkek öğrencilerden gelen ortak tepki de şöyledir; ‘Biz drama dersine, ezberlemeye gerek duymadan ve büyük bir istekle katıldığımızı göre, bizim ileride eğitim vereceğimiz ilkokul öğrencileri çok daha yoğun bir ilgi ve istekle derslere katılacaklardır.’

Öğrencilerin verdikleri derse ilişkin tepkilerde görüldüğü gibi, ilköğretimde drama dersi genel olarak kız ve erkek öğrencilerin kendilerine ve cinsiyet rollerine ilişkin yaşadıkları zorlanmaları fark etmeleri ve aşmaları konusunda etkili görünmektedir. Bu durum, dramanın sınıfta etkili bir öğretim yöntemi olmasının ötesinde, bireysel boyutta psiko-sosyal gelişime de çok güçlü katkılar sağladığını düşündürmektedir.

Tablo III

Madde No	Okul Baş. Ört.	n	Ortalama	Standart Sapma	t
1	50-70 arası	124	3.86	1.03	.002
	70-80 arası	30	3.16	1.34	p<0.05

Tablo III'de okul başarı durumlarına ilişkin alınan bilgilerde, öğrencilerin 50-70 ve 70-80 not ortalamalarına sahip oldukları öğrenilmiştir.

Tablo III'e göre .05 düzeyinde anlamlı olan ifadelerle bakıldığında 1. madde dikkati çekmektedir. Buna göre ‘drama ile ilgili kitaplar ilgimi çekmez’ görüşüne okul başarı ortalaması 50-70 arasında olan öğrencilerin 3.86 ortalama ile ‘katılmıyorum’ seçeneğine çok yaklaşan cevaplar verdikleri, okul başarı ortalaması 70-80 arasında olan öğrencilerin ise 3.16 ortalama ile bu konuda net bir fikre sahip olmadıkları görülmüştür.

Yukarıda gözlenen sonuç, daha başarılı olarak görülen 70-80 not ortalamasına sahip öğrencilerin, drama alanı ile ilgili kitap veya yayınlara çok fazla ilgi göstermediklerini o nedenle, bu öğrencilerin dersi yüksek not almak için çalıştıklarını, alana ilişkin ders dışı herhangi bir ilgileri oluşmadığı için, böyle bir ihtiyacı yaşamadıklarını düşündürmektedir.

TABLO IV

Madde No	Ortalama	Standart Sapma	n
1	3.72	1.12	154
2	4.53	1.12	154
3	4.23	1.07	154
4	4.53	1.04	154
5	4.25	1.19	154
6	4.52	0.87	154
7	4.20	1.05	154
8	4.14	1.05	154
9	4.38	1.13	154
10	4.50	1.01	154
11	4.49	1.00	154
12	4.46	1.02	154
13	4.41	1.18	154
14	4.68	0.70	154
15	4.51	0.80	154
Toplam	65.61	8.50	154

Tablo IV'de öğrencilerin ilköğretimde drama dersine ilişkin genel tutum düzeylerine ilişkin her bir maddenin ortalama ve standart sapma değerleri ile toplam değerleri görülmektedir.

İlköğretimde drama dersi tutum ölçeği 15 maddeden oluşmaktadır. Bu 15 maddeye verilen cevaplar likert tipi 5 seçenektir. Dolayısıyla ölçekten alınabilecek en düşük puan 15, en yüksek puan 75 olarak görülmektedir. Buna göre, Tablo IV'de öğrencilerin genel olarak ilköğretimde drama dersine ilişkin tutumlarının önemli düzeyde olumlu olduğu görülmektedir ($\bar{x}$: 65.61).

Ayrıca, genel olarak her bir maddenin tutum ortalamalarının, öğrencilerin ilköğretimde drama dersine ilişkin düşüncelerini oldukça yüksek ve olumlu düzeyde yansıttığı görülmektedir.

Farklı öğretim yöntemleri ile gerçekleşen öğrenmelerin verimliliğine ilişkin yapılan çalışmalara bakıldığında, uygulama ve yaşantılara dayalı öğretim faaliyetlerinin daha etkili ve kalıcı olduğu görülmektedir

Üstündağ 1998 yılında yapmış olduğu çalışmada; Vatandaşlık ve İnsan Hakları dersinin öğretiminde yaratıcı dramının erişkiye ve derse yönelik öğrenci tutumlarına etkisini araştırmıştır. Bu amaçla deney ve kontrol grupları oluşturulmuş ve deney grubunda dersler yaratıcı dramının çeşitli uygulamalarını içeren yöntemlerden, kontrol grubunda ise geleneksel yöntemlerden yararlanarak yapılmıştır. Uygulamalar sonunda; yaratıcı drama yöntemiyle işleyen öğrenciler dersi daha iyi öğrendiklerini, zevkli ve değişik bulduklarını belirtmişlerdir.

Sökmen 2000 yılında yapmış olduğu çalışmada; önlisans öğrencilerine, kimya dersinde uygulanan aktif öğretim yöntemlerini örneklerle anlatmış ve bu yöntemleri öğrenci tutumları ve geri bildirimlerini göz önüne alarak değerlendirmiştir. Öğretim yöntemlerine yönelik uygulanan tutum ölçeğinin analizleri sonucunda; öğrenciler dersin işleniş aşamasında, kendilerinin aktif katılımını sağlayan öğretim yöntemlerini tercih ettiklerini ve bu yöntemlerle dersi daha iyi öğrenip, sevdiklerini belirtmişlerdir (%80).

Pesen ve Odabaşı'nın 2000 yılında yapmış oldukları ilköğretim okullarında kullanılan matematik öğretim yöntemleri konulu deneysel çalışmayı, Siirt il merkezinden seçtikleri 3 ilköğretim okulunun 3. sınıf öğrencileriyle 2 hafta süreyle gerçekleştirmişlerdir. Araştırmacılar deney ve kontrol grupları oluşturarak, deney grubunda buluş stratejisine yönelik, yaparak-yaşayarak öğrenme yöntemine uygun etkinlikler ön plana çıkarılmış, kontrol grubunda ise aynı konular geleneksel yöntemlerle işlenmiştir. İki hafta sonunda, her iki gruba da uygulanan başarı testi puanları karşılaştırıldığında; deney grubundaki öğrencilerin daha başarılı oldukları görülmüştür.

Okvuran'ın 2000 yılında yapmış olduğu ve aynı zamanda doktora tezi olan çalışmasında yaratıcı dramaya yönelik tutumları ölçmüştür. Bu amaçla araştırmaya, drama eğitimi almış olan 240 yetişkin birey alınmıştır. Gruba bilgi formu ve 45 maddelik Yaratıcı Drama Tutum Ölçeği uygulanmıştır. Araştırma grubunun eğitim düzeyi, meslek, dramada alınan kurslar ve drama seminerlerine katılma durumuna göre

dramaya yönelik genel tutumları, kendilerine yönelik ve dramaya yönelik eleştirel tutumları arasında fark olup olmadığına bakılmıştır. Analizler sonucunda; drama eğitimlerine katılanların, dramaya yönelik yüksek düzeyde olumlu duygu ve düşünceler içinde oldukları görülmüştür.

Konu ile ilişkili olabileceği düşünülen çalışmalardan da anlaşılacağı gibi; bireyi aktif, yaratıcı ve üretmeye yönelten yöntemler, öğrenmeyi kolaylaştırıp zevkli hale getirdiği gibi, aynı zamanda kişisel gelişime de önemli katkılar sağlamaktadır. Bu yöntemlerden biri olan drama, çağdaş bir öğretim yöntemi olarak eğitime yepyeni boyutlar getirmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

"Eğitim fakültesi sınıf öğretmenliği bölümü son sınıf öğrencilerinin görmüş oldukları ilköğretimde drama dersine ilişkin tutum düzeyleri nedir?" şeklindeki temel problem için dört alt problem çerçevesinde elde edilen bulgulardan şu sonuçlara varılmıştır:

1. II. öğretim öğrencilerinin dramaya ilişkin bilgileri arttıkça, bu alana olan ilgi ve sevgilerinin arttığı ve bu görüşe ilişkin tutum düzeylerinin I. öğretim öğrencileriyle karşılaştırıldığında daha olumlu olduğu görülmüştür (Tablo I).

2. Kız öğrencilerin dramayı eğitimde uygulayabilmek için ilköğretimde drama dersine gerek duyulduğu, bu dersin üniversitede zorunlu bir ders olması gerektiği, bu alanda eğitimin gerekli olduğu, dramanın eğitim için uygun bir öğretim yöntemi olduğu, bu dersi sevdikleri ve not kaygısından uzak düşüncelerle öğrendiklerine ilişkin tutumları ile genel tutum düzeylerinin erkek öğrencilerle karşılaştırıldığında daha olumlu olduğu görülmüştür (Tablo II).

3. Okul başarı ortalamaları farklı olan öğrencilerden daha az başarılı olan (50-70 arası) öğrencilerin drama ile ilgili kitap veya yayınlara olan ilgilerinin, daha başarılı olan (70-80 arası) öğrencilerle karşılaştırıldığında daha olumlu olduğu görülmüştür (Tablo III).

4. Öğrencilerin genel olarak, ilköğretimde drama dersine karşı oldukça yüksek düzeyde ve olumlu tutumlara sahip oldukları görülmüştür (Tablo IV).

Sonuç olarak ilköğretimde drama dersi, eğitimde taşıdığı önem ve öğrencilerde bıraktığı olumlu izlenimler sonucu gerekli bir ders olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara dayalı olarak ileri sürülebilecek önerilerden bazıları şunlardır;

1. Drama dersi, çağdaş öğretim yöntemlerine etkili ve değişik bir boyut getirdiğinden, eğitim fakültelerinin diğer bölümlerinde de zorunlu bir ders olarak yer almalıdır. O nedenle bu alanda özel olarak yetişmiş öğretim elemanlarına büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

2. Drama ile ilgili dersler, eğitim fakültelerinin programlarında yaygınlaştırılmalı ve sadece son sınıflarında değil, ilk sınıflarında da yer almalıdır.

3. Drama ile ilgili kaynakların ve araştırmaların yetersiz olduğu dikkate alınırca, bu alanda yapılacak çalışmaların her iki ihtiyaca da cevap vereceği düşünülebilir. O nedenle konu ile ilgili çalışma ve araştırmalar üniversitelerce ve Milli Eğitim Bakanlığı'nca teşvik edilmelidir.

4. Drama alanında faaliyetlerini sürdüren Çağdaş Drama Derneği ile bu konuda eğitim veren dernek, kuruluş veya üniversitelerin her düzeyde açacağı kurs, ders, yapacağı seminer ve organizasyonlardan eğitimciler haberdar edilmeli ve üniversitelerden ve Milli Eğitim Bakanlığı'ndan gerekli destek sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR:

- 1- Üstündağ, T.(2002a).*Yaratıcı Drama, Öğretmenimin Günlüğü*. Ankara:Pegem Yayınları.
- 2- Üstündağ,T.(1998b) ‘Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersinin Öğretimde Yaratıcı Dramanın Erişiyeye ve Derse Yönelik Öğrenci Tutumlarına Etkisi’,*Hacettepe Ü.Eğt. Fak.Dergisi* 14:133-138
- 3- Üstündağ, T.(1996 c) ‘Yaratıcı Dramanın Üç Boyutu.’, *Yaşadıkça Eğitim Dergisi* 49:19-23.
- 4- Üstündağ, T.(1994 d) ‘Günümüzde Eğitimde Dramanın Yeri.’,*Yaşadıkça Eğitim Dergisi* 37:7-10.
- 5-Önder,A., (2002) *Yaşayarak Öğrenme İçin Eğitici Drama* Epsilon Yayınları.
- 6- Aral, N., Baran, G., Bulut, Ş., Çimen, S.(2000) *Eğitimde Drama*.Ankara:Ya-Pa Yayınlan.
- 7-Okvuran, A.(2000 a) ‘Yaratıcı Drama I.’*Ankara Ü.Eğt..Bil.Enst.Tezsiz Y.Lisans Prog.Ders Ve Ödev Notları*
- 8-Okvuran, A.(2000 b) ‘Yaratıcı Dramaya Yönelik Tutumlar’, *Ankara Ü. Sos.Bil.Ens.*, Doktora Tezi.
- 9-Pesen,C.,Odabaş,A.,Bindak,R.(2000) ‘İlköğretim Okullarında Kullanılan Matematik Öğretim Yöntemleri.’,*Eğitim Ve Bilim Dergisi*25(118),32-34
- 10-Sökmen,N.(2000) ‘Önlisans Öğrencilerine Kimya Dersinde Uygulanan Aktif Öğretim Yöntemleri.’,*Eğitim Ve Bilim.Dergisi* 25(117),29-32
- 11- İlhan A.Ç.(1998) ‘İlköğretimde Sanat Eğitimi ve Eğitsel Yaratıcı Drama.’,*Yaşadıkça Eğitim,Dergisi*. 54: 17-21.
- 12-Aslan, N.(1997) ‘Eğitimde Alternatif Bir Yöntem: Yaratıcı Drama.’,*www.eğitim.com. Ayın Konusu*.
- 13- Dinçer, Ç.(1996) ‘Yaratıcı Olmak’, *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*. 46: 24-27.
- 14-Gürbüz, M.(1994) ‘Dil ve Edebiyat Öğretiminde Dramatizasyon Yöntemi’, *Dicle Ü.Eğt.Fak.Dergisi*. 2:98-103
- 15-Kale, N.(1994) ‘Eğitim ve Yaratıcılık’,*Yaşadıkça Eğitim Dergisi* 37: 4-6.
- 16- Tuzcuoğlu, N.(1994) ‘Çocukta Yaratıcılık’,*Yaşadıkça Eğitim Dergisi* 33: 25-27.
- 17-Kale, N.(1994) ‘Eğitim ve Yaratıcılık.’,*Yaşadıkça Eğitim Dergisi* 37: 4-6.
- 18-Adıgüzel, H.Ö.(1993) ‘Oyun ve Yaratıcı Drama İlişkisi’, *Ankara Ü. Sos.Bil.Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.

19-Ünal S.(1991) ‘Eğitim Yöntemlerinin Öğrenci Başarısı Üzerindeki Etkisi’,*Yaşadıkça Eğitim Dergisi* 17: 8-12

20-San, İ.(1990) ‘Eğitimde Yaratıcı Drama.’ *Ankara. Ü. Eğt. Bil.Fak. Dergisi* 23(2), 573-581.

Not: Bu çalışma 2002 yılı Mayıs ayında, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesinde düzenlenen ‘Uluslararası Katılımlı 2000’li Yıllarda I. Öğrenme ve Öğretme Sempozyumu’ nda bildiri olarak sunulmuştur.

**PRESENTATION OF FINANCIAL STATEMENTS AND
OPERATIONAL RESULTS IN INTERNATIONAL
AIRLINE INDUSTRY**

Kıymet Tunca Çalıyurt¹

ABSTRACT

International flying airlines must submit their financial statements and operational results to related civil aviation and financial institutions in home country and abroad. Airlines have to organize their financial statements appropriate to local accounting standards, International Accounting Standards (IAS) and International Financial Reporting Standards (IFRS). Turkish Airlines which is the unique international flying public held flying airline in the sector(1.8%) has to submit its audited financial results to the Security and Exchange Commission (SEC) of Turkey. Most of the airlines are member of International Air Transport Association (IATA), International Civil Aviation Organization, Association of European Airlines (AEA). That is why, these airlines have to submit financial to these organisation besides financial institutions. Airlines fly to different countries by carrying passengers from different nationalities. For this reason, airline industry needs international standardization. In this study, airlines' financial statement submission has widely discussed by distinguished revenue and cost materials in aviation sector, Newyork Stock Exchange (NYSE) and SEC requirements for NYSE listed airlines, Turkish Airlines financial reporting details. Throughout the study, the word "airline" or "airlines" means "internationally flying airlines".

Keyword: *airlines, financial, reporting, Turkish Airlines, capital markets.*

**ULUSLAR ARASI UÇUŞ YAPAN HAVAYOLLARINDA FİNANSAL TABLOLARIN VE
OPERASYON SONUÇLARININ SUNULMASI**

ÖZET

Uluslar arası uçuş yapan havayolları, finansal tabloları ve operasyon sonuçlarını, havayolları ile ilgili kendi ülkesindeki ve ülke dışındaki sivil havacılık ve finansal kurumlara sunmak zorundadır. Havayolları finansal tablolarını kendi ülkesinin muhasebe ilkelerine, Uluslar arası Muhasebe Standartlarına (UMS) ve aynı zamanda Uluslar arası Finansal Raporlama Standartlarına (UFRS) göre hazırlamak zorundadır. Ülkenin tek halka açık olan havayolu işletmesi olan (%1.8) Türk Hava Yolları, finansal tablolarını bağımsız denetimden geçirdikten sonra Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)'na sunmak zorundadır. Pekçok havayolu, Uluslararası Havayolu Taşıyıcıları Birliği

---

¹ Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi Güllapoğlu Yerleşkesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı 22030 Edirne E-mail: kiymet1442@yahoo.com Tel: 0 284 2357151

(IATA), Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonu (ICAO) ve Avrupa Havayolları Birliği (AEA)'ya üyedirler. Bu nedenle, havayolu sektörü, uluslar arası standardizasyona ihtiyaç duyar. Bu çalışmada, havayollarının finansal tabloları sunuşları, kapsamlı olarak, özellikli gelir ve giderlerin ayırımı, havacılık sektörüne ait ayrıcalıklı gelir ve maliyet kalemleri, Newyork Sermaye Piyasası (NYSE)'nda kote olan havayollarının NYSE ve SEC'e yapılması istenenler raporlar ve Türk Hava Yolları'nın finansal raporlama detayları tartışılmıştır. Çalışma boyunca, "havayolu" veya "havayolları" kelimesi "uluslar arası uçuş yapan havayolları" şeklinde algılanmalıdır.

Anahtar kelimeler: *havayolları, finansal, Türk Hava Yolları, sermaye piyasaları.*

ABBREVIATIONS: **ASMs** (AVAILABLE SEAT MILES – ARZEDİLEN KOLTUK MIL), **ATMs** (AVAILABLE TON MILES-ARZEDİLEN TON MIL), **ATKs** (AVAILABLE TON KILOMETRES – ARZEDİLEN TON KILOMETRE), **RTKs** (REVENUE TONNE KILOMETRES – KILOMETREDE TON GELİRİ), **SEC** (Security and Exchange Commission)

INTRODUCTION

Commercial airlines are being affected from cultural, social and economical developments very quickly whether the events had been occurred in their homecountry or abroad. Airlines' financial management faces with difficulties in organizing preformed financial statements or performing financial analyses. Civil aviation sector had an outstanding development and revenue since the first flight had performed from St.Petersburg to Tampa which ticket had been sold 5 USD (Morrison, 1995) but also outstanding revenues cause internationally financial sector regulation needs.

Airlines earn money by carrying passengers, cargo, mail or rent their assets. In civil aviation sector; there is an important control and audit because of international relations. In international trading, foreign airline intend to understand other airlines' financial results very carefully. Aviation institutions have to control and analyse results at the end of periods. Additionally, aviation sector institutions need standardization in financial statements because of necessity in determining revenues and costs objectively and having a sector results. That is why international airlines are under international taxation, accounting and auditing control. Most of the airlines are member of IATA, ICAO and AEA.

In the airlines, accounting transactions are firstly being registered according to their local accounting system. These statements are transformed to IAS and (IFRS) for a better understanding of international related parties. Turkish Airlines submit basic and additional statements to Security and Exchange Commission of Turkey every three months and also to Ministry of Finance for taxation. For Ministry of Finance, statements have to be appropriate to Turkish Accounting

Uniform System. In Turkey, like the other countries, financial statements are divided in two categories as following;

- Basic Statements: balance sheet, income statement,
- Addition Statements: cash flow, fund flow, profit distribution, equity changes statement.

(Akdogan, 1995)

By 2005, every listed European Union country will be required to produce its group financial statements in full accordance with International Accounting Standards and International Financial Reporting Standards.(Alexander and et.al, 2003) Airlines financial results are very important because some researches has provided additional evidence on the link between a firm's financial characteristics and its conduct in product markets. (http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=237374) Recently airlines has started to report on corporate social responsibility (CSR) too. Because shareholders pay attention to firms' social and ethical performance, the overall purpose of researcher was to determine whether the control environment relates to financial reporting decisions. A tone at the top an organization that fosters ethical decisions is of overriding importance. In addition, there is some reason for concern about fraudulent financial reporting.(D'Aquila,1998) Although there is no legislation requiring any social or environmental accounting or reporting there (at least in UK) have been a number of recommendations from the EC (European Commission), based upon their Fifth Action Programme on the Environment. Thus in a 1992 report entitled 'Towards Sustainability' the EC calls for organisations to disclose in their annual reports details of their environmental policy and activities, and the effects thereof. (Crowther, 2004) Corporate reporting has an internal aspect to it in that communication is not just to the external environment but also is internal to the organisation – that is between the managers and shareholders. (Crowther, 2002)

Another problem on submission of financial reporting of airlines' is e-commerce sales by internet. However e-commerce sales has a lot of advantages on cost, it is a problem about taxation and audit. Regulators that establish requirements for the reporting of financial results have recently issued several new initiatives targeted at the practices of e-commerce firms. The creation of regulations for financial reporting in the US and UK combine both legislative authority and the work of private organisations. In the US, a private, independent board, the Financial Accounting Standards Board (FASB), guided by the Financial Accounting Standards Advisory Council (FASAC), primarily sets the accounting regulations. Specifically, the Emerging Issues Task Force (EITF), a separate board that is a division of the FASB, responds to unique accounting situations that lack formal guidance in existing standards. (Manly and Leonard, 2002)

1. PROBLEM AND AIM OF THE STUDY

Because of Turkey has not applied International Accounting and Financial Reporting Standards yet, Turkish Airlines has to prepare two different type of financial reports for SEC and Ministry of Finance in Turkey. Further more, has to submit standardized reports to IATA, ICAO and AEA about its financial results. The financial statements of the Turkish Airlines are being prepared according to the IAS standards for abroad and according to Turkish Tax System for Internal Revenue Service of Ministry of Finance. However, Turkish Airlines is a public held company, its statements are regularly audited independent auditors at the end of every three months for Turkish SEC. The Exchange may require any deviation from the International Accounting Standards to be included in the submitted financial statements. The Exchange may also require from the issuer to disclose the financial statements prepared in accordance with the accounting standards employed in the issuers' country. (www.imkb.gov.tr) In United States of America, American airlines are also required to submit cash flow statements to the SEC too. (Kaps, 2000)

Many airlines are being listed in a foreign countries' stock and exchange. Following airlines have listed in NYSE (Newyork Stock and Exchange) like Air France (AKH), AirTran Holdings (AAI), Alaska Air Group Inc. (ALK), America West Holding Corporation (AWA), AMR Corporation (AMR), AMR Corporation Delaware Pines 7.875 (AAR), British Airways Plc (BAB), China Eastern Airlines Corporation Limited (CEA), China Southern Airlines Company Limited (ZNH), Continental Airlines Inc. (CAL), Delta Air Lines Inc. (DAL), Delta Airlines Notes (DNT), ExpressJet Holdings Inc. (XJT), Gol Linhas Aéreas Inteligentes S.A. (GOL), Lan Airlines, S.A. (LFL), Midwest Air Group, Inc. (MEH), Southwest Airlines Co. (LUV). (www.nyse.com)

If any airline wants to be listed in NYSE, these companies have to report annually and also for interim earnings. The Exchange requires that companies publish an annual report containing financial statements of the company and its consolidated subsidiaries prepared in conformity with generally accepted accounting principles at least once a year and distribute to shareholders. The company must distribute its annual report to its shareholders not later than 120 days (225 days for Non-U.S. issuers) after the close of each fiscal year. Companies may satisfy the annual distribution requirement either by distributing an annual report to shareholders (or Form 20-F for Non-U.S. issuers) filed with the SEC, with an indication that it is distributed in lieu of a separate annual report. When the annual report (or Form 10-K or Form 20-F) is distributed to shareholders, two copies should be sent to the Exchange, together with advice as to the date of distribution to shareholders. Distribution shall be in such format and by such means as permitted or required by applicable law and regulation (including any interpretations thereof by the SEC). A company that is unable to timely file its Form 10-K or Form 20-F with the SEC must notify the Exchange prior to

the SEC filing deadline, explaining the reason for the delay and the anticipated filing date. The Exchange requires that all financial statements contained in annual reports of the company to its shareholders be audited by independent public accountants who are qualified under the laws of some state or country and are subject to a code of professional ethics of the professional accountancy body in that state or country. The financial statements will be accompanied by a copy of the report issued by the independent public accountants with respect to their examination of such statements. The Exchange requires that all financial statements contained in annual reports to shareholders be in the same form as the corresponding statements contained in the company's original listing application or as modified to include the additional disclosure agreed upon by the company and the Exchange. The statements are to be prepared in conformity with generally accepted accounting principles.

For Interim Earnings Reporting Requirement, no specific time limit for publication of interim earnings statements has been set, but it is assumed that such statements will be published as soon as available. It is expected that, in this respect, each company will conform at least to the pattern established by the majority of companies in its industry and, where the company has a previous record of publication of interim statements, to the pattern established by that previous record. The Exchange requires publication of interim statements as news items in the public press. It is not required that the statements be sent to shareholders. As a matter of fairness, corporations which distribute interim reports to shareholders should distribute such reports to both registered and beneficial shareholders. Whether or not the statements are sent to shareholders, to be sure of adequate coverage the statements should be released to newspapers and to the national news wire services, as described in the "Immediate Release Policy." In addition, they should be sent to the securities statistical services.

Minimum Quantitative Standards for NYSE listing: Distribution and Size Criteria

Round-lot Holders (A) (number of holders of a unit of trading - - generally 100 shares)	2,000 U.S.
or:	
Total Shareholders (A)	2,200
...together with:	
Average Monthly Trading Volume (for the most recent six months)	100,000 shares
or:	
Total Shareholders (A)	500
...together with:	
Average Monthly Trading Volume (for the most recent 12 months)	1,000,000 shares
Public Shares (B)	1,100,000 outstanding
Market Value of Public Shares (B,C):	
Public Companies	\$100 million

IPOs, Spin-offs, Carve-outs and Affiliated Companies \$60 million

Minimum Quantitative Standards: Financial Criteria

Earnings

Aggregate pretax earnings (D) over the last three years \$10 million

Minimum in each of the 2 most recent years \$2 million

(must be positive amount in the third year)

or:

Valuation with Cash Flow

For Companies with not less than \$500 million in Global market capitalization and \$100 million in revenues during the most recent 12 months:

Aggregate Operating Cash Flow(E) over the last three years (e report a positive amount) \$25 million

or:

Pure Valuation

Revenues for the Most Recent Fiscal Year \$75 million

Global Market Capitalization (F) \$750 million

or:

Affiliated Company Original distribution requirements as noted; market capitalization of \$500 million or greater; entity must have 12 months of operations (although it is not required to have been a separate entity for that long); parent or affiliated company is a listed company in good standing; and parent or affiliated company retains control of the entity or is under common control with the entity.

or:

REITs (less than 3 years operating history) (B) \$60 million
Stockholders' equity

or:

Funds (less than 3 years operating history) (B) \$60 million
Net assets

(www.nyse.com)

If an airline wants to be listed in NYSE, has to submit reports to SEC. Over the last ten years, the number of foreign companies accessing the U.S. public markets has increased dramatically. Since 1997, over 600 foreign companies have registered securities with the SEC for the first time. As of December 31, 2002, there were over 1,300 foreign companies from 58 countries filing periodic reports with the Commission. A foreign company that seeks to list its securities on the New York or American Stock Exchanges or the Nasdaq Stock Market must register its securities with the SEC by filing an Exchange Act registration statement, and must subsequently file annual reports. Form 20-F is the form used by most publicly traded, foreign companies for Exchange Act registration and annual reporting because its requirements are tailored specifically for foreign issuers. Form 20-F requires comprehensive disclosure about the company, including information about its business operations and its financial statements.

The Securities Act requires companies to register each public offering of securities in the U.S. In an initial public offering, a foreign company registers its securities using a Form F-1 registration statement. The registration statement includes the prospectus, which is the principal

document used to market securities to investors. The disclosure contained in a prospectus generally is the same as that required by Form 20-F and also includes various matters that are specific to the offering. The integrated disclosure system designed for foreign private issuers provides a number of accommodations to practices in other jurisdictions. These accommodations include:

- interim reporting on the basis of home country and stock exchange practice rather than quarterly reports;
- exemption from the proxy rules and the insider reporting and short swing profit recovery provisions of Section 16;
- aggregate executive compensation disclosure rather than individual disclosure, if so permitted in an issuer's home country;
- acceptance of three International Financial Reporting Standards (IFRS) relating to cash flow statements (IAS # 7), business combinations (IAS # 22) and operations in hyperinflationary economies (IAS 21);
- offering document financial statements updated principally on a semi-annual, rather than a quarterly basis; and
- foreign companies may prepare their financial statements using a comprehensive body of generally accepted accounting principles (GAAP) other than U.S. GAAP. Foreign companies that present their financial information in accordance with the GAAP of their home country or International Accounting Standards must include a reconciliation of significant variations from U.S. GAAP.

Instructions for financial statements and the reconciliation to US GAAP are included in Item 17 and Item 18 of Form 20-F. On May 14, 2002, the Commission adopted amendments to the rules that govern the Electronic Data Gathering, Analysis, and Retrieval (EDGAR) system. These amendments require foreign private issuers and foreign governments to file electronically through the EDGAR system most of their securities documents, including registration statements under the Securities Act of 1933 and registration statements, reports and other documents under the Securities Exchange Act of 1934 (Securities Act Release 33-8809). By mandating the electronic filing of foreign issuers' securities documents on EDGAR, the Commission hopes to realize the same investor benefits and the same efficiencies in information transmission, dissemination, retrieval and analysis achieved since mandatory EDGAR filing for domestic issuers began in 1993. The rule amendments also clarify when an electronic or paper filer may submit an English summary instead

of an English translation of a foreign language document. (http://www.sec.gov/divisions/corpfin/internatl/issues1004.htm#P102_3459)

Airlines fly from one continent to another in a broad area. That is why, accountants and auditors need to have education on international taxation, accounting and auditing for bookkeeping very range of costs and revenues proper to national and international regulations. Sector needs financial statement standardization because of following reasons;

- 1) Distortion of data: Inflation affects profitability, primarily through depreciation, which is usually based on the historic cost of assets.
- 2) Differences in accounting treatment: Different depreciation periods will affect the comparability of ratios, as well as whether aircraft leases are on or off balance sheet. Writing off route rights or slot acquisitions against reserves will increase the debt/equity ratio.
- 3) Window dressing: Balance sheets are only a snapshot on a particular date and firms can employ techniques to make their position look better on that day. (Morrell, 1997)

2. METHODOLOGY

In this study, national and international financial and accounting books, regulations were searched and airlines financial reporting system were discussed and evaluated with Turkish Airlines's Accounting Department Staff. Original reporting documentation have been sent by IATA, AEA and ICAO. NYSE and SEC web pages were used for the requirements for listing and reporting in NYSE and SEC.

3. RECENT DEVELOPMENTS IN AIRLINE SECTOR AFTER SEPTEMBER THE 11th EFFECTS ON AIRLINE FINANCIAL RESULTS

On September 11, 2001, terrorists launched a devastating attack against the United States using commercial airliners loaded with jet fuel as weapons. The United States experienced its most devastating terrorist attack on September 11, 2001, when terrorists crashed hijacked commercial airliners, loaded with as much as 25,000 gallons of jet fuel each, into the two World Trade Center towers and the Pentagon. A fourth jet was crashed into the Pennsylvania countryside. Within two hours of the first attack, both 110-story twin towers of the World Trade Center had collapsed. Because of the attacks and damage to the New York City financial district, U.S. financial markets were closed until September 17. When the markets reopened, airline stock prices plummeted, in some cases by more than 60 The overall market declined seven percent on September 17,

experiencing its largest one-day point decline, although not its largest percentage decline.² The flight ban, imposed by the U.S. government on September 11, cost the airlines hundreds of millions, and perhaps billions, of dollars. Further, the attacks raised the possibility of significant declines in airline revenue due to steep declines in passenger traffic fueled by fears of further attacks, as well as by deteriorating economic conditions. In fact, concerns about passenger traffic proved to be well founded. In a monthly decline of a size not seen since the immediate aftermath of the Gulf War more than 10 years earlier, passenger traffic on the scheduled services of Air Transport Association member airlines declined 29.7 percent in September, compared with September 2000. For October 2001, passenger traffic was down 21.1 percent domestically and 37.3 percent for international travel (Air Transport Association, 2001a). Market participants were able to distinguish between airlines based on their ability to cover short-term obligations, as measured by the ratio of cash and equivalents to total assets. Those airlines with lower levels of cash and equivalents to total assets were penalized most, suggesting the market was concerned about the airlines' ability to survive a prolonged downturn in air travel. Traditional methods of costing are based upon the assumption that costs are related to the volume of production of each of the products made by a business (Crowther, 2004). After September the 11th, airline has faced with additional cost problems. Because of sharply decrease in the number of passengers, IATA had to intervene directly to government requests from airlines like marshalls in the airlines during the flight. IATA have struggled for fuel, taxation and insurance costs because of unfair aviation rulings by governments and authorities around the globe. Taxes saved or avoided by the industry in 2003 amounted to US 620.9 million. These savings were the result of campaigns to: facilitate competition, reduce duties, fees, and taxes; ensure reliable fuel supplies; harmonise technical standards; enhance safety audits of fuel facilities.

TAXES: IATA obtained notable successes in achieving tax reductions and avoidance in 2003 and to-date in 2004. In doing so, IATA has also contributed to substantial savings for passengers. The German Parliament approved a new finance package without removing the exemption from value added tax (VAT) on international air transport, avoiding annual VAT of Euro 500 million (US\$47 million), net of reclaims. Most recently, in the UK avoidance of an increase in the passenger departure fee won cost savings of US\$1.45 billion in 2004.

INSURANCE: In the area of insurance, IATA obtained amendments to the proposed European Parliament and Council regulations on minimum insurance requirements for air carriers. The ICAO draft replacement for the 1952 Rome Convention causes concern for threshold compensation

---

² On September 17, 2001, the Dow Jones Industrial Average fell almost 684.81 points, its largest point drop. However, the percentage decline of approximately seven percent was dwarfed by the 23 percent drop on "Black Monday" (October 19, 1987). The NASDAQ Composite Index declined by 115.83 points (6.83%), which was neither the largest point nor percentage decline.

amounts and airline liability for airborne terrorist incidents. IATA is mounting a concerted effort to exact needed changes.

FUEL: Airlines spent around US 59 billion on fuel in 2003, and the cost in 2004 is expected to top US 67 billion. Looking back two years, fuel prices have risen more than 50% on average. IATA is working to eliminate price distortions caused by monopoly providers or controlled supply. To assist the airlines, IATA focuses on ensuring a reliable, optimally priced supply of quality jet fuel at airports worldwide. IATA seeks at every turn to oppose the taxation of aviation fuel and to ensure that fuel through-put charges are reasonable. To date in 2004, US113 million in fuel savings have been achieved. (http://www.iata.org/NR/ContentConnector/CS2000/SiteInterface/sites/about/file/annual_report_2004.pdf)

After September the 11th, many, but not all, major U.S. passenger airlines are experiencing their second consecutive year of record financial losses. In 2001, the U.S. commercial passenger airline industry reported losses in excess of \$6 billion. For 2002, some Wall Street analysts recently projected that U.S. airline industry losses will approach \$7 billion, and noted that the prospects for recovery during 2003 are diminishing. Such projections could worsen dramatically in the event of additional armed conflict, if travel demand drops and fuel prices rise. Several carriers have entered Chapter 11 bankruptcy proceedings. Yet Southwest Airlines, JetBlue, and AirTran continue to generate positive net income. These low-fare carriers have fundamentally different business structures than most major U.S. airlines, including different route structures and lower operating costs.

Nevertheless, federal security requirements have altered the cost of doing business for all carriers. Carriers have taken many actions to lower their costs and restructure their operations. Since September 2001, carriers have furloughed an estimated 100,000 staff, renegotiated labor contracts, and streamlined their fleets by retiring older, costlier aircraft. Carriers have reduced capacity by operating fewer flights or smaller aircraft, such as substituting “regional jets” for large “mainline” jet aircraft. In some cases, carriers eliminated all service to communities. For example, since September 2001, carriers have notified the Department of Transportation (DOT) that they intend to discontinue service to 30 small communities. At least two carriers are modifying their hub operations to use resources more efficiently by spreading flights out more evenly throughout the day. Finally, to increase revenues, some carriers have proposed creating marketing alliances under which the carriers would operate as code-sharing partners. United Airlines and US Airways announced plans to form such an alliance on July 24, 2002, as did Continental Airlines, Delta Air Lines, and Northwest Airlines one month later.

As the aviation industry continues its attempts to recover, the Congress will be confronted with a need for increased oversight of a number of public policy issues. First, airlines’ reactions to

financial pressures will affect the domestic industry’s competitive landscape. Some changes, such as extending airline networks to new markets through code sharing alliances, may increase competition and benefit consumers. Others, such as carriers’ discontinuing service to smaller communities, may decrease competition and reduce consumers’ options, particularly over the long term. Second, airlines’ reductions in service will likely place additional pressure on federal programs supporting air service to small communities, where travel options are already limited. Finally, while domestic travel has been the focus of our concern today, there are numerous international developments—especially regarding the European Union (EU)—that may affect established international “open skies” agreements between the United States and EU member states. Various studies have illustrated the benefits to both consumers and carriers that flow from liberalizing aviation trade through such agreements. As international alliances are key components of major domestic airlines’ networks, international aviation issues will affect the overall condition of the industry. (<http://www.gao.gov/new.items/d03171t.pdf>)

Balance Sheet and Income Statement are basic financial statements which are interested by stockholders, Revenue Services and Tax Departments of the governments, labor unions and the others. Airlines have to declare their basic statements periodically. Especially after the September 11th, 2001 civil aviation sector had a big crisis because of terrorist attack. Major American airlines’ financial statistics between year 2000 third quarter and year 2001 third quarter.

Statistics on Operating Expenses and Operating Profits (thousands of dollars)

Carrier	Year	Total Operating Revenues	Total Operating Expenses	Operating Profit (Loss)	Net Income(Lost)
American	2000	4.832.581	4.316.393	516.188	316.112
	2001	3.801.544	4.154.951	(353.407)	(258.133)
United	2000	4.915.785	4.945.291	(29.506)	(111.143)
	2001	4.096.978	6.157.567	(2.060.589)	(1.179.220)
US Airways	2000	2.376.491	2.365.870	10.621	(23.224)
	2001	1.980.028	2.131.996	(151.968)	(755.962)

(www.bts.gov)

As seen upper statistics, after Sep 11th, terrorist attacks had been occurred in Manhattan by using 2 aircrafts as gun, airline sector sales has decreased sharply. Most of airlines needed to have critical accounting policies for Revenue Recognition, Long-Lived Assets, Frequent Flyer Program. (Delta Airlines 2001 Annual Report)

4. REVENUE AND COST CONCEPTS IN AIRLINES

4.1. Structure of Revenues in Airlines:

According to IATA Accounting Guide 1996, revenue is generally recognized when both of the following conditions in the airlines are met: (1) the earning process is complete or virtually complete, and (2) an exchange has taken place. (IATA Accounting Guide No:4, 1996) Commercial airlines plan and schedule at all levels, from aggregate planning down to detailed scheduling of hourly activities. The profitability of the airlines and the satisfaction of its customers ride in the balance in this risky and volatile industry.(Everett, 1992) Disclosure of the segmentation of revenue should comprise: 1) Passenger revenue: Scheduled services, Charter 2) Cargo revenue 3) Other income (leasing of aircraft “as lessor”, third party engineering and maintenance services, catering services, package holiday sales, excess baggage).

In the airlines, revenues has been changing because it is possible ticketing in different prices for the same route. For example; following data describes the present structure of one of the airlines on the Heathrow-Toronto route. This route has not been selected on account of it having any special features. The situation there is a typical one, replicated on thousands of different routes around the world. That is why auditor and/or accountant need to have “ticketing” education, read ABC books and airlines system to determine correct airline revenue. As seen here, there are two different prices in economy class.

Fare Structure, Heathrow – Toronto 1998 (USD)

<i>Fare Type</i>	<i>Fare Level</i>	<i>Conditions</i>
First Class	4.600	-
Business Class	2.884	-
S2	712	Point-to-point only
“World Offer”	239	Saturday night stay required 21 days advanced booking. Non-refundable.

(Stephen, 1990)

Additionally, most of passenger travels to different destinations by the same ticket. Accountant needs to calculate airline’s revenue and taxes by countries because airline has to pay taxes to all countries where passenger has been stepped. For example, a passenger may fly from Sydney – Singapore – Dubai – Turkey – Paris – London – Montreal. This ticket may issue by different airlines for different classes like first, business and economy. The Turkish accountant have to calculate his/her airline revenue and pay correct taxes amount to Ministry of Finance in Turkey. For this transaction, accountant have to educated on ticketing because it is necessary to use ‘mileage system’ during calculating. Besides, accountant have to pursue Double Taxation Agreements of his/her country with the other countries which have designed and published to OECD taxation models.

Another revenue comes from (FFP's) Frequent Flyer Program revenues. FFP's have been introduced by many international airlines, principle to induce higher levels of repeat business from premium fare traffic. Various types of awards may be offered by the FFP in exchange for frequent flyer points accumulated under the scheme like; a) the right to buy a ticket the discount, b) the right to a free companion ticket, c) the right to travel free on the sponsoring airline. Accountant and/or auditor have to be familiar with the airline's FFP regulations. FFP's helps the airline to improve their revenues. The Accounting Task Force has not been able to identify any specific guidance issued by major accounting standards setting bodies relating to the accounting treatment appropriate for the FFP. In US, airlines are required to provide detailed supplemental information on FFP's in the annual SEC report. (IATA Airline Accounting Guideline No.2, 1995)

4.2. Structure of Operating Cost in Airlines:

Direct Operating Costs (DOC) in airlines:

1. Flight operations
  - Flight crew salaries and expenses, Fuel and oil, Airport and en route charges, Aircraft insurance, Rental/lease of flight equipment/crews
2. Maintenance and overhaul: Engineering staff costs, Spare parts consumed, Maintenance administration
3. Depreciation and amortization
  - Flight equipment, Ground equipment and property, Extra depreciation (in excess of historic costs), Amortization of development costs and crew training

Indirect Operating Costs (IOC) in airlines:

4. Station and ground expenses
  - Ground staff, Buildings, equipment, transport, Handling fees paid to others
5. Passenger services
  - Cabin crew salaries and expenses, Other passenger service costs, Passenger insurance
6. Ticketing, sales and promotion
7. General and administration
8. Other operation costs

While the approach to cost categorization used by each airline is strongly influenced by accounting practices in its home country, it is also influenced by the cost classification adopted by the ICAO. The governments of the member states of ICAO are required to provide each year with financial data about their airlines on a standard form. These data provide the basis for ICAO's annual *Digest of Statistics , Series F, Financial Data*, which contains the balance sheets and profit and loss statements for all the ICAO member airlines. (Doganis, 1991)

5. IMPORTANT AIRLINE AUDITING POINTS ARRANGING FINANCIAL STATEMENTS OF AIRLINES

Airline tickets usually sold in advance of the transportation date, and the ticket sales date usually does not coincide with the revenue recognition date (the date that service is provided). Revenue recognition procedures are generally complex in the airline industry as a result of the volume of transactions to be processed; the multitude of fares that maybe available for the same service; and the possibility that one or more segments of a flight may be on another airline requiring the fare to be prorated between airline. Controls over the following areas are very important:

- Unused ticket stock,
- Ticket sales, particularly sales by travel agents or other third parties,
- The passenger boarding process and lifting of flight coupons,
- Settlements between carriers – either through interline clearing-houses or directly between the involved parties- for providing travel services on tickets sold by other carriers,
- Ascertaining that the correct fares have been charged,
- Accounts receivable processing and collection,
- Ticket refund and exchange transactions,
- Processing flight coupons,
- Accounting for travel agent commissions and credits,
- Unreported ticket sales, which can result from delays or from lack of controls surrounding the matching of tickets lifted with tickets sold,
- Expenses incurred at the local level in the pursuit of passenger service, including meals, transportation, and accommodations of various kinds for both scheduled and delayed passengers,
- Commissions, authorized or unauthorized, on sales of aircraft in foreign countries,
- Improper commissions or unauthorized payments to travel agents,
- The risk of ticket exchange transactions, whether authorized or unauthorized, and similar arrangements that are inherent in a business devoted to the sale of an attractive but perishable commodity,
- The failure to act properly or promptly on audit findings, including those of internal auditors and regulatory agency auditors. (IATA Accounting Guide, 1996)

Important points for auditing of Station Sales;

- Ticket sales credited to the AT account are supported by ticket sales reports, which are balanced with auditors' coupon on a daily basis,

- The numerical sequence of tickets and all other accountable documents is accounted for inventory reports on a daily basis,
- Ticket stock is maintained and disbursed by the carrier or an independent source, with issues reported to the main office,
- Internal verification of cash and charge sales on the ticket sales report is performed,
- Segregation of duties exists between the sale of tickets and collection of cash, the recording of sales, the recording of accounts receivable, and the processing of lifted coupons.

Important points for auditing of Travel Agency Sales;

- Tickets and reports are received from travel agencies or from appropriate area settlement banks on a scheduled basis,
- The entry to receivables and air traffic liability is supported by travel agency reports and auditors' coupons,
- Tickets may be priced individually and introduced into the sales system via a subsidiary sales file, which is balanced with travel agency reports. (IATA Accounting Guide, 1996)

6. CURRENT ACCOUNTING AND AUDITING STANDARDS IN CIVIL AVIATION

Auditing is the accumulation and evaluation of evidence about information to determine and report on the degree of correspondence between the information and established criteria.(Arens and Loebbecke; 1997:152) At the ended of term, airlines have to present their audited financial statements to related parties. Local prepared financial statements are transformed to international type for a better understanding by related parties like IATA, ICAO or stockholders. International accounting and auditing standards are used during transformation. For example; Turkish Airlines' the balance sheet and income statements which are prepared proper to Turkish Uniform Accounting System are transformed to international accounting system. The International Accounting Standards Committee (IASC) has issued standards which confirm the appropriateness of the broad principle that revenue should be recognized when transportation or carriage is provided;

- IAS 1: (Presentation of Financial Statements) Disclosure of Accounting Policies states that revenues should be recognized as it is earned and recorded in the accounting period to which it relates.
- IAS 18: (Revenue) Revenue Recognition states that revenue from service transactions should be recognized when there is no significant uncertainty regarding the consideration or the associated costs from rendering this service. In accordance with the IASC "Framework

for the Preparation and Presentation of Financial Statements” the costs associated with these revenues should be recognized at the same time, in line with the matching concept. (IATA Accounting Guide, 1996)

- IAS 29: (Financial Reporting in Hyperinflationary Economics) Airlines must reorganize their financial statements proper to IAS 29 makes a distinction between historical financial statements and current cost financial statements. Under the historical cost basis of accounting, nonmonetary items are restated from the date of the revaluation. At the beginning of the first period of application of IAS 29, any revaluation surplus that arose in previous periods is eliminated and restated retained earnings are derived from all the other amounts in the restated balance sheet. (Epstein and Mirza, 2002)

At the end of the term, independent auditing firm assures the results of the airline for the following reasons. *SAS 31 (Standards of Auditing Statements)* classifies assertions reasons into five broad categories:

- 1) Existence or occurrence: Assertion about existence deal with whether assets, obligations, and equities included in the balance sheet actually existed on the balance sheet date.
- 2) Completeness: These management assertion state that all transactions and accounts that should be presented in the financial statements are included.
- 3) Valuation and allocation: These assertion deal with whether asset, liability, equity, revenue and expense accounts have been included in the financial statements.
- 4) Rights and obligations: These management assertions deal with whether assets are the rights of the entity and liabilities are the obligations of the entity at a given date.
- 5) Presentation and disclosures: These assertions deal with whether components of financial statement are properly combined or separated, described and disclosed. (Arens and Loebbecke, 1997)

Following SAS help auditor during airline auditing process.

- *SAS No.55, Considering of Internal Control in a Financial Statement Audit, as amended by SAS No.78*, provides guidance on the independent auditor’s consideration of an entity’s internal control in an audit of financial statements in accordance with generally accepted auditing standards. It describes the components of internal control and explains how an auditor should consider internal control in planning and performing an audit.
- *SAS No.65, The Auditor’ s Consideration of the Internal Audit Function in an Audit of Financial Statements*, states that when obtaining an understanding of internal control, the auditor should obtain an understanding of the internal audit function sufficient to identify those internal audit activities that are relevant to planning the audit. Independent auditors are concerned with obtaining knowledge about whether controls have been placed in operation

in order to determine that the entity is using them. The control aspects of the internal audit function may be of special importance, particularly to airlines with numerous airport(station) locations and city ticket offices, if the airline's internal audit group conducts audits on a regular basis.

- SAS No.80, *Amendment to Statement on Auditing Standards No.31, Evidential Matter*, provides guidance to auditors in auditing the financial statements of entities for which significant information is transmitted, processed, maintained, or accessed electronically. The Auditing Procedure Study titled *The Information Technology Age: Evidential Matter in the Electronic Environment*, provides guidance to auditors in applying SAS No.80 by describing electronic evidence on the audit, and presenting possible audit approaches.
- SAS No.56, *Analytical Procedures*, provides guidelines for the auditor to consider his application of analytical procedures. SAS.No.56, paragraph 2, states that “analytical procedures are an important part of the audit process and consist of evaluations of financial information made by a study of plausible relationships among both financial and nonfinancial data”. The airline industry ends itself very readily to analytical procedures in both the operational and financial areas. This is particularly true for the larger carriers, for the statistical data is very useful. Through the study of certain operating data and statistics, the auditor can consider revenue trends, aircraft efficiency, capacity utilization, about productivity, unit costs and profitability, and return on investment. Certain operating statistics are used universally within the airline industry. They provide an indication of the carrier's operations and are used to derive other barometres of performance. Among these are; available seat miles (ASMs), available ton miles (ATMs), average flight segment length, block-to-block aircraft hours, break-even load factor, cargo ton miles (CTMs), load factor, mail ton miles, revenue passengers, revenue passengers miles (RPMs), revenue and operating cost per available seat mile and yield.

In the recent years, most international airlines sale their tickets by internet. Auditor needs to evaluate e-sales revenues. Usually independent auditing firms have their electronic commerce audit tools. About Electronic Data Processing (EDP) auditor may encounter in the airline industry include;

- On-line information systems that allow third-party access to the system.
- Sales audit applications, including matching of passenger tickets lifted with ticket sold, testing of fare computations and any applicable commissions, and segregating and billing of interline transactions.
- Inventory systems to control and segregate rotatable and expendable parts.

- Revenue applications utilizing sophisticated statistical sampling techniques to determine earned revenue.
- Payroll applications to effectively control and prepare complex flight payrolls.

7. AIRLINE'S BALANCE AND INCOME STATEMENT

7.1.Consolidated Statements of Operations (According to General Use)

Income statement summarize the firm's revenues and expenses over an accounting period, generally a quarter or a year. (Weston, Brigham 1993) For the airlines, income statement generally organized as following;

Operating Revenues

Passenger

Cargo

Contracts Services or Other

Total Operating Revenues

Operating Expenses

Salaries and related costs

Aircraft fuel

Depreciation and amortization

Other selling expenses

Passenger commissions

Contracted services

Landing fees and other rents

Aircraft rent

Aircraft maintenance materials and outside repairs

Passenger service

Asset writedowns and other nonrecurring items

Food and beverages

Personnel expenses

Advertising & Promotion

Other

Total operating expenses

Operating Income (Loss)

Other Income (Loss)

Interest expense, net
Net gain from sale of investments
Interest capitalized
Interest income
Miscellaneous income (expense), net
Total other income (expense)

Earning (Loss) Before Income Tax

Provision (Credit) for Income Tax

Net Earnings (Loss)

Net Earnings (Loss) Per Share

7.2. Airline's Financial Highlights & Operating Statistics

FINANCIAL HIGHLIGHTS

Operating Revenues
Operating Expenses
Earnings (Loss) from Operations
Net Earnings (Loss)
Net Earnings (Loss) per Share
Average Number of Common Share

OPERATING STATISTICS

Revenue Passengers
Revenue Passenger Miles (RPMs)
Available Seat Miles (ASMs)
Passenger Load Factor
Break-even Passenger Load Factor
Revenue per Passenger Mile
Cost per Available Seat Mile
Revenue Ton Miles (RTMs)
Available Ton Miles (ATMs)
Cargo Load Factor
Average Fuel Price per Gallon

7.3. Balance Sheet in Airlines (According to General Use)

Balance sheet is a statement of the firm's financial position at a specific point in time. (Weston, Brigham 1993). Airlines are generally organized their balance sheet as follows.

ASSETS

Cash and Cash Equivalents
Short-Term Investments
Receivables, Less Allowance for Bad Debt
Aircraft Fuel, Spare Parts, Less Obsolescence
Allowance
Refundable Income Taxes
Prepaid Expenses

TOTAL CURRENT ASSETS

OPERATING PROPERTY AND EQUIPMENT

Flight Equipment
Advances on Flight Equipment Purchases
Other Property and Equipment

TOTAL

Accumulated Depreciation and Amortization

TOTAL EQUIPMENT LESS DEPRECIATION

Capital Leases

Flight Equipment
Other Property and Equipment

TOTAL LEASEHOLD

Accumulated Amortization

TOTAL NET LEASE VALUE

OTHER ASSETS

Intangibles, Less Accumulated Amortization
Deferred Income Taxes
Other

TOTAL OTHER ASSETS

TOTAL ASSETS

LIABILITIES/OWNERS EQUITY

LIABILITIES AND SHAREHOLDER EQUITY

Current Liabilities

Short-Term
Long-Term Debt Maturing During Year
Current Obligations Under Capital Leases
Advanced Ticket Sales Obligations

Accounts Payable
 Accrued Salaries and Wages
 Accrued Aircraft Rent
 Accrued Income Taxes Payable
 Other Accrued Liabilities

TOTAL CURRENT LIABILITIES

Long -Term Debt

Long-Term Obligations-Capital Leases

Other Liabilities and Deferred Credits

Deferred Pension Liability

Deferred Gains

Other

TOTAL LONG-TERM DEBT

TOTAL LIABILITIES

OWNER' S EQUITY

Preferred Stock

Common Stock

Excess Paid in Capital

Retained Earnings

Unearned Compensation

Common Stock Held in Treasury

TOTAL EQUITY

TOTAL LIABILITIES AND EQUITY

(Kaps, 2000)

AN EXAMPLE OF INCOME STATEMENT IN AIRLINE SECTOR:

**STATEMENTS OF CONSOLIDATED OPERATIONS OF
 UNITED AIRLINES CORPORATION AND SUBSIDIARY COMPANIES**

(Debtor and Debtor-In-Possession) (in millions, except per share) (USD)

	<u>Year-Ended December 31</u>		
	<u>2003</u>	<u>2002</u>	<u>2001</u>
Operating revenues:			
Passenger-United Airlines	11.134	11.872	13.788
Passenger-Regional Affiliates	508	-	-
Cargo	630	673	704
Other operating revenues	<u>1.452</u>	<u>1.741</u>	<u>1.646</u>

	<u>13.724</u>	<u>14.286</u>	<u>16.138</u>
Operating expenses:			
Salaries and related costs	5.264	7.029	7.080
Curtailement charge	152	-	-
Aircraft fuel	2.072	1.921	2.476
Purchased services	1.301	1.411	1.650
Landing fees and other rent	930	1.021	1.009
Aircraft rent	612	851	827
Depreciation and amortization	968	960	1.026
Aircraft maintenance	572	560	701
Commissions	277	416	710
Regional affiliates	634	-	-
Cost of sales	1.003	1.240	1.280
Other operating expenses	1.273	1.565	1.722
Special charges	26	149	1.428
Loss from operation			
Other income(expense)			
Interest expense	(527)	(590)	(525)
Interest capitalized	3	25	79
Interest income	55	60	105
Equity in losses of affiliates	(4)	(7)	(23)
Gain on sale of investments	135	46	261
Gain on sale of affiliate's stock	23	-	-
Non-operating special charges	(251)	-	(49)
Government compensation	300	130	652
Reorganization items, net	(1,173)	(10)	-
Miscellaneous, net	<u>(9)</u>	<u>(22)</u>	<u>(86)</u>
	<u>(1,448)</u>	<u>(368)</u>	<u>414</u>
Loss before income taxes, distributions on preferred securities and cumulative effect of accounting change	(2,808)	(3,205)	(3,357)
Provision (credit) for income taxes	<u>-</u>	<u>-</u>	<u>(1,226)</u>
Loss before distributions on preferred securities and cumulative effect of accounting change	(2,808)	(3,205)	(2,131)
Distributions on preferred securities, net of tax	<u>-</u>	<u>(7)</u>	<u>(6)</u>
Loss before cumulative effect of accounting change	(2,808)	(3,212)	(2,137)
Cumulative effect of accounting change, net of tax	<u>-</u>	<u>-</u>	<u>(8)</u>
Net loss	<u>(2,808)</u>	<u>(3,212)</u>	<u>(2,415)</u>
Per share, basic and diluted:			
Loss before cumulative effect of accounting change	(27.36)	(53.55)	(39.90)
Cumulative effect of accounting change, net of tax	<u>-</u>	<u>-</u>	<u>(0.14)</u>
Net loss	<u>(27.36)</u>	<u>(53.55)</u>	<u>(40.04)</u>

(http://media.corporate-ir.net/media_files/NYS/UAL/reports/UAL10K2003.pdf)

8. BASIS OF PRESENTATION OF FINANCIAL STATEMENTS IN TURKISH AIRLINES

Turkish Airlines has been publishing financial statements proper to IFRS and US GAAP. Airlines' independent auditor has determined the important points of reporting in the annual report 2004 as follows:

'The Company maintains their books of account and prepares their statutory financial statements in accordance with accounting principles in the Turkish Commercial Code (the "TCC"), Capital Market Board (the "CMB") and tax legislation. The accompanying financial statements are based on the statutory records, with adjustments and reclassifications, including restatement for the changes in the general purchasing power of the Turkish Lira, for the purpose of fair presentation in accordance with Statements of ("IFRS"). On 15 November 2003, CMB published Communiqué No: 25 of Series XI, "Communiqué on Capital Market Accounting Standards". The Communiqué is applicable to the first interim financial statements ending after 1 January 2005 and is effective from the date of publishing. However, companies may choose to adopt Communiqué No: 25 of Series XI, for years or interim periods ending on or after 31 December 2003. As explained in the first tentative clause of Article 34 of the foresaid Communiqué – General Provisions related with financial statements obligations, preparation and public announcement of financial statements in accordance with IFRS until the beginning of that period in which application Communiqué No: 25 of Series XI becomes enforceable, is counted for fulfillment of provisions of preparation of financial statements and public announcement in accordance with that Communiqué. Consequently, the Company prepared and publicly announced its financial statements as of 31 December 2003 in accordance with IFRS. The companies which choose to apply Communiqué No: 25 of Series XI or IFRS as of 31 December 2003 are not required to report in accordance with CMB Communiqué No: 1 of Series XI "Rules and Principles Relating to Financial Statements and Reports in Capital Markets" , Communiqué No: 20 of Series XI "Rules and Principles Relating to Adjustment of Financial Statements in Hyperinflationary Periods" and Communiqué No: 21 of Series XI "Rules and Principles Relating to Consolidated Financial Statements and Accounting For Equity Participations". The basis of the financial statements used in the preparation of the accompanying financial statements are set out below and in Note 4.

Inflation Accounting

In the accompanying financial statements, restatement adjustments that are made to compensate for the effect of changes in the general purchasing power of the Turkish Lira are based on International Accounting Standard No. 29 "Financial Reporting in Hyperinflationary Economies" ("IAS 29"). IAS 29 requires that financial statements prepared in the currency of a

hyperinflationary economy be stated in terms of the measuring unit current at the balance sheet date and the corresponding figures for previous periods be restated in the same terms. One characteristic that leads to the classification of an economy as hyperinflationary, necessitating the application of IAS 29 restatement, is a cumulative three-year inflation rate approaching or exceeding 100%. Such cumulative rate in Turkey is 181 % for the three years ended 31 December 2003 based on the wholesale price index announced by the Turkish State Institute of Statistics. The restatement was calculated by means of conversion factors derived from the Turkish countrywide wholesale price index (“WIP”) published by the State Institute of Statistics (with the index beginning in 1994 at 100).

The main guidelines for the IAS 29 restatement are as follows:

- *All amounts not already expressed in terms of the measuring unit current at the balance sheet date are restated by applying a general wholesale price index (the WPI). Corresponding figures for previous periods are similarly restated.*
- *Monetary assets and liabilities are not restated because they are already expressed in terms of the monetary unit current at the balance sheet date. Monetary items are money held and items to be received or paid in money*
- *Property, plant and equipment, investments and similar assets are restated from the date of their purchase, not to exceed their market value. Depreciation is similarly restated. The components of shareholders’ equity are restated by applying the applicable general price index from the dates the components are contributed or otherwise arose.*
- *All items in the statement of income, except for the non-monetary items in the balance sheet, which have an effect on the statement of income, are restated by applying the relevant conversion factors from the dates when the income and expense items are initially recorded in the financial statements.*
- *The gain or loss on the net monetary position is the result of the effect of general inflation and is the difference resulting from the restatement of non-monetary assets, shareholders’ equity and income statement items. The gain or loss on the net monetary position is included in net income.* (<http://www.thy.com.tr/tr/thy/2.pdf>)

9.FINANCIAL AND OPERATIONAL STATEMENTS SUBMISSION TO IATA

IATA, a voluntary organization of international airlines, was established in 1946 to negotiate international fares, cargo rates, conditions of service, and ancillary matters. Airlines fill up 5 different forms for IATA which most important one as follows.

FORM 9.1: IATA QUARTERLY FINANCIAL SURVEY) (.....month – .....year)

Member airlines are submitted following report quarterly. In this form; international and systemwide available ton kilometres, revenue ton kilometres and also unit cost, traffic and capacity are declared to IATA.

Airline	Code:	
Salut	First Name:	Last Name:
Job Title		
Department	E-mail:	
Tel	Fax:	

INFO

Reporting Period (please enter)		
Traffic .....(year) (Systemwide RTKs)		
Capacity .....(year) (Systemwide ATKs)		
Traffic .....(year) (International Scheduled RTKs)		
Capacity 2000 (International Scheduled ATKs)		

A) SYSTEMWIDE AIR TRANSPORT OPERATIONS

Data to be input (please enter)	Traffic				
	Capacity				
	Yield				
	Unit Cost				
	Interest				
	Exchange Rate				
	Control Total				

B) INTERNATIONAL SCHEDULED SERVICES

Data to be	Capacity				
	Yield				
	Unit cost				

input (please enter)				
Interest				
Exchange rate				
Control total				

AIRLINE COMMENTS:

FORM 9.2: AIRLINE ECONOMIC TASK FORCE INPUT 1

This form is sent to IATA annually. After January-July operation season has finished, Airline Economic Task Force Input 1, is sent to IATA in June. There are four types different forms must be based on revenues, expenses, traffic information, regional and aircraft type. By this form, some selected assets and liabilities in balance and also inflation rate information are submitted to IATA.

RESULTS AND DISCUSSION

Civil aviation is an outstanding sector because of its rapid changing dynamics and widely range interesting on international law, accounting and auditing. An airline may fly from one continent to another from different direction by carrying a lot of different passport holding passengers. During the flight, passenger may cancel his flight or wants to upgrade or downgrade. A new ticket may issue during travel time because of delays. Tickets are submitted to the accounting office for preparing financial statements. At the end, airline accountant/auditor has to evaluate these billions of tickets for arranging financial statements for the different institutions. Passenger, cargo, mail revenues and technical consultancy are the most important revenue types of airlines. End of the terms, these revenues are classified by forms to understand results clearly. A specific term operational results are given in formal forms are called financial statements. Airlines, like the other industries, have to declare their operational results periodically to the related parties and related institutions; like shareholders, governmental financial departments.

Airlines have to submit their financial statements which are prepared properly to International Accounting Standards (IAS) and audited by an independent auditing firm to Security and Exchange Commission (SEC) of their country (if the airline is a public held company) and the other interested institutions. In Turkey, Turkish Airline is the only one public held airline and has to submit audited balance sheet and income statements to Security and Exchange Commission of

Turkey. Additionally Turkish Airlines prepare financial reports for US GAAP and IFRS. Auditor assures that airline's financial statements have been prepared properly to Standards of Accounting Statements and International Accounting Standards. During auditing process, auditor needs to use following international accounting and auditing standards;

- IAS 1: Presentation of Financial Statements,
- IAS 18: Revenue,
- IAS 29: Financial Reporting in Hyperinflationary Economics,
- SAS No.55, Considering of Internal Control in a Financial Statement Audit, as amended by SAS No.78,
- SAS No.65, The Auditor' s Consideration of the Internal Audit Function in an Audit of Financial Statements,
- SAS No.80, Amendment to Statement on Auditing Standards No.31, Evidential Matter,
- SAS No.56, Analytical Procedures.

Operational results forms are also submitted to following institutions;

1. International Air Traffic Association (IATA): Quarterly Financial Survey, Airline Economic Task Force Reports.
2. Association of European Airlines (AEA): RB8 Forms, Financial Survey, RB1 Form.
3. International Civil Aviation Organization: Financial data, questionnaire on costs and revenues.

Some aviation specific results like available seat miles (ASMs), available ton miles (ATMs), average flight segment length, block-to-block aircraft hours, break-even load factor, cargo ton miles (CTMs), load factor, mail ton miles, revenue passengers, revenue passengers miles (RPMs), revenue and operating cost per available seat mile, yield are important summarized results for institutions to compare airlines performance. The aim of these institutions is to control economic development in civil aviation sector on airline basis and declare statistics and new regulations to develop sector. Besides the financial results, they need to have been informed many operational results by the airlines to compare airlines and have overlooking on sector.

In aviation sector, Turkish Airlines has a remarkable place with its young fleet and educated staff. Additionally, as a member of IATA, ICAO, AEA, airline follows recent developments in financial and accounting world. Turkish Airlines are being applied IFRS in financial statements that Turkish firms are going to have to use after 2007. But, because the aviation sector is performed in the nature, Turkish Airlines would be better preparing social reports on

environment for stakeholders. Because, in new trend, investors want to be sure investing companies' ethical and social performance.

BIBLIOGRAPHY

- AICPA Civil Aeronautics Subcommittee (1999) *Audits of Airlines*, New York: American Institute Of Certified Public Accountants Inc.
- AKDOĞAN, N. and SEVİLENGÜL, O. (1995) *Tekdüzen Muhasebe Sistemi Uygulaması*, Ankara: İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayınları 5.Baskı.
- ALEXANDER, D. And BRITTON A. and JORISSEN A.(2003) *International Financial Reporting And Analysis*, Thomson, Great Britain.
- ARENS, A. and LOEBBECKE, J. (1997) *Auditing An Integrated Approach*, New Jersey :Prentice Hall.
- CROWTHER, D. and BACCHUS, L. (2004a) *Perspectives on Corporate Social Responsibility*, Corporate Social Responsibility Series, Ashgate, Great Britain
- CROWTHER, D. (2004b) *Managing Finance: A Socially Responsible Approach*, Elsevier, Great Britain
- CROWTHER, D. (2002) *A Social Critique of Corporate Reporting*, Ashgate, Great Britain
- D'AQUILLA, J.M. (1998) *Is the Control Environment Related to Financial Reporting Decision?*, Managerial Auditing Journal, Bradford: 1998, Vol:13, Issue:8.
- DELTA AIRLINES Year 2001 Annual Report
- DOGANIS, R. (1991). *Flying Off Course*, 2.edition, Harper Collins Academics.
- EPSTEIN, B.J. and MIRZA A.A. (2002) *IAS 2003 Interpretation and Application of International Accounting Standards*, John Wiley & Sons, Inc.
- EVERETT, A. and EBERT, R. (1992) *Production and Operations Management Concepts, Models And Behaviour*, Fifth ed., New Jersey : Prentice Hall International Edition.
- IATA Airline Accounting Guideline No:2, 1995
- IATA Airline Accounting Guideline No:4, 1996
- KAPS, R. (2000) *Fiscal Aspects of Aviation Management*. Southern Illinois University Press, Carbondale And Edwardsville.
- MANLY, T. and LEONARD, L. (2002) *New Financial Reporting Regulations for E-Commerce Companies*, Journal of Information Law&Technology, www.jilt.com
- MORRISON, S. and WINSTON, C. (1995) *The Evoluation of the Airline Industry*, Washington D.C: The Brookings Institution.
- MORRELL, P. (1997) *Airline Finance*, Ashgate.

STEPHEN, S. (1990) *Airline Marketing and Management*, 3.rd ed., London: Pitman.

www.imkb.gov.tr

www.aea.be

www.bts.gov

www.icao.org

www.nyse.com/listed/p1020656067970.html?displayPage=%2Flisted%2F1020656067970.html

http://media.corporate-ir.net/media_files/NYS/UAL/reports/UAL10K2003.pdf

http://www.iata.org/NR/ContentConnector/CS2000/SiteInterface/sites/about/file/annual_report_2004.pdf

<http://www.gao.gov/new.items/d03171t.pdf>

<http://www.thy.com.tr/tr/thy/2.pdf>

<http://www.thy.com.tr/tr/thy/2.pdf>

http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=306133

http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=237374

http://www.sec.gov/divisions/corpfin/internatl/issues1004.htm#P102_3459

TÜRKİYE’DE HARCAMA GRUPLARINA GÖRE NİSPİ FİYAT DEĞİŞKENLİĞİ VE ENFLASYON İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Nedim DİKMEN*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, nispi fiyat değişkenliği ve enflasyon oranı arasındaki pozitif ilişkiyi, 10 ana harcama grubu için ayrı ayrı test etmektir. Ana harcama gruplarından her bir harcama grubunun enflasyonla olan ilişkisi, Türkiye geneli tüketici fiyat endeksleri baz alınarak nispi değişkenlik ölçütleri belirlenmiş ve enflasyon oranı ile nispi fiyat değişkenliği arasındaki ilişkinin derecesini belirlemek amacıyla oluşturulan iktisadi model En küçük Kareler yöntemiyle (EKK) analiz edilerek, tahmin edilen parametreler teste tabi tutulup , sonuçlar yorumlanmıştır.

İktisadi modele dahil edilen 10 ayrı ana harcama grubunun nispi fiyat değişkenliği ölçütü 7 bölgenin o harcama grubuna ait tüketici fiyat endekslerinden oluşturulmuştur. Modelde dikkate alınan ana harcama grupları 1) Gıda, İçki, Tütün , 2) Giyim Ve Ayakkabı Harcamaları ,3) Konut Harcamaları, 4) Ev Eşyası, 5) Sağlık Harcamaları, 6) Ulaştırma,7)Eğlence Ve Kültür Harcamaları, 8) Eğitim Harcamaları, 9) Lokanta, Pastahane Ve Otel Harcamaları,10) Çeşitli Mal Ve Hizmetler gruplarıdır. Elde edilen sonuçlar enflasyon oranının ana harcama gruplarının çoğunda nispi fiyat değişkenliğini artırdığı görülmüştür. Sonuç olarak değişkenlik hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu ispatlanmıştır.

Anahtar Kelimeler : Değişkenlik Hipotezi, Ana Harcama grupları, Enflasyon oranı, nispi fiyat değişkenliği, regresyon analizi,

ABSTRACT

AN ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN RELATIVE PRICE VOLATILITY AND INFLATION IN TURKEY WITH RESPECT TO MAIN EXPENDITURE CATEGORIES

The aim of this study is to analyze the hypothesized positive relationship between relative price volatility and the rate of inflation with respect to the following 10 main expenditure categories in Turkey: 1) Food, Beverages, and Tobacco, 2) Clothing and Footwear, 3) Housing,4) Furniture and Household articles, 5) Health, 6) Transportation, 7) Entertainment and Culture,8) Education, 9) Restaurants, Cafeterias, and Hotels, 10) Other Goods and Services.

We first calculate the measures of relative price volatility for each of the above expenditure categories by taking the general consumer price index for Turkey as the basis and using the respective price indices from the seven geographic regions. Next, we examine the relationship between the thus constructed relative price volatility data and the rate of inflation for each of the 10 main expenditure categories. We estimate the economic model constructed for this purpose by the ordinary least squares (OLS) method and test and interpret the estimated parameters for their economic and statistical significance. The results show that higher inflation rates lead to higher relative price volatility in most of the expenditure categories. Thus, we provide evidence in favour of the volatility hypothesis in Turkey.

Keywords: Relative price volatility hypothesis, main expenditure categories, inflation rate, regression analysis

1.GİRİŞ

Ulusal gelir’de iki yönlü bir akım durumu vardır, bir taraftan fiziksel akım (Üretim - yatırım), diğer yanda parasal akım (Tüketim harcamaları, faktör gelirleri gibi) söz konusudur. Bu akımların birinde ortaya çıkacak dengesizlik diğerini de

-
- Yrd.Doç.Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi Ordu MYO.
  - www.nedimdikmen.com , www.nedim_dikmen@yahoo.com

etkilemektedir. Örneğin parasal genişleme, fiziksel genişlemenin üzerinde gerçekleşirse bu bir dengesizlik durumudur ve fiyatlar genel seviyesini etkiler. Enflasyon ve deflasyonun ortaya çıkış nedeni bu akımlar arasındaki dengesizliklerden kaynaklanmaktadır.

Keynesyen kurama göre enflasyon “ Tam istihdam durumunda, toplam arza oranla toplam talepteki bir fazlalıktır. Fiyatlar genel düzeyinin artması ve para değerinin düşmesidir”. Genel fiyat endeksinin sürekli artmasına, enflasyon denir (Karakayalı,2002:444) .

Enflasyonun artması gerek toplum, gerekse hükümetler tarafından arzu edilmeyen sonuçlar doğurur, toplumun her kesimi enflasyondan etkilenir, ancak orta ve dar gelirli aileler enflasyondan en fazla etkilenen sınıfları oluşturur. O halde Fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen artış en fazla hangi ana harcama gruplarında nispi fiyat değişkenliğine neden olmaktadır?.. Enflasyon oranı ile nispi fiyat değişkenliği arasında pozitif bir ilişki öngören hipotez, ekonomide değişkenlik hipotezi olarak tanımlanır. Bu hipoteze göre, bir ekonomide enflasyon oranı arttıkça veya azaldıkça, nispi fiyat değişkenliği de artar veya azalır (Parks, 1978:79-95; Sitigler, 1961:213-225)

İktisat literatüründe değişkenlik hipotezini değişik ülkelerde çeşitli açılardan sınavan çok sayıda ampirik çalışmalar yapıldığı görülür, düşük, orta veya yüksek enflasyon oranına sahip ülkelerde farklı dönemler itibariyle yapılan araştırmalarda elde edilen bulgular, genel olarak hipotezin geçerli olduğunu ortaya koymuştur.

Ülkemizde, Yamak ve Karahasan (1993) ve Nebiye Yamak’ın (1997) yılında yapmış olduğu enflasyon ve nispi fiyat değişkenliği ilişkisi farklı nispi fiyat değişkenlik ölçütüne göre test edilerek benzer sonuçlar vermiştir (Yamak , 1997 : 32 - 35). Bu araştırmada ise 10 ayrı ana harcama grubunun nispi fiyat değişkenliği ölçütü 7 bölgenin o harcama grubuna ait tüketici fiyat endekslerinden oluşturularak değişkenlik hipotezinin Türkiye için geçerli olup olmadığı ispatlanmaya çalışılmıştır.

2. MODELİN SPESİFİKASYONU

Ekonometrik bir modelin spesifikasyonu aşamasında ilk yapılacak iş modelin özellikleri ortaya konarak, formüle edilir, Bu konuda bize iktisat teorisi ve olayla ilgili daha önce yapılmış araştırmalar ışık tutar, Bu safhada şu üç konu belirlenir: modelin bağımlı ve bağımsız değişkenlerinin tespiti, modelin katsayıları b_i 'lerin işaret ve büyüklükleri konusunda teorik ön bilginin ortaya konulması ve modelin matematiksel şeklinin tayini (Koutsoyiannis, 1986: 12-16)

Bu çalışmada yer alan değişkenlerin zaman serisi verileri 1994 yılı ocak ayından, 2003 yılı eylül ayına kadar olan dönemi kapsayan, aylık tüketici fiyat endeksleridir. Zaman serisi verileri, Marmara, Ege, Karadeniz, Akdeniz, İç Anadolu, D.Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine ait olmak üzere 7 bölge ve 10 ayrı ana harcama grubuna ait tüketici fiyat endekslerinden oluşmaktadır. Ana harcama gruplarının nispi fiyat değişkenliği ölçütlerinin elde edilmesinde bu bölgelere ait tüketici fiyat endeksleri kullanılmıştır. Türkiye genel tüketici fiyat endeksi ve bölgelere göre ana harcama grupları endeksleri T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü verilerinden elde edilmiştir (www.die.gov.tr)

Türkiye geneli enflasyon oranı ile 10 ayrı ana harcama grubu nispi fiyat değişkenliği arasındaki ilişkiyi belirleyen fonksiyona “nispi fiyat değişkenliği fonksiyonu” denir. Bu fonksiyon ;

$$Y_{j,t} = f(X_{j,t}) = b_1 + b_2X_{j,t} + u_{j,t} \quad (1)$$

şeklinde ifade edilir. Burada $Y_{j,t}$ = Nispi fiyat değişkenliği (endogen değişken) $X_{j,t}$ = Türkiye geneli enflasyon oranıdır (egzogen değişken). b_1 = regresyon denkleminin sabit terimi, b_2 = enflasyon oranı ile nispi fiyat değişkenliği arasındaki ilişkiyi veren katsayıdır. u_t = pozitif veya negatif değerler alabilen ve değerleri kesin olarak bilinmeyen stokastik hata terimidir. (Ekonometride u_t ye kısaca hata terimi denir.)

Regresyon denklemi en küçük kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Tahmin edilen parametrelerden b_2 parametresinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunması bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve söz konusu hipotezin geçerli olduğunu, aksi halde olmadığını ifade eder.

Regresyon Y ile X (veya X'ler) arasındaki ortalama ilişkinin matematik bir fonksiyonla ifadesidir. Bu ilişkiler doğrusal veya eğrisel bir biçimde olabilir. Genel olarak bir iktisadi modelde $E(Y|X_i) = f(X_i)$ denkleminde Y'nin X'e göre regresyon denklemi denir. Sonuç olarak , anakütle regresyon denklemi X bağımsız değişkenin sabit değerleri için , bağımsız değişken Y'nin ortalama veya beklenen değerlerinin geometrik yeridir (Akkaya ve Pazarlıoğlu, 1998: 49-50)

İktisadi modelin açıklayıcı değişkeni her bir harcama grubu için tüketici genel fiyat endekslerinden hesaplanan “ t “ dönemi Türkiye geneli enflasyon oranıdır. Bu oran her bir harcama grubu için aşağıda yer alan ifade ile tanımlanmıştır.

$$X_{j,t} = \log P_{j,t} - \log P_{j,t-1} \quad (2)$$

$$X_t = \log P_t - \log P_{t-1} \quad (3)$$

Dolayısıyla 10 ayrı ana harcama grubu için hesaplanan “ t ” dönemi Türkiye geneli enflasyon oranı toplam tüketici genel fiyat endeksleri alınarak hesaplandığından (2) ve (3) no.lu eşitlikler aynı sonucu verecektir. Bazı araştırmalarda bu oran her bir harcama grubunun Türkiye geneli tüketici fiyat endeksleri esas alınarak hesaplanmıştır, ancak bu şekilde elde edilen sonuçların tutarlı olmadığı ve bazı yanılgılar içerdiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu çalışmadaki amaç her bir harcama grubuyla Türkiye geneli enflasyon oranı arasındaki nispi fiyat değişkenliği ilişkisinin derecesini belirlemektir. Bir başka ifadeyle bağımlı değişken (Y) de meydana gelen değişimler ne ölçüde bağımsız değişken (X) tarafından açıklanabilmektedir.

Bağımlı değişken (Y) ilgili ana harcama grubuna ait Türkiye geneli nispi fiyat değişkenliği ölçütüdür. Nispi fiyat değişkenliği her bir ana harcama grubunun 7 bölgenin her birindeki “J” harcama grubuna ait tüketici fiyat endeksi zaman serisi verileri kullanılarak, aşağıda yer alan (4) nolu denklem ile hesaplanmıştır. Bu ifade, “j” harcama grubunun bölge bazındaki fiyat değişim oranının ülke genelindeki fiyat değişim oranının etrafında yayılmasını gösteren standart sapmayı verir. (Domberger, 1987: 547-566)

$$Y = \left[\frac{1}{k} \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^n (\log P_{j,i,t} - \log P_{j,i,t-1}) - (\log P_{j,i,t} - \log P_{j,i,t-1})^2 \right]^{1/2} \quad (4)$$

Eşitlikte “i” indisi bölgeleri ve “j” indisi ana harcama gruplarını temsil etmektedir. Bu çalışmada 7 bölgenin 1994-2003 yılları arası aylık tüketici fiyat endeksleri kullanıldığından $k = 7$ ve $n = 116$ dır. $P_{j,i,t}$ “i” bölgesindeki “j” ana harcama grubunun “t” dönemi tüketici fiyat endeksini, $P_{j,i,t-1}$ “ i ” bölgesi “ j ” ana harcama grubunun “ t-1 ” dönemi fiyat endeksidir. $(\log P_{j,t} - \log P_{j,t-1})$ ifadesi, Türkiye geneli enflasyon oranını ve $(\log P_{j,i,t} - \log P_{j,i,t-1})$ ifadesi, “ j ” harcama grubunun “ i ” bölgesi enflasyon oranını temsil eder

Ekonometrik bir çalışmada modelin spesifikasyonu aşaması en önemli ve en güç bir safhadır. Bazı değişkenler için veri bulunamaması veya iktisat teorisinin yetersizliği sebebiyle bazı değişkenler modele alınmamakta ve bu nedenle spesifikasyon

hataları ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada spesifikasyon hataları olmamasına özen gösterilmiş ve bu konuda yapılan araştırmalar ayrıntılı olarak incelenmiştir.

3. MODELİN EKONOMETRİK YÖNTEMLERLE TAHMİNİ

Değişkenlik Hipotezine ilişkin model formüle edildikten sonra, regresyon denkleminin parametreleri (b_1 =sabit terim, b_2 = regresyon katsayısı) En küçük kareler yöntemi (EKKY) kullanılarak tahmin edilmiştir. 10 ayrı Ana harcama grubunun her biri için ayrı ayrı yapılan tahmin sonuçları ve istatistiksel test sonuçları tablo.1'de özetlenmiştir.

Tablo.1 Değişkenlik Hipotezi Regresyon Analizi Sonuçları

Harcama Grupları	b_1	b_2	s	R^2	r	F İstatistiği	Durbin Watson Otok.Testi DW
Gıda, İçki, Tütün	- 0.0029 (0.0044)	0.6344 (0.0325)	0.00 39	0.76	0.87	380.43	2.31
Giyim Ve Ayakkabı Harcamaları	- 0.0011 (0.0114)	0.5272 (0.2905)	0.01 03	0.25	0.50	38.99	0.50
Konut Harcamaları	0.0035 (0.0028)	0.3032 (0.1454)	0.00 25	0.63	0.79	205.68	2.26
Ev Eşyası	0.0015 (0.0036)	0.3752 (0.1649)	0.00 33	0.62	0.78	190	2.17
Sağlık Harcamaları	0.0036 (0.0092)	0.2947 (0.2609)	0.00 83	0.13	0.37	18.73	0.53
Ulaştırma	- 0.0008 (0.0051)	0.5489 (0.1949)	0.00 46	0.64	0.80	208.64	1.95
Eğlence Ve Kültür Harcamaları	-0.00004 (0.0049)	0.4642 (0.1912)	0.00 44	0.58	0.76	161.06	1.83
Eğitim Harcamaları	0.0046 (0.0219)	0.1882 (0.4028)	0.01 97	0.011	0.10	1.34	0.21
Lokanta,Pastahane Ve Otel Harcamaları	0.0025 (0.0036)	0.3439 (0.1645)	0.00 33	0.58	0.76	161.28	4.0
Çeşitli Mal Ve Hizmetler	-0.0002 (0.0071)	0.4889 (0.2295)	0.00 64	0.42	0.65	86.09	1.86

4. MODELİN TESTİ, BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Gıda, içki, tütün ana harcama grubuyla ilgili enflasyon oranı ve nispi fiyat değişkenliği arasındaki ilişki EKK yöntemiyle tahmin edilerek hesaplanan b_2 parametresi pozitif değerli ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Regresyon denkleminin determinasyon katsayısı R^2 , korelasyon katsayısı r ve F-istatistiği Türkiye geneli enflasyon oranı ile Gıda, İçki ve Tütün ana harcama grubu arasındaki ilişkinin kuvvetli olduğunu göstermektedir. Tahminin standart hatası s değeri oldukça küçük çıkmıştır ve tahminlere güvenilebilir, yani enflasyon oranı ile nispi fiyat değişkenliği arasındaki ilişki için doğrusal model en iyi biçimdir. Ayrıca modelde b_1 ve b_2 parametrelerinin standart hataları çok küçük çıkmıştır. Durbin-watson, d istatistiği $d = 2.31$ dir ve bu değer kararsızlık bölgesine düşmektedir. % 1 güvenle anakütle hata terimi için pozitif ve negatif otokorelasyonlu olduğu söylenemez.

Giyim ve ayakkabı harcamaları ana harcama grubu için tahmin edilen regresyon denkleminde enflasyon oranı ile nispi fiyat değişkenliği arasındaki ilişkinin gıda, içki ve tütün ana harcama grubunda olduğu gibi pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla değişkenlik hipotezinin bu harcama grubu içinde geçerli olduğu söylenebilir. Modelde belirlilik katsayısı $R^2 = 0.25$ çıkmıştır, bu rakam bize Y 'deki değişmelerin yüzde kaçının X tarafından açıklanabildiğini ifade eder. Bu harcama grubu için enflasyon oranı ile nispi fiyat değişkenliği arasındaki ilişkinin (artış veya azalış) %25' inin enflasyon oranı ile açıklanabildiği kabul edilir. Tahminin standart hatası ve b_1 ve b_2 parametrelerinin standart hataları çok küçük çıkmıştır. Modelin F-istatistiği istatistiksel olarak anlamlıdır.

Ancak uygulamalı ekonometrik araştırmalarda genellikle zaman serileri verileri kullanılarak yapılan analizlerde u_t lerin otokorelasyonlu olma tehlikesi vardır. Bu varsayım ekonometride çok önemlidir. Otokorelasyonun sebepleri Modele bazı bağımsız değişkenlerin alınmaması, Modelin matematiksel kalıbının yanlış seçilmesi, Bağımlı değişkenin ölçme hatalı olması, verilerin işlenmesi, Örümcek ağı olayı, Bizzat u 'nun yanlış spesifikasyonu gibi nedenlerdir (Greene, 2003: 250-275).

Modelde kullanılan veriler bizzat devletin yayınladığı (DİE) verilerdir. Bu veriler ise belli ölçülerde hatalı olabilmektedir. Bu nedenlerle modelin Durbin-Watson otokorelasyon testi sonuçları ($d=0.50$) ise %1 güvenle anakütle hata terimi için pozitif otokorelasyonlu çıkmıştır. Modelin EKKY varsayımı sağlanamadığından EKK ile yorum yapılması doğru değildir. Bu durum giyim ve ayakkabı harcamaları için yapılan yorumları geçersiz kılacaktır.

Konut harcamaları ana harcama grubu regresyon denkleminin çözüm sonuçları, enflasyon oranı ile bu harcama grubuna ait nispi fiyat değişkenliği arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Ancak enflasyonun bu harcama grubuna etkisi diğer harcama gruplarına göre daha azdır. Regresyon denkleminin katsayılarından $b_2 = 0.30$ çıkmıştır, bunun anlamı herhangi bir dönemde enflasyon oranı 0.10 artarsa 7 bölgenin fiyat endeksinden oluşan nispi değişkenliğinin de 0.03 oranında artacağını ifade eder. Modelde tahminin standart hatası ve regresyon denkleminin katsayılarına ait standart hatalar çok küçük ve anlamlıdır. Durbin-Watson otokorelasyon testi sonuçları %1 güvenle anakütle hata terimi için kararsızlık bölgesinde olduğundan pozitif ve negatif otokorelasyonlu olduğu söylenemez.

Ev Eşyası ana harcama grubuyla ilişkili elde edilen regresyon denkleminin parametreleri, Y ve X değişkenleri arasındaki ilişkinin bir öncesi harcama gruplarında olduğu gibi istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Her iki değişken arasındaki ilişki müspet ve pozitif yönlüdür. Korelasyon katsayısı $r = 0.79$ değeri bize enflasyon oranı ile nispi fiyat değişkenliği arasındaki ilişkinin kuvvetli bir ilişki olduğunu, determinasyon katsayısı ise bu harcama grubuna ait nispi fiyat değişkenliğinin, 7 bölge için %62'sinin enflasyon oranı tarafından açıklanabildiğini ifade eder. Modelde tahminin standart hatası ve katsayılarına ait standart hatalar çok küçük çıkmıştır. Durbin-Watson test istatistiği ise konut harcamalarında olduğu gibi kararsızlık bölgesinde olduğundan pozitif ve negatif otokorelasyonlu olduğu söylenemez.

Sağlık harcamaları grubuna ilişkin regresyon denkleminin çözüm sonuçları enflasyon oranının bölgeler arası nispi fiyat farklılığı üzerindeki etkisinin $b_2 = 0.29$ olduğunu ifade etmektedir. Enflasyon oranı ile bu harcama grubuna ait nispi fiyat değişkenliği arasında pozitif ve istatistiksel olarak fazla bir anlam ifade etmeyen bir ilişkinin olduğu tahmin edilmiştir, modelde nispi fiyat değişkenliğinde meydana gelen değişmelerin %71'i enflasyon oranı dışındaki belirsiz sebeplerden ileri gelmektedir. Modelde tahminin standart hatası ve katsayılarına ait standart hatalar çok küçük çıkmıştır. Durbin-Watson test istatistiği $d = 0.53$ olduğundan %1 güvenle anakütle hata teriminin pozitif otokorelasyonlu olduğu görülür. Korelasyon katsayısı $r = 0.37$ ise, her iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönlü fakat zayıf bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu nedenle modelin parametre tahminleri istatistiksel olarak anlamlı

olmadığından model geçerli görülemez. Modelin pozitif otokorelasyonlu olması nedeniyle EKKY varsayımı sağlanamadığından EKK ile yorum yapılması bir anlam ifade etmez.

Ulaştırma Harcamaları ile enflasyon arasındaki regresyon ilişkisinde modelin parametreleri her iki değişken arasında oldukça kuvvetli ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Korelasyon katsayısı bu ilişkinin doğruluğunu ve belirlilik katsayısı ise nispi fiyat değişkenliğinin % 64'ünün enflasyon oranında meydana gelen değişimlerle açıklanabileceğini ifade etmektedir. İki değişken arasındaki ilişkinin derecesine göre noktaların regresyon doğrusu etrafında dağılımı regresyon doğrusuna daha yakındır. Diğer modellerde olduğu gibi Ulaştırma harcamaları regresyon denkleminde de tahminin standart hatası ve katsayılarla ait standart hatalar çok küçüktür. Durbin-Watson otokorelasyon testi sonuçları %1 güvenle anakütle hata terimi için otokorelasyon olmadığı görülür.

Eğlence ve kültür harcamalarına ilişkin enflasyon oranı ile nispi fiyat değişkenliği arasındaki ilişki ulaştırma harcamalarında olduğu gibi kuvvetli ve pozitif yönlü bir ilişkidir. Modelde yer alan egzogen değişken, endogen değişkenin % 46'sını açıklamaktadır. Bir başka deyişle 7 bölgede eğlence ve kültür harcamalarına ilişkin nispi fiyat değişkenliğinde meydana gelen değişimlerin % 46'sı Türkiye geneli enflasyon oranına bağlı olarak meydana gelmektedir. Durbin-Watson otokorelasyon testi sonuçları %1 güvenle anakütle hata terimi için otokorelasyon olmadığını ifade eder. Modelin diğer test istatistiği sonuçları, ulaştırma harcamalarıyla aynı sonucu vermektedir

Eğitim harcamaları nispi fiyat değişkenliği ve enflasyon arasındaki regresyon analizi sonuçları diğer tüm ana harcama gruplarından daha farklı sonuçlar vermiştir. Modelde tahminin standart hatası ve b_1 ve b_2 parametrelerinin standart hataları çok küçük olmasına rağmen, diğer tüm harcama grupları için hesaplanan değerlerden daha yüksek çıkmıştır. katsayıların standart hata değerleri belirlilik katsayısından daha büyüktür. Belirlilik katsayısı $R^2 = 0.01$ çıkması iki değişken arasındaki ilişkinin ne doğrusal nede eğrisel bir bağlantı ilişkisi olmadığını ifade eder. Bunun anlamı eğitim harcamaları nispi fiyat değişkenliği ile enflasyon arasında ilişki olduğunu söylemek güçtür. Korelasyon katsayısı ise iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönlü, fakat

çok zayıf bir ilişki olduğunu göstermiştir. F-istatistiği ise anlamlı değildir. Bu durumda modelin parametre tahminleri istatistiksel olarak anlamsız olduğundan modelin geçerli olduğu varsayımı doğru değildir. Durbin-watson, d istatistiği $d = 0.21$ dir ve % 1 güvenle anakütle hata terimlerini negatif otokorelasyonlu olduğu görülür. Otokorelasyon nedeniyle EKKY varsayımı sağlanamadığından EKK ile yapılan yorumlar geçerli sayılamaz.

Lokanta, pastahane ve otel harcamaları ana harcama grubuna ait regresyon sonuçları, değişkenlik hipotezinin bu harcama grubu içinde geçerli olduğunu, iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koyar. Tahminin standart hatası ve değişkenlere ait standart hata değerleri çok küçük ve yapılan tahminler güvenilebilir sonuçlar vermiştir. Modelde korelasyon katsayısı iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönlü ve kuvvetli olduğunu ifade eder. Fakat Durbin-Watson testi değeri ($d = 4$) ise %1 güvenle anakütle hata teriminin negatif otokorelasyonlu olduğu sonucunu verir. Bir ekonometrik modelde otokorelasyon durumunda EKKY varsayımı sağlanamadığından EKK parametrelerinin varyansları ve dolayısıyla standart hataları olduğundan büyük değerli çıkacak ve EKKY güven aralıkları, t ve F testleri güvenilir olmayacak, parametreler anlamlı olduğu halde, anlamsız sonuçlar ortaya çıkacaktır. Bu durumda EKK ile yorum yapılması model açısından geçerli değildir.

Çeşitli mal ve Hizmetler grubu harcamalarla ilgili nispi fiyat değişkenliği ve enflasyon ilişkisini açıklayan regresyon modeli parametreleri, ilişkinin pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ve geçerli olduğunu, korelasyon katsayısı değeri ise orta yönlü müspet bir ilişki varlığını göstermektedir. Determinasyon katsayısı 0.42 ve bu harcama grubuna ait nispi fiyat değişmelerinin %48'i enflasyon oranındaki değişmelerden kaynaklanmaktadır. F-istatistiği anlamlı, tahminin standart hatası ve değişkenlere ait standart hatalar çok küçük çıkmıştır. bulunan parametreler ve test istatistiği değerleri modelin geçerli olduğu yönündedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, “değişkenlik hipotezini” Türkiye’de 10 ayrı ana harcama grubuna göre 7 bölgenin aylık tüketici fiyat endeksleri alınarak ayrı ayrı test etmektir. Modelde yer alan ana harcama grupları *Gıda, İçki, Tütün , Giyim Ve Ayakkabı*

Harcamaları , Konut Harcamaları, Ev Eşyası, Sağlık Harcamaları, Ulaştırma, Eğlence Ve Kültür Harcamaları, Eğitim Harcamaları, Lokanta, Pastahane Ve Otel Harcamaları, Çeşitli Mal Ve Hizmetler gruplarıdır. İktisadi modele dahil edilen 10 ayrı ana harcama grubunun nispi fiyat değişkenliği ölçütü 7 bölgenin o harcama grubuna ait tüketici fiyat endekslerinden oluşturulmuştur. Elde edilen sonuçlar enflasyon oranının ana harcama gruplarının Giyim ve Ayakkabı, Sağlık, eğitim ve Lokanta, Pastahane, Otel harcamaları hariç tümünde nispi fiyat değişkenliğini artırdığı görülmüştür. Sonuç olarak değişkenlik hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu ispatlanmıştır.

Giyim ve Ayakkabı, Sağlık, eğitim ve Lokanta, Pastahane, Otel harcamaları dışında, tüm ana harcama gruplarında elde edilen parametre ve istatistiksel test sonuçları nispi değişkenlik hipotezinin geçerli olduğu yönündedir. Ancak bu ana harcama guruplarına ait Durbin-Watson d istatistiği değerleri otokorelasyon durumunda EKKY varsayımını sağlamadığından EKK ile yapılan yorumları geçersiz kılmakta, enflasyon oranı ile nispi fiyat değişkenliği arasında herhangi bir ilişkinin olduğu varsayımını zayıflatmaktadır.

Enflasyon ve nispi fiyat değişkenliğinin belirlenmesinde Türkiye geneli enflasyon oranının bölgeler arası fiyat farklılıklarını ne derece etkileyeceğini gösteren parametrelerden en büyüğü 0.63 değerle Gıda, içki, tütün harcama grubuna ait, en küçük olanı 0.18'lik değerle eğitim harcamalarıdır. Diğer 8 ana harcama grubuna ait parametreler ise bu değerler arasında yer almaktadır. Toplam 10 ana harcama grubundan 5 harcama grubunun bağımsız değişken katsayısı $0.40 \leq b_2 \leq 0.90$ arasında , diğer harcama gruplarının ise $0.18 \leq b_2 \leq 0.39$ arasında değişmektedir.

Sağlık ve eğitim harcamalarına ilişkin determinasyon katsayısı diğer harcama gruplarına göre en düşük değerdedir, bunun anlamı enflasyon oranında meydana gelen değişmelerin, bu harcama gruplarına ait nispi fiyat değişkenliği üzerindeki etkisi çok zayıftır.

Gıda, içki, tütün ve ulaştırma harcamaları regresyon sonucu tahmin edilen parametrelerin büyüklüğü, korelasyon , belirlilik katsayısı ve F-istatistiği değerleri açısından ilk iki sırayı almaktadır.

İktisadi modelde birinci derecede zorunlu mal ve hizmet ihtiva eden ana harcama gruplarına ait parametre, b_2 katsayısının daha yüksek olduğu, dolayısıyla enflasyon oranının bu harcama gruplarının nispi fiyat değişkenliği üzerine daha çok

etkili olduğu, sağlık ve eğitim harcama gruplarında ise bu katsayının en küçük değeri aldığı görülür.

KAYNAKLAR

- A, KOUTSOYIANNIS. (1986) *Theory of Econometrics*. An Introductory Exposition of Econometrics Methods, Second Edition, The Macmillan Pres Ltd., London.
- DOMBERGER, S. (1987) "Relative Price Variability and Inflation: An Disaggregated Analysis", *Journal of Political Economoy*, 95.
- Devlet İstatistik Enstitüsü , <http://www.die.gov.tr>
- GREENE, WILLIAM H, (2003) *Econometric Analysis*, New York, Prentice Hall, Pearson Education LTD.
- KARAKAYALI, HÜSEYİN. (2002) *Ekonomi Kuramı*, Manisa, Emek matbacılık ve Tic.Ltd.
- PARKS, R. (1978) "Inflation and Relative Price Variability", *Journal of political Economoy*, 86.
- SİTİGLER G.J. (1961) "The economics of Information", *journall of political Economoy*, 69.
- ŞAHİN, AKKAYA.; PAZARLIOĞLU, M.VEDAT., (1998) *Ekonometri – I* , 4.baskı, İzmir. Berk masa üstü yayıncılık.
- YAMAK, NEBİYE. (1997) " Türkiye’de enflasyon nispi-fiyat değişkenliği ilişkisi", D.Ü.İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi cilt:12, Sayı:2.İzmir.

OSMANLI DİPLOMASİSİNDE BATI İMGESİNİN DEĞİŞİMİ

VE

ELÇİLERİN ETKİSİ

(18. ve 19. Yüzyıllar)

Namık Sinan Turan*

Özet

Toplumların birbirini algılayışları, farklılıkları yorumlayış biçimleri, gündelik yaşamdan politikaya, kültürel ilişkilerden diplomasiye değin geniş alanda sonuçlar doğurabilmektedir. Geleneksel toplum yapısının hakim olduğu dönemlerde farklı kültürlere olan bakış daha üsten ve bir o kadar da önyargılı olmuştur. Özellikle farklı inanç alanları karşılıklı olarak birbirini tanımlarken kendi kültürel referanslarını esas almışlardır. Aynı durum Osmanlı toplumunun dış dünyaya bakış açısında da söz konusudur. Osmanlı Devleti'nin klasik dönem boyunca kendi dışındaki kültürlere ve dünyaya bakışı ile 18. yüzyıldan sonraki tutumu farklılıklar içermektedir. Bunda Batı'da yaşanan sosyo-ekonomik gelişmelerin Osmanlıları etkilemesi kadar resmi görevlerle dışarıya gönderilen elçilerin tuttıkları raporların ve sefaretnamelerin de etkisi büyük olmuştur. Sefaretnameler doğru ve yanlışlarıyla Batı'daki gelişmeleri ve yaşam biçimlerini Osmanlı başkentine taşımışlardır. Bu makalede Osmanlıların Batıya bakışında yaşanan değişim sürecinin kırılma noktaları ile söz konusu gelişmede sefaretnamelerin rolü incelenmektedir. Böylelikle Osmanlı Devleti ile Batılı devletler arasındaki etkileşimin kaynakları ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Elçilik, Sefaratname

Abstract

The Changing of Western Image in the Ottoman Diplomacy and the Influence of the Ambassadors

The perception among the nations recognizing each other and the interpretation of the differences between them reveals many donsequences concerning wide areas, ranging from daily life to politics and from culture to diplomacy. During the era when traditional society was valid, the perception of recognizing other cultures was rather in terms of prejudice. Especially in the matter of defining each other, almost every society depend ontheir own culturel referances as basis. Same can also be said for the Ottoman society. The Ottoman Empire's point of view regarding other cultures and the world abroad differs from classic period to the 18. Century onwards. The major influences to this cahnge are the socio-economic developments in the West and the reports and the *sefaretnames* which the Ottoman ambassadors regularly reported to the capital. *sefaretnames* casually brought the view of Western developments and life style, though sometimes positively and sometimes negatively, to the Ottoman capital. This study examines the milestones in the process of shaping of the Western image in the Ottoman Empire and the role of *sefaretnames* during this process, and aims at mentioning the sources of interaction between the Ottoman Empire and the Western states.

Key Words: Diplomacy, Ambassador, Sefaratname

---

* Dr. İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Eski Yunan’da devletin resmi belgelerinin korunması, düzenlenmesi, devletlerarası antlaşmaların yorumlanması ve tüm bunları yürüten bürokratik mekanizmayı ifade eden diplomasi sözcüğünün uluslararası ilişkilerin temsilciler yoluyla yürütülmesini içeren yeni bir anlam kazanması uzunca bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir (Nicolson, 1970: 31).¹ Buna karşılık devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde elçi kullanma geleneğinin kökeni oldukça eskilere dayanmaktadır. İtalyan cumhuriyetleri ve ardından Akdeniz bölgesinde yaşanan gelişmeler zamanla geçici nitelikteki *ad hoc* diplomasinin yerini daimi temsil esasına dayalı diplomasiye bırakmasına yol açmıştır (Nicolson, 1970: 33-34).²

Diplomasi anlayışını “hiçbir Avrupalı Hıristiyan devleti eşit haklara haiz muhatap kabul etmemek ve onlarla hiçbir zaman daimi barış içinde olmamak” ilkesi üzerine kuran Osmanlı Devleti 18. yüzyıla kadar klasik diplomasi anlayışını korumuştur (Savaş, 1996: 432). Bunun nedenleri arasında Osmanlı idarecilerinin bilinç altında Batıya karşı barındırdıkları üstünlük duygusu kadar, tüccar ve dini kurumların dışarıda yaygın faaliyette bulunmayışı da yer almaktaydı. Sultan I. Süleyman’ın Fransa kralına gönderdiği mektupta kendisinden bahsederken “*Sultanların sultanı, Kralların kralı dünya prenslerine taçlarını dağıtan, dünyada Tanrının gölgesi, alev saçan ve muzaffer kılıçlarına boyun eğmiş nice ülkelerin imparatoru*” ünvanlarını kullanmasına rağmen Fransa kralından “senki Fransa krallığının kralı Fransuva” (Uzunçarşılı, 1995a: 502-510) olarak söz etmesi bilinç altında yatan üstünlük duygusunun dışı vurumuydu (Aktan, 1995: 94-95). Kanuni aynı tavrı İspanya kralına gönderdiği 1547 tarihli mektupta da sergilemekteydi. Söz konusu yaklaşımda Osmanlı’nın imparatorluk geleneği içinde Roma’nın varisi olduğu iddiası etkiliydi (Ortaylı, 1999: 77-85).

18. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti’nin dış dünyayla, özellikle Batıyla ilişkilerinde belirleyici kavramlar Dar’ül Harp, Dar’ül İslam ve Eman’dı. Dar’ül İslam esas olarak İslam egemenliği altında bulunan, Müslümanların yanısıra gayri Müslimlerin de İslam idaresini tanıması şartıyla yaşayabildikleri bütün memleketleri ifade ederken, Dar’ül Harp Müslüman egemenliği dışında kalan alanları tanımlıyordu (Tyan, 1954: 302). Bu ikili ayrımın dışında fiili olarak ortaya çıkan Dar’ül Sulh ise İslam hakimiyetine girmemiş olmakla beraber serbest iradeyle Müslüman bir

¹ Diplomasi sözcüğünü bu anlamda ilk kullanan isim İngiliz devlet adamı Edmund Burke’dır. 1876’da kaleme aldığı eserinde diplomasi sözcüğü günümüzde kullanıldığı anlama karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır.

² Avrupa’da bu gelişmelerin yaşanması 15. yüzyıla değin uzanmaktadır. İlk olarak Milano dükü Francesco Sforza’nın 1455’te Cenova’da daimi elçilikler kurmasının ardından Savva dükü, Vercelli Başdiyakosu Eusebio Venedik Londra’da bulunan iki tüccarı “İngiliz adalarına giden yolun çok uzun ve tehlikeli” olduğu gerekçesiyle subambasciatorluğa atadı. Bu gelişmeyi 1462’de İtalyan devletlerinin Londra, Paris ve V. Charles’in saraylarında sürekli elçilikler kurması izledi. 1519’da Sir Thomas Boleyn ile Dr. West, daimi İngiliz elçileri olarak Paris’e gönderildiler. Bundan etkilenen Fransa Kralı I. Francois sürekli diplomasiyi işletecek kurumları oluşturdu. Böylece sürekli ve yaygın diplomasi anlayışı kabul görmeye başladı.

devlete vergi ve anlaşmalar yoluyla bağlanmış Hıristiyan devletleri ifade ediyordu. Eman anlayışına bağlı olarak Osmanlı topraklarına diplomatik bir görevle, ticaret ve ziyaret amacıyla gelen Gayr-ı müslimler misafir kabul ediliyor, can ve mal güvenlikleri sağlandığı gibi yanlarına mihmandar verilerek her türlü masrafları devletçe karşılanıyordu.(İpşirli, 1994: 200, Bassiouni, 1980: 609-633)

Osmanlı coğrafyasında dış dünyayla yakın ilişki içinde bulunan gruplar başta askerlikle meşgul olanlar, bunun yanında tüccar ve dervişlerdi. Hiç şüphesiz bu gruplar kültürel aktarımda etkili olmaktadır. Uzun süre geçici diplomasi anlayışıyla hareket eden Osmanlıların dar'ül harb olarak gördükleri Batıya bakışları 18. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle değiştirmeye başlayacaktır. Ancak Batı ile olan karşılıklı ilişkiler başlangıçtan itibaren sıkı tutulacaktır. Kurulduğu alanın coğrafi özellikleri dolayısıyla baştan itibaren yüzünü Batıya dönmüş olan Osmanlı Devleti çoğu hukuken geçici mütareke niteliğinde olan barış antlaşmaları ve ticari sözleşmeler imzalamak, dünya siyaseti hakkında yerinde bilgi edinmek, padişahların culuslarını haber vermek ve tahta çıkan Avrupalı monarkların taç giyme törenlerinde bulunmak gibi nedenlerle dışarıya elçiler göndermiştir (Aktepe, 1971: 131-140, Tuncer, 1995: 44-45)³. Batılı devletlerin de Osmanlı ile olan ilişkilerde kimi zaman çatışma kimi zaman uzlaşma arayışları içinde oldukları bilinmektedir. Orhan Bey'in Bizans tahtı için mücadele eden Kantakuzinos'la yaptığı ittifak ve Venedik'e karşı Cenevizler'e verdiği imtiyazlar, I. Murat'ın Filibe'yle ilgili olarak VI. Paleolog'la yaptığı antlaşma (1362), Raguza ile 1365'de yapılan garanti antlaşması, Sırbistan Kralı Lazar ve Cenova ile yapılan 1387 tarihli antlaşmalar bu konuya örnek oluşturmaktadır (Girgin, 1990: 38-39).

Diplomaside başarının siyasi istikrarın yanısıra ekonomik ve askeri güçle doğrudan ilişki içinde bulunduğu, bu anlamda güç sahibi devletlerin masa başında daha etkili oldukları bilinmektedir. Bu açıdan Osmanlı diplomasisi için II. Mehmet dönemi yeni bir başlangıca işaret eder. Özellikle doksan imparatorun hüküm sürdüğü bin yılı aşkın bir süre varlığını Avrupa ve Ortadoğu üzerinde sürdüren Bizans'ın tarih sahnesinden çekilmesi Balkanlar ve Ortadoğu'yu olduğu gibi Avrupa diplomasisini de etkilemiştir. Bulduğu bölgede lider konumunu alan ve devletlerarası ilişkileri yönlendirme gücünü arttıran Osmanlı Devleti önemli bir rol üstlenmiştir. Fatih'in Rum Patrikanesine verdiği imtiyazlar ve bu sayede Ortodokslar üzerindeki toleranslı politikası, II. Beyazıt'ın İspanya'dan kaçan Musevileri himayesi, Kanuni'nin Fransa Kralı I. François'i Şarlken'e

---

³ Bu uygulama devletin buhranlı zamanlarında bile aksatılmadan yerine getirilmiştir. Örneğin Patrona İsyanyla hal' edilen III. Ahmet'in yerine tahta çıkan I. Mahmut'un culusunu haber vermek üzere dış ülkelere fevkalade elçiler gönderilmişti. 22 Aralık 1730'da Leh kralına gönderilen ve 16 Mart 1731'de görevini tamamlayarak Varşova'dan ayrılan Mehmet Efendi bunlardan yalnızca biriydi.

karşı desteklemesi ve kapitülasyonlar vermesi Osmanlıların diplomaside gücünü arttıran gelişmeler olmuştur (İpşirli, 1991: 2002-204).

Batılı devletlerin Osmanlı nezdinde elçilikler kurması ve daimi temsil esasına dayalı bir diplomasi izlemeleri aynı döneme rastlamaktaydı. Osmanlı topraklarındaki ticari çıkarları Venedik'i İstanbul'da daimi elçi bulundurmaya yöneltti. 1454 yılında Bartolommeo Marcello'nun bailo olarak başladığı bu görevin süresi başlangıçta bir yıl iken zamanla üç yıla çıkarıldı. Venedik temsilcisi sadece kendi ülkesinin değil aynı zamanda tüm Avrupa'nın haber kaynağıydı. Fransa Kralı I. François'ın "*İstanbul'dan Venedik kanalı dışında haber gelmez*" demesi bu açıdan anlamlıdır (Sander, 1993: 82-83). Venedik'in ardından Polonya (1475), Rusya (1495), Fransa (1525), Nemçe (1528), İngiltere (1583), Flemenk (1612) gibi devletler İstanbul'da temsilcilikler kurdular (Unat, 1987: 14). Bu devletlerin diplomatik ilişkilerini daimi kılmalarının nedeni Osmanlı Devleti'nden aldıkları siyasi ve ekonomik imtiyazları koruma kaygısıydı.⁴

I. OSMANLI DİPLOMASİSİ VE ELÇİLER

Karşılıklı temsil ve sürekli elçilik anlayışı III. Selim'e kadar Osmanlı diplomasisine yabancı olmakla beraber gerekli durumlarda "fevkalade elçi" unvanıyla yabancı devletlere elçiler gönderilmekteydi. Bu elçiler Osmanlı Devleti'nin Batıyla haber ağını oluşturan Kırım hanları, Eflak-Boğdan voyvodoları, Dubrovnik Cumhuriyeti ve Erdel beyleriyle birlikte Osmanlı'nın dış iletişimini sağlıyorlardı. Osmanlı diplomasinin (Mustafa Nuri Paşa, 1979: 292-293, İnalçık, 1964: 673)⁵ önemli bir ayağını oluşturan ve yabancı elçilere titizlikle uygulanan protokol kurallarına *El-Kadimu Yüzarı* denilmekteydi.

18. yüzyılda elçiler temsil görevlerinin yanısıra Batıyı tanıma ve algılamada aracı rol üstlenmişlerdi. Şüphesiz elçilerin öneminin artmasında 17. yüzyılla birlikte yaşanan gelişmelerin önemli etkisi olmuştu. Osmanlı diplomasisinde karşılıklı eşitlik ilkesinin uygulanmaya başladığı dönem olması nedeniyle III. Murat'ın saltanatı önemli bir yere sahipti. Osmanlı idaresinin Lehistan ve Fas

⁴ Batılılar Osmanlılarla kurdukları ticari ve siyasi nitelikteki ilişkilerde iletişimi sağlayabilmek için doğu dilleri alanında eğitim veren okullar kurmuşlardır. Venedik Cumhuriyeti 1551'de aldığı bir kararla 8 ila 14 yaş arasındaki gençleri daha çok gündelik işlerde kullanmak amacıyla *Giovanna della Lingua* olarak yetiştirmeye başlamıştır. 1621'de Polonya Kralı I. Sigismund, 1669'da Fransa Maliye Bakanı Colbert dil genci yetiştiren okullar kurmuşlardır. Dil bilen gençler ticari ilişkilerin yanısıra kültürel alışverişte de etkili olmuşlardır.

⁵ Osmanlı diplomasisini 15-17. yüzyıllar arasında Divan-ı Hümayun ve ona bağlı kalemler yürütmüştür. Bu dönemde diplomasinin temel aktörü Reis-ül Küttaptır. Katıban-ı Ahkam-ı Divan ve Katıban-ı Hazine-i Amire olarak iki gruba ayrılan Osmanlı sivil bürokrasisi içinde menasib-ı sitte'den sayılan reis-ül küttap'ın ağırlığı vardı. Katiplerin en üst derecelisi olan ve ilk devirlerde tamamıyla nişancıya bağlı olan makamın nüfuzu 18. yüzyılda genişlemiş ve tamamen dış işlerden sorumlu bir devlet memuru durumuna gelmiştir. 16. yüzyılda Celalzade Mustafa, Mehmet Bey ve Feridun Bey gibi güçlü reis-ül küttaplar döneminde nişancının denetiminden çıkarak sadrazamın sağ kolu haline gelen bu görev Köprülüler zamanında etkinliğini artırmıştır. Özellikle Şami-zade Mehmet Efendi'nin kurumun saygınlığının artmasında rolü büyük olmuştur.

üzerindeki etkinliğinin genişlediği, İngilizlerle ticari ilişkilerin geliştirildiği bu dönemde Batı'da Avusturya, Doğu'da İran ile girişilen mücadele mali ve sosyal yapıda sarsıntıya yol açtı. 14 yıl süren savaş sonunda 1606 Kasımında imza edilen Zivatoruk Antlaşması barışı getirdiği gibi yeni bir dönemin başlangıcı oldu (Kütükoğlu, 1993: 201-222).

Budin Valisi Ali Paşa'nın temsil ettiği Türk tarafıyla Komorin Valisi Molar'ın temsil ettiği Avusturya arasında yapılan antlaşmaya göre o tarihe kadar Osmanlı padişahlarıyla aynı düzeyde kabul edilmeyen ve kendisine '*kral*' diye hitap edilen imparatora bundan böyle '*çesar*' denilmek suretiyle eşitlik ilkesi kabul ediliyordu. Zivatoruk sonrası Osmanlı Devleti'nin uyguladığı ofansif savaş politikasını defansif savaş politikasına dönüştüren ikinci gelişme 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşmasıyla yaşanmıştı. Bundan sonra dış politikada dengeler göz önünde tutulmaya çalışılmış, rakip devletlerin tarafsızlığını sağlayabilmek için dışarıya elçiler gönderilmişti. Örneğin 1711'de Avusturya'ya Prens Eugen'e gönderilen elçi Seyfullah Ağa'nın görevi Osmanlı Prusya ilişkilerinin gerginleştiği ve savaş aşamasına geldiği bir noktada Avusturya'nın tarafsızlığını sağlamaktı (Uzunçarşılı, 1995b: 95-98). Karlofça ve Pasarofça (1718) antlaşmalarını izleyen bir dizi ticaret, seyr-i sefain antlaşmalarıyla Avusturya, İngiltere, Fransa ve 1730 Belgrad Antlaşması'ndan sonra Rusya elçilikler konusunda Osmanlı Devleti'nde çağın diplomatik ayrıcalık ve güvencesini elde ettiler. Rusya Kaynarca Antlaşması'ndan sonra konsolosluk haklarını genişletti. Böylece bir İslam devleti ilk defa olarak Hıristiyan devletlerle eşit düzeyde diplomatik ilişki sistemine giriyor ve Westfalya esaslarına tabii oluyordu (Ortaylı, 1985: 278-279). 1718 sonrası ağırlık kazanan Batıyı tanıma çabaları elçilerin öneminin artmasını sağladı. Sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın Paris'e yolladığı Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'ye verdiği talimatta yer alan "*vesaiti ümrana ve maarifine dahi layıkıyla kesbi ittila ederek kabili tatbik olanları takriri*" ifadesi bu anlayışın sonucuydu (Karal, 1940a: 19).

Diplomasi sahasında 6 Şubat 1836'da Hariciye Nezareti kuruluşuna kadar elçilerle ilgili yapılan en önemli girişim III. Selim döneminde yoğunluk kazanan ıslahat çabalarına paralel olarak Avrupa'nın büyük merkezlerinde daimi temsilciliklerin kurulması oldu (Kuran, 1968: 11).⁶ 1793 yılında Yusuf Agah Efendi'nin Londra'ya büyükelçi olarak tayin edilmesinin ardından Paris, Viyana ve Berlin

⁶ Padişahın tahta çıkışının hemen ardından "Avrupa'nın terakkiyat-ı cedidesi ve Devlet-i Aliye'nin vaktu hali iktizasınca düvel-i Avrupa ile peyda olan revabat-ı adidesi düvel-i Avrupa kardesince sefaret usulünün luzum-ı vaz'u tesisini ispat edip hususiyle bu evanda rabita-i düveliyeyi bütün bütün başka bir hale koyan Fransa İhtilali zuhur ile bilcümle düvel-i Avrupa'yı tedarükat-ı ihtiyatiyeye mecbur ettiğinden Devlet-i Aliyenin dahi düvel-i fahime-i Avrupa nezdinde birer ikamet elçisi bulundurması derece-i vucupta görülmele düvel-i merkume nezdine birer elçi gönderip ve üç sene müddet tekmilinde anlar celp ve iade ve yerlerine başkaları irsal ile mierval-i meşruh üzere hem umur-ı sefaret idare ettirilmek ve hem de bu tarikle ahvali düvele vakıf bazı zatler yetiştirilmek" gerekçesiyle açılan elçiliklerin başlıca iki görevi bulunmaktaydı: Klasik elçilik görevlerini yerine getirmek ve o ülkede mukim Osmanlı tüccarlarının haklarını korumak.

gibi Avrupa siyasetinin belirlendiği büyük merkezlerde elçilikler kurulmuş ve bunlar 1821'e kadar görev yapmıştı. Ancak daimi görevle gönderilen elçilerin büyük bölümünün yabancı dil bilmemesi, Rum tercümanların, maslahatgüzarların etkisinde kalmaları kimi zaman sorunlar çıkarıyordu. Nitekim Yunan ayaklanmasının başladığı dönemde Rum maslahatgüzarların Babiâli'ye yanlış bilgiler aktarmaları sonucunda II. Mahmut bu görevlilerin hepsini birden azletti (Orhonlu, 1975: 15).⁷ Böylece Osmanlı ikamet elçilikleri muvakkaten ortadan kalkmış oldu. On üç yıl süren kesintinin ardından 1834'de aynı başkentlerde açılan daimi elçilikler son dönem Osmanlı diplomasisini belirleyen klasik denge politikasının uygulanmasında etkili oldular (Kuran, 1968: 64).

II. OSMANLI ELÇİLERİNİN AYNASINDAN BATI

Gerek özel görevlerle gönderilen fevkalade elçiler gerekse 1793 sonrasında daimi statüde görev yapan elçiler edindikleri izlenimlerle Batı imajının yeniden oluşumunda etkili olmuşlardır (Babinger, 1981: 352 vd.).⁸ Bu etkileşim Osmanlı cephesinde Batılılaşma hareketini gündeme getirirken, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere Batı'da *Turguerie* akımının doğmasına yol açmıştır. 1665'de IV. Mehmet'in Alman İmparatoru I. Leopold'e gönderdiği Elçi Kara Mehmet Ağa (ö. 1683) ve yaklaşık 150 kişiden oluşan elçilik heyetinin burada yarattığı etkiyi Batı kaynaklarında saptamak mümkündür. Tarihçi Hammer Türk elçilik heyetinin 8 Haziran 1665 tarihinde Viyana'ya girerken uyandırdığı ilgiyi kralın Türkçe tercümanı Meninski'nin tuttuğu raporlardan şu şekilde aktarır: "... *Elçilik alayı, Schwechat'tan itibaren parlak bir törenle ilerlemeye başlamış ve heyete hoş geldiniz demek üzere saray mareşali ile heyetin iâşe ve ibate komiseri olarak görevlendirilen Von Ugarte karşınıcı gelmişti. Elçilik heyeti, en önde kenttin esnaf loncaları temsilcileri...atlılar, daha sonra imparatorun ve saray mareşallerinin mahiyetleri, sultanın imparatora hediye ettiği at yedekte, daha sonra ağalar, tuğ taşıyan yeniçeri ve hemen arkasından imparatorun on iki borazancısı, saray mareşali ile saray komiseri arasında, imparatorluk mareşali tarafından*

⁷ Tercümanlık Osmanlı diplomasi örgütü içinde özel bir öneme sahiptir. 16. yüzyıl sonrasında Divan tercümanı olarak görevlendirilmiş olan kimseler daha çok Macar, İtalyan, Leh, Alman, Rum asıllılardan oluşmuştur. Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın Kandiye kuşatmasında ve barış görüşmeleri sırasında büyük yardımını gördüğü Panoioti Nicoussios Mamonius adlı Sakızlı bir Rum'u bu göreve getirmesinin (1669) ardından baş tercümanlık görevi 1821'e kadar Fenerli Rumların elinde kalmıştır. 1709 yılında ilk defa olarak İskerlet-zade Nicola'nın Boğdan voyvodalığına tayin edilmesi zamanla geleneksel bir hal almış Fenerli Rum beylerinin Osmanlı yönetim erki içindeki yerlerini sağlamlaştırmıştır. Ancak bu durum bazı zamanlarda olumsuz gelişmelere yol açabiliyordu. İskerlet-zade'lerden Aleksandr'ın 1740 yılında Avusturya ve Rusya ile yapılan barış görüşmeleri sırasında devletin sırlarını karşı tarafa açıklaması idam edilmesine neden olmuştu. Aynı şekilde II. Mahmut'un Halet Efendi'nin önerisiyle bu göreve getirdiği Mauroussi'nin idamının ardından baş tercümanlığa Rumların getirilmesinden vazgeçilerek 1821'de Babiâli'de bir tercüme odası kurulmuş ve mühendishane hocası Yahya Naci Efendi oğluyla birlikte yabancı dil öğrenmeye hevesli gençlere dil eğitimi vermekle görevlendirilmişti.

⁸ Babinger'in daha çok Venediklilerin *Relationi*'leriyle karşılaştırdığı sefaretnameler yalnızca diplomasi tarihi açısından değil kültür tarihi yönünden de önemli belgelerdir. Rönesans sonrası Batı dünyasının Osmanlı üzerinde uyandırdığı yankıları bu eserlerden çıkarmak mümkündür.

gönderilen muhteşem bir atın üzerinde büyükelçi, saray tercümanı, büyükelçinin oğlu, bir imam ve bir kadı arasında yürüyen içoğlanları, mühürdar, subaylar, hazinedar...kahya, divan efendisi ve büyükelçinin kırmızı bayrağı önünde Türk müziği icra eden mehterhane ve üstü kırmızı kumaşla örtülü olup, içinde padişahın imparatora sunduğu hediyeleri taşıyan araba yer almış olarak ilerlemişti...” (Altar, 1980: 31-32).

Kara Mehmet Ağa'nın Viyana'da gördüğü ilginin boyutunu olaya tanık olan Evliya Çelebi'den ve saray müşaviri Lorenzo de Churelichz'in notlarından çıkarmak olanaklıdır (Altar, 1980: 35-38). Mehmet Ağa göreviyle ilgili bir sefaretname yazmamıştır; ancak Evliya Çelebi meşhur seyahatnamesinin yedinci cildinde bu ziyaretle ilgili ayrıntılı bilgiler aktarmıştır. Evliya Çelebi her zamanki üslubuyla hoşlandığı şeylerden bahsederken “*anlatmaya kalksak dilimiz aciz kalır*” ifadesini kullanır, ancak iş eleştiriye geldiğinde dili son derece iğnelidir. Kralın fiziki tahlilinin yapıldığı bölümün başlığı “*kralın çirkin çehresinin şekilleri*” olarak kaydedilmiştir. Son derece ilginç betimlemelerle canlandığı kralla ilgili sözlerini şu şekilde bağlar: “O kadar acayip ve çirkin çehrelidir ki bu kralı insanoğlu ve diğer hayvanlar görünce büyülenmiş gibi tir tir titreyip, dilleri tutulur. O sebepten kralı hintu arabalar içinde gizleyip, gezdirerek bağ ve bahçeleri gösterirler. Ama o kadar asil, olgun, zeka sahibi ve akıllı kimsedir sanki Aristo'dur. Bütün görüşmelerde ve toplantılarda büyük sözünden akıllıca söz edememişlerdir. Halkını sever, tedbirli ve hünerli bir keferedir. Lakin sözünü dan dan söyler, çirkin ve aba seslidir.”(Evliya Çelebi, 1991: 170).

Evliya Çelebi Mehmet Ağa'nın sefareti sebebiyle bulunduğu Viyana'nın havasından çok etkilenmiş ve bölge insanların güzelliğini bu sihirli havaya bağlamıştır. Kadınların kılık kıyafetleri ve toplum içindeki saygınlıkları da onu etkileyen unsurlar arasındadır. Anlattığına göre “yolda bir kadın giderken, kral o kadına rast gelse eğer at üstünde ise kral, atın başını çekip durur ve kadın önünden geçer. Eğer kral yaya ise el kavuşturup durur ve kadın kralı selamlar, kral da başından şapkasını çıkarıp, kadına saygı gösterir ve kadın geçtikten sonra kral geçer. Bu diyarda ve diğer kafir ülkelerinde söz kadının olup, Meryem aşkına kadına saygılı olurlar” (Evliya Çelebi, 1991: 183). *Seyahatname*'de yer aldığı şekliyle ülkenin toprakları geniş olduğu kadar verimlidir ve yetişen ürünlerin emsali yoktur. Bir kileden elli kile mahsul alınır, ancak buna rağmen halk daha çok zanaatla uğraşıp çiftçiliğe itibar etmezler. Çoğu kayıtsız ve tembel olup içki ve zevke düşkün olduklarından vilayetlerinde daima kıtlık görülür. Halk çeşitli etnik kökenlerin bileşimi olup dilleri son derece ağırdır. Paraları dokuz dirhem değerinde halis gümüşdür. Yedi şehirde basılır ve piyasaya sürülürler.

Evliya Çelebi'nin renkli bir üslupla anlattığı Viyana hakkındaki sözlerini bağlayışı dikkat çekicidir: “...Binlerce acayip ve garip şeyleri seyrettikten sonra iki ay on yedi gün Beç şehrinde zevk ve sefalar ettik. Gördüğümüzü, gezdiğimizizi, konuştuğlarımızı, dostları, dilleri....hep yazmış olsak Beç'e ait bir cilt olur. Görmediğimiz yüksek devlet ve büyük belde olduğundan vakarlı çesarin ne kadar yakını varsa vezir ve vükela hepsi ile tanıştık. Onlardan öğrendim ki bizim elçi, İstanbul'dan Nemçe elçisi gelinceye kadar Beç'te bir, bir buçuk yıl oturmuş. Bunu duyunca aklım başımdan gitti. Acaba bu kafir ülkesinde seyahat, ticaret ve ziyaret yoktur bir yıl, bir buçuk yıl hapis gibi nasıl dururlar diye düşündüm.” (Evliya Çelebi, 1991: 185). Gezdiği onca yer ve tanık olduğu birçok olaya karşı Evliya Çelebi'nin de geleneksel yaklaşımın etkisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Elçilerin Batı'da yarattığı olumlu izlenimlerin yanısıra olumsuz kimi davranışlarına da rastlanmaktadır. Süleyman Ağa'nın 4 Ağustos 1666'da Fransa'ya ayak basıp bir Türk töreniyle karşılanması, kurumlu ağanın Fransız dışişlerini küçük düşürücü davranışları, Kral XIV. Louis'i ayağa kaldırmak istemesi, kralın debdebesinin en aşağı Türk padişahının atında bile bulunduğunu söylemesi Fransızların tepkisini çekmiştir. Moliere'nin *le Bourgeois Gentilhomme*'undaki Türk töreninin yazılmasında elçinin olumsuz davranışlarının etkili olduğu bilinmektedir (And, 1958: 7).

Türk- Fransız ticaretini geliştirme düşüncesiyle Fransa'ya gönderilen ve diplomatik nezakete aykırı davranışlarıyla Fransızları kızdıran Müteferrika Süleyman Ağa her şeye rağmen yazdığı sefaretnamede Fransa'da ilgisini çeken şeyleri aktarmaktan geri kalmamıştır. Çoğu kendi kültürüne ve sosyal yapısına yabancı gelmekle birlikte elçinin gördüklerinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Süleyman Ağa Fransa'yla ilgili şunları yazmaktadır: “...Ol diyarın içinde sekiz bin şehir ve bilhesap köyleri vardır zira bizim diyarımız gibi birbirinden bait berrü yabancı yoktur ve ol mamur vilayettir ki bir köyden etrafına nazar etsen on iki köy dahi görürsün bundan malum ola ki mertebe mamur vilayettir. Paris şehri Mısır'ın iki katı kadar büyüktür ve ol şehrin evleri altı yedi tabakadır ve ol şehirden Françe padişahına tahsil olunan hazine dört Mısır hazinesi kadar mal tahsil olunur. Paris dedikleri şehirde be her sene yirmi milyon hazine Françe padişahına tahsil olunur ve bütün Françe diyarından Françe padişahına be her sene iki yüz bin atlı ve üç yüz bin yayan askeri vardır ve bundan mada donanması yüz büyük kalyon askeri elli bin adamdır...Palankaları birer kat iken ikişer üçer kat eylemiştir iki yüz kaleden ziyade gördüm. Françe padişahı beylerin yardımıyla değil kendü askeri ve kendü hazinesiyle cengeder...askeri arasında gayet zabt ü rabt vardır. Françe padişahının üç türlü askeri vardır bir türlü yayan ve bir türlü atlı ve bir türlü dahi dragon tabir ederler bunların atları vardır...” Ekonomik ve askeri yapının yanısıra sosyal yaşamdan da dönemin Osmanlı

kültürüne yabancı bazı unsurlar elçinin kaleminden yansımaktadır. Bunlar arasında harem geleneğinin olmayışı ve tek eşlilik dikkat çekmektedir. Tahta çıkma hakkının büyük kardeşe ait olduğunu söyleyen elçi veliahtların yetiştirilmesiyle ilgili olarak şu notu kaydeder: “Fransızların adetlerine bizim adetler benzemez. Onların şehzadeleri bizim şehzadelerimiz gibi sarayın içinde saklanmazlar. Şehzadeler on yaşına gelince onlara sefere, ilm-i hendeseye ve sair umura müteallik olan şeyleri talim ederler ve lalası dahi büyük ademler ile konuşup görüşmesini talim eder” (Akıncı, 1973: 9-10). Şehzadelerin 16. yüzyıl sonundan itibaren sancağa çıkarılmadığı, sarayda dış dünyadaki gelişmelerden kopuk olarak yaşamını sürdürdüğü bir Osmanlı siyasi geleneği düşünüldüğünde Süleyman Ağa'nın bu konuyu kayda değer buluşu şaşırtıcı değildir.

Şüphesiz Osmanlı sefirleri içinde gerek Batılı gerekse Türk tarihçilerin en çok ilgisini çeken şahsiyet Yirmisekiz Mehmet Çelebi'dir (Göçek, 1990: 79-84). III. Ahmet döneminde Fransa'ya gönderilen elçiyi çekici kılan yönü, seyahatinin gerçekleştiği dönemin Osmanlı'nın bir başka gözle Batıyı tanımaya çalıştığı ve Batı'nın yaşam normlarıyla tanıştığı çağ olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin barok çağını oluşturan ve popüler tarih yazımının Lale Devri olarak adlandırdığı dönem Pasarofça Antlaşmasıyla başlayıp Patrona İsyaniyle son bulan 1718-1830 arası bir tarih kesitidir. Mehmet Çelebi Fransa dönüşü yazdığı ve III. Ahmet'e sunduğu sefaretnamesinde devlet ricalinin Batıyla ilgili düşüncelerinin olgunlaşmasını sağlamıştır (Karal, 1940: 19). 7 Ekim 1720'de 400 kişilik bir heyetle Fransa'ya hareket eden Mehmet Çelebi 16 Mart 1720'de ulaştığı Fransa'da görevinin siyasi boyutu itibarıyla başarılı olmasa da kültürel ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında etkili olmuştur. Batıya bakış açısından daha önceki elçilerden farklı bir kimliği temsil eden Mehmet Çelebi hakkında Tanpınar, onun Paris'i Kanuni döneminin şanlı hatıraları arasından mağrur bir gözle Viyana'yı izleyen Evliya Çelebi'den daha farklı bir gözle izlediğini söyler ve ekler: “O, 18. asır Paris'ine Karlofça'nın ve Pasarofça'nın milli şuurda açtığı hazin gedikten ve devlet işlerinde pişmiş zeki bir memurun tecrübesi ile bakar.” (Tanpınar, 1956, 9-10).

Sefaretnamesini son derece zarif bir üslupla kaleme alan ve zengin betimlemelerle okuru cezbeden elçi Paris'e ulaşınca kadar konakladıkları her yerin özelliğini kaydetmiştir. Montpellier kentinde tacirlere ve seyyahlara kolaylık sağlamak amacıyla açılan ulaşım kanalları ve köprüler ona göre bölgede ticaretin gelişmesinin ve ekonomik zenginliğin başlıca sebebidir. “Dediklerine göre kanalın büyük faydalarını görmüşler ve bir çok malı bu yoldan nakletmişler. Yapılan sarfiyatı akıl almazmış. Kanalın açılması sırasında büyük binalar yapmak zorunda kalmışlar. Zira Agde nehri zemininden Naurouze dedikleri yer arasında 120 zira yükseklik farkı olduğundan ve gemileri yokuş yukarı çıkarmak mümkün olmadığından nehirde yontma taşlar ile her birine üçer dörder gemi sığabilen havuzlar yapmışlar... Bazı nehirler kanaldan daha alçak olduğundan kanal nehrini akıtmak

için büyük köprüler kurup nehri o köprülerden akıtmışlar...Koca bir nehir dahi köprü altından akabilir...Gemiler o köprülerin altından geçip giderler. Bu cihetle büyük sarfiyat yaptıkları bellidir.”(Mehmet Çelebi, 1989: 9-10). Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin yolculuk güzergahında ve Paris'te dikkatini çekenler arasında kadınların toplumsal yaşamdaki konumları da bulunmaktadır. Gördükleri karşısında “*Fransa avratların cennetidir, zira hiç zahmet ve meşakkatleri yoktur, istedikleri her ne ise hemen yerine getirilir*” demekten kendini alamaz. Aslında elçinin çevresinde bulunan kadınların büyük bölümü sosyal statüleri itibariyle yüksek zümreye dahil aristokrat kadınlardı ve bunların durumları taşra kadınlarından çok farklıydı. Yine de kadınların erkeklerle aynı mecliste kaçgöç olmaksızın yer almaları karşısında duyduğu şaşkınlık 10. yüzyılda Türkler arasında bulunan Arap seyyah İbn Fadlan'ın Türk kadınının Arap kadınından daha özgür olması karşısında duyduğu şaşkınlıktan farklı değildir.

İmar ediliş biçimi ve zenginliği Paris'in elçi üzerinde bıraktığı diğer bir izdir. “Paris şehri aslında İstanbul kadar yoktu. Lakin binalar üçer, dörder kat olup yedi kat yapılmış evleri pek çoktur. Her kentinde bir aile çoluk çocuğuyla oturur. Sokaklarında çok kalabalık görünür, zira avratlar sokaklarda ev ev gezerler, asla evlerinde oturmazlar. Erkeklerle kadınlar bir arada oturduklarında şehrin içi ziyade kalabalık görünür. Dükkanlarda oturup, alışveriş edip, pazarlık eden avratlardır ve dükkanları emsalsiz görülmemiş şeylerle tıklım tıklım doludur. İstanbul'u göz önünde bulundurmazsak benzersiz bir şehirdir.”(Mehmet Çelebi, 1989: 44-45). Ziya Paşa'nın “*Diyar-ı küfrü gezdim beldeleler kaşaneler gördüm/ dolaştım mülk-i İslamı bütün viraneler gördüm*” dizesini anımsatırcasına gördüğü bakımlı bahçeleri ve sarayları ayrıntılı biçimde anlatan Elçi “*Fransızlar yurtlarına iyi bakmışlar, her yanını bayındır kılmışlar*” derken beğenisini ifade eder. Ziyaret ettiği rasathane, tıbbiye, cam ve kağıt fabrikaları, askeri kurumlar dönemin Fransa'sının bilimde, eğitimde, siyaset ve kültür alanlarında gelişmişlik düzeyini ortaya koyar. Yirmisekiz Mehmet Çelebi buradaki zenginliğin altında yatan nedenin sömürgecilik siyaseti olduğunu anlayamamakla birlikte şu yorumu yapar: “Hindistan'a varıncaya değin düzenli savaşları sayesinde, birçok kaleleri feth etmiş ve mamur binalar yapmışlardır...Fransa'da on beş bin kese akçeye sahip tüccarlar vardır. Tüccarları çok para kazanır, zevk ve sefalarına da çok düşkündürler. Yol üstünde her türlü yiyecek ve içecek satan dükkanları, herhangi bir konak yerine gelindiği zamanda içleri gayet iyi döşenmiş konforlu hanları bulmak işten bile değildir.” (Tuncer, 1997: 72).

Osmanlı başkentinde astronomiyle ilgili araştırmalara ve rasathaneye muhafazakarlarca olumsuz yaklaşıldığı bir dönemde Fransa'da bu alanda kaydedilen yol şöyle anlatılır: “Sabit yıldızları ve sayyareleri seyretmek için bir dürbün yapmışlar. Böyle ki aynası berber aynası kadar, muhafazası tenekeden ve silindir biçiminde, kuyu tulumbası gibi bir şey olmuştur. Boyu elli arşından fazla...aya

baktık. Gayet büyük görünüp dürbüne sığmazdı. Heyetini böyle müşahede eyledik ki, içi sünger gibi bir somon ekmeği ortasından kesilince nasıl görünürse öyle görünüyordu. Güya kamerde çukurlar ve çöller olup, yerler gölge olduğundan mavi renkte görünüp zemini beyaz ve berraktı. Subhane'l hallak! Lakin aç müşahede edemedik, zira Frenk taifesinin bazıları buna inanmışlardı.”(Mehmet Çelebi, 1989: 49-50).

Mehmet Çelebi Paris'te bulunduğu süre içinde kentin sanat ve kültür çevrelerinden uzak kalmamıştır. Sefaretnamesinin en özel bölümünü oluşturan operadaki gece, eseri sadece diplomasi tarihi açısından değil kültür tarihi bakımından da önemli kılmaktadır. Elçiye göre operanın yüksek sınıftan muteber bir nezaret edeni vardır. Çok masraflı bir sanat olduğu için gelirlerini birleştirmişler ve devlet hazinesine ait birçok mal bağışlamışlardır. Kazanç çok olmuştur. Opera bu şehrin hoş giden şeylerindenmiş Mehmet Çelebi, 1989: 33). Oyundan çok temsildeki görsel efektlerden etkilenmiş benzeyen elçi operayı şöyle anlatır: “ Bunun aslı bir hikayeyi mücessem göstermek her hikayeyi bir kitap edip basmışlar hepsi otuz kitap olmuş her birinin adı var. Her mecliste bir hikayeyi henüz zuhur ediyor gibi gösterirler. Bizim olduğumuz mecliste bir padişah vardı, başka bir padişahın kızına aşık olmuş ve istemiş. Ancak kız da başka bir padişahın oğluna aşık imiş. Aralarında geçen sergüzeşleri aynile gösterdiler. Mesela padişah kızın bahçesine varacak oldu gözümüzün önünde duran saray bir anda kaybolup yerinde bir bahçe zuhur etti ki, limon ve turunç ağaçlarıyla doluydu. Bir vakit oldu ki dua etmek için kiliseye varacak oldu. O bahçenin yerinde derhal koca bir kilise ortaya çıktı. Aralarında birleşmek ve ayrılmak için büyüye müracaat lazım geldiğinde türlü türlü sihirler gösterip hokkabazlıklar ettiler. Atlı ve piyade askerleriyle cenkler gösterdiler...şimşek ve gök gürültüsü gösterdiler ki, hele görülmedikçe itimat olunmayacaktır. Hele aşkın ne olduğunu o derecede ortaya koyarlar ki, gerek padişahın ve gerek kızın ve gerek şehzadenin hareket ve tavırlarına bakıldıkça yüreği acırdı insanın.” (Rado, 1970: 53).⁹

Mehmet Çelebi'nin Fransa'daki izlenimlerini yansıtan Sefaretnamesi Osmanlı seçkinleri arasında ilgi uyandırdı. Avrupa ile bu türden alışverişler ilk kez sosyal ve kültürel hayat üzerinde bazı hafif etkiler doğurmaya başladı. 1721'de Paris'te Türk elçiliğinin başlattığı moda, İstanbul'da daha küçük ölçüde bir Frenk tarz ve modasıyla karşılık buldu. Fransız bahçeleri ve dekorasyonları, Fransız mobilyası saray çevrelerinde kısa sürede moda oldu (Lewis, 1984a: 47). Ancak ziyaretin şüphesiz en önemli sonucu Türk Matbaacılığının temellerinin atılmasıydı. Mehmet Çelebi'nin oğlu Sait

⁹ Büyük ihtimalle Mehmet Çelebi o dönemin ünlü bestecilerinden Jean Batiste Lulli'nin *Theseus* adlı lirik trajediden hareket ederek bestelediği operayı izlemiştir. İkinci kez gittiği temsilde ise La Mothe tarafından bestelenen *Omphale* trajedisini izlemiştir.

Çelebi ziyaret boyunca en çok basma sanatına ilgi duymuş ve İstanbul'a dönüşünde bir matbaanın kurulması için sadrazamın desteğini sağlamaya çalışmıştı. Aynı konuda gayret gösteren İbrahim Müteferrika (Berkes, 1985: 51-52) ile iş birliği yaparak gerekli girişimlerde bulunan Sait Çelebi'nin gayretleriyle 5 Temmuz 1727'de İstanbul'da bir matbaa açılmasına dair izin veren ferman çıkarılmıştı (Lewis, 1984a: 51-52). Bu matbaada basılan Avrupa devletlerinin tarihi ve coğrafyasıyla ilgili eserler Müslüman dünyada Rönesans sonrası oluşan yeni Batılı yaşam biçiminin ve düşüncesinin daha geniş tanınmasına olanak sağlayacaktı (Baysal, 1968: 27-54).¹⁰

Fransız etkisinin gelişiminde Paris'e giden Osmanlı elçilerinin aktardıklarının yanısıra İstanbul'da görevli Fransız diplomatların çalışmaları da belirleyici olmaktadır. Bunlar arasında Fransa'yı 1728'den 1741'e kadar temsil eden Marquis de Villeneuve ile ordunun modernizasyonunda önemli katkılarda bulunan ve sonradan İslam dinini benimseyerek Humbaracı Ahmet Paşa olarak anılan Comte de Bonneval'nın özel bir yeri bulunmaktadır. Albert Vandal, Mehmet Çelebi'nin oğlu Sait Çelebi'yle Bonneval arasındaki ilişkiyi anlatırken Sait Çelebi üzerindeki Fransız etkisini şu şekilde tasvir eder: "Kudüs'deki Lieux-Saint nezaretinin Latin papazlarına terk edileceğini bildirmek üzere Fransa'ya giden babasına bu seyahatte refakat etmişti; şehirlerimizi dolaşmış, naiplik devrindeki Fransa'yı görmüş, saray eğlencelerinde bulunmuş ve medeniyetimizi yakından müşahade etmişti. İşte, günün birinde gözlerini kamaştıran bu Garp alemi şimdi mütemadiyen onun zihnini, teshir edici bir hayal gibi işgal ediyordu. Sefaret katiplerinden biri onun hakkında şunları yazıyor: O, çok sevdiği ve daima teessürle yad ettiği Paris'in az çok havasını da taşımaktadır... Fransız hürriyeti bir türlü aklından çıkmıyor. Bu hal en büyüğünden en küçüğüne kadar esir olan bu memlekette, ona esaretin verdiği ıstırapı arttırmaktan başka bir şey yapmıyor." (Perin, 1940: 33-34).

Osmanlı elçileri için siyasi görevle gittikleri Avrupa devletleri aynı zamanda dünyadaki gelişmelerden haberdar oldukları birer okul işlevi görüyordu. Bu bilinçle hareket eden elçilerden biri de "*her fırsat ve imkanda bir şeyler öğrenmek, her elçinin en faydalı vazifesidir*" diyen Ahmet Resmi Efendi'ydı. 1757 yılında III. Osman'ın ölümü üzerine tahta çıkan Sultan III. Mustafa'nın cülusunu haber vermek üzere Viyana (Nemçe)'ye gönderilen Ahmet Resmi Efendi Viyana'ya ulaştığında Avrupa'da Yedi Yıl Savaşları sürmekteydi. 1748 tarihli *Aix-la-Chapella Antlaşması*'ndan hoşnut kalmayan Prusya Kralı Büyük Friedrich ile Maria Theresa, bir kez daha

¹⁰ Başlangıçta yalnızca askeri alanla sınırlı olan telif ya da çeviri eserler zamanla tarih ve coğrafyaya dair eserlerin basımıyla zenginleşti. Kimi kaynaklarda I. Mahmut tarafından İbrahim Müteferrika'ya yöneltildiği öne sürülen "*Küffarın ekser zamanda galebesine ve ehl-i İslamın mağlubiyetine sebep nedir*" şeklindeki bir soru Batının farklı yönleriyle tanınması ihtiyacının ciddi biçimde ortaya çıktığına işaret etmekteydi. Buradan hareketle basılan eserler içinde bu gayeye hizmet edenlerin yer alması şaşırtıcı değildi. 1729'dan I. Meşrutiyet'e kadar olan zaman dilimi içinde basılan eserler içinde sefaretnamelerin ve seyahatnamelerin yanısıra çok sayıda Avrupa ahvaline dair eser yer almaktaydı.

savaşmaktaydı. Bu olumsuz koşullar altında 19 Nisan 1758’de muazzam bir törenle imparatorluk sarayına kabul edilen elçilik heyeti resmi görevi bittiği halde Haziran 1758 ortalarına kadar Viyana’da kalmıştı. Friedrich’in Viyana’ya saldırması olasılığının gündemde olduğu ve kentin adeta ordugaha dönüştüğü bu dönemin pek keyifli geçmediği anlaşılmaktadır (Aksan, 1997: 56-58).

Ahmet Resmi Efendi dönüş sonrası kaleme aldığı sefaretnamesini seleflerinden farklı olarak yalnızca yolculuk sırasında yaşadıklarına dayalı bir anı kitabı olarak değil, buradaki siyasi ve ekonomik yapıyı tahlil etmeye çalışan bir elçi duyarlılığıyla hazırlamıştır (Mustafa Hattı Efendi, 1999: 17-52).¹¹ Yolculuk ayrıntılarının anlatıldığı ilk bölümün ardından gelen “*Tefsil-i Memalik-i Nemçe*” adlı bölümde memleketin ve hükümetin tasvirine girişir. “Nemçe memleketi, her biri hükümet ve halkı bağımsız olmak üzere dokuz krallığa ve üç dört dükalığa bölünmüş olup, bunların başındakilerin hiç birisi krallık ve dükalıklarından ne atılabilir ve ne de buralara atanabilirler. Her biri elektör olarak anılan dokuz kralın içinden seçilen bağımsız başkan imparator olarak anılır. İmparatora itaat etmek ve gerekli durumlarda asker yardımında bulunmak diğerleri için dini töre ve yasa gereğidir.”(Ahmet Resmi Efendi, 1980: 28). Buradaki ticari ilişkiler de elçinin dikkatinden kaçmamaktadır. Her ne kadar Osmanlı ile kıyaslama yaptığı yerlerde elçinin ifadelerinde geleneksel bakışı yansıtan bir üstten bakış varsa da içten içe duyduğu hayranlık ortadadır: “Bunlar her ne kadar bolluk ve refah içinde yaşayan insanlar gibi görünmekte iseler de, aslında devletlerini idarede müsrif olmayıp gayet namuslu ve akli başında davranırlar. Gelir toplamak için hile yoluna sapmayı düşünmezler, para harcamakta ve ihracat meselelerinde, israftan boş yere para vermekten kaçınır, para biriktirme ve azla yetinme kurallarını elden bırakmazlar. Mesela Osmanlı Devleti tüccarlarından başka Bec’e mal götüren Françe ve İngiltere bezirganlarından yüzde otuz kuruş gümrük ve bir öküzden dört beş altın bac alırlar. Çoğu içeceğin alım satımına karışırlar. Mesela şarap ve tütün gibi halka gerekli şeylerden asıl değeri kadar vergi alırlar.” (Ahmet Resmi Efendi, 1980: 33). Ahmet Resmi Efendi Avusturya ile Prusya arasında yaşanan çatışmaları yorumlamaktan geri durmaz. Ona göre bu savaşların nedeni azimli ve yiğit olarak nitelendirdiği Friedrich’in topraklarını genişletme konusundaki ihtirasıdır.

Sefaretnamede üzerinde durulmaya değer bir diğer nokta Viyana halkının gündelik yaşamının anlatıldığı ve metinle bütünlüğü düşünüldüğünde adeta sonradan yazılmış izlenimini uyandıran bölümdür. Doğal çevreden etkilendiği yazdıklarından anlaşılan elçi sosyal tabakalaşma açısından

¹¹ Örneğin 1739’da Belgrad Antlaşmasını teyid amacıyla orta elçi payesiyle Viyana’ya gönderilen Mustafa Hattı Efendi’nin Sefaretnamesi muhteva olarak, Ahmet Resmi Efendi’nin Sefaretnamesinden ayrı bir nitelik taşır. Mustafa Hattı Efendi resmi kabul törenlerine, ikameti sırasında nasıl vakit geçirdiğine, opera ve ziyafetlerdeki izlenimlerine kadar gördüklerini kaydetmekle beraber siyasi ve ekonomik konulardaki izlenimlerini yansıtmaz.

halkı inceler. Özellikle kentin yüksek tabakaya mensup ahalisinin yaşamı sefaretnamenin son bölümünde ayrıntılı biçimde anlatılır. Zenginler güne geç başlayıp sabahın erken vakitlerine kadar sürdürürler. Öğle vakti yemeğe oturup, ikindiye yakın kalktıkları gibi hintolara binip sayfiye mekanlarına giderler. Geç vakitlere kadar süren gezilerin ardından güneş batarken kale içinde bulunan tiyatrolara giderek buradaki komedi ve opera temsillerini izlerler. Temsil sonralarında ise birbirlerini ziyaret ederek sabaha kadar süren eğlenceler düzenlerler (Ahmet Resmi Efendi, 1980, 35-36). Ahmet Resmi Efendi'nin kişiliğinde 18. yüzyıl Osmanlı diplomasisini ve yeni yönelimlerini inceleyen Virginia Aksan, çalışmasında sefaretnameyi bir başyapıt olmamakla beraber, o döneme kadar bu türün niteliğini oluşturan hakaret ve küçümseme dolu kupkuru kataloglardan ayrılan yepyeni, eğlenceli bir çalışma olarak değerlendirir. Ona göre üslubundaki sadelik, nesnel gözlemler ve zaman zaman “küffar adetlerinden” hayranlıkla söz edilmesi ayrıca Avusturya tarihinin bir kesitine ışık tutması eseri çarpıcı kılmaktadır (Aksan, 1997: 66).

Ahmet Resmi Efendi'nin Viyana ziyareti sırasında kazandığı deneyim altı yıllık bir sürenin sonunda görevlendirileceği Berlin sefaretinde etkisini gösterecektir. Bu ziyaretin görünürdeki nedeni iki ülke arasında 1761'de imzalanan ticaret antlaşması sonrasında Prusya kralının gönderdiği hediyelere karşılık vermektir. Ancak ziyaretin gerçekleştiği dönem göz önünde tutulduğunda asıl amacın basit bir nezaket ziyaretinden öte olduğu anlaşılmaktaydı. Her şeyden önce Osmanlı Padişahı, Friedrich'in ittifak konusunda samimiyetini sınamak istemekteydi. Konu Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya olduğu nazik konum açısından önemliydi. 1739'da Avusturya ile imzalanan antlaşmanın süresinin tamamlanmış olması, Lehistan kralı III. Augustus'un ağır hastalığı karşısında büyük devletlerin kendisine halef belirleme konusundaki çelişkili ve müdahaleci tavırları Osmanlı idaresini endişelendirmekteydi. Bu konularda nabız yoklamaya yönelik olarak gerçekleşen ziyarette Ahmet Resmi Efendi, Prusya kralına Osmanlı'nın Lehistan kralının seçimine yönelik herhangi bir müdahaleyi tanımayacağını bildirerek, Prusya-Rusya ittifakının Osmanlı aleyhine olmaması konusundaki dileği iletcekti (Tansel, 1946: 290).

Berlin sefareti sırasındaki gözlemlerine dayanan sefaretnamede Ahmet Resmi Efendi'nin 'ötekine' olan bakışında ciddi bir değişiklik gözlenmemekle beraber üslup olarak daha bir rahat olduğu hissedilir. Lehistan'ın yanı sıra Kuzey Denizi ve Baltık'taki ticari merkezleri geniş biçimde anlattığı sefaretnamesinde özellikle denizlerden ticari amaçlarla yararlanmanın buralardaki olumlu etkisi üzerinde durur. Ona göre “bölgenin tüccarları için ticaret maddeleri geçim ve mutluluklarının sebebi olduğundan, bunların çabucak satılmasına büyük ihtimam gösterir ve işlerin yürümesi için lazım gelen her şeyi yapmaktan kusur etmez ve gevşeklik göstermezdi...Ticaret işlerinde sözlerine sadakat

ve doğruluk konusunda akranlarından üstün olmak için ellerinden geldiği kadar kuvvet sarfederlerdi.”(Ahmet Resmi Efendi, 1980: 51-52).

Berlin’deki kent düzeni, evlerin inşa edilmiş biçimi, sokakların genişliği sefaretnamede yer verilen diğer unsurlar arasındadır. Özellikle taştan inşa edilmiş evler ve yangına karşı oluşturulmuş itfaiye teşkilatı yangınlardan sıkça etkilenerek kimi zaman harabeye dönen İstanbul’un temsilcisini bir hayli etkilemiştir.¹² Ahmet Resmi Efendi’ye göre kırk elli yıl öncesine kadar orta halli bir kent görünümündeki Berlin’in bu konuma gelişinde ekonomik refahın toplumsal yaşama yansması etkili olmuştur. Kentin doğal kaynakları ve endüstriyel alt yapısı zamanla fabrikaların ve atölyelerin kurulmasını sağlamış, bu gelişme toplumsal yapıyı etkilemiştir. Günden güne evler ve dükkanlar çoğalmış, dışardan alet edevat ve mal gibilerden herhangi bir şeye muhtaç olmamak için çuha ve kumaş, bundan başka her cins için fabrikalar kurulmuştur (Yuryaydın, 1987: 69).¹³ Berlin halkı havanın mutedil olmasından olsa gerek kadın ve erkeğiyle güzel insanlardan oluşur. Halk zevkine ve eğlencesine düşkünlüğüyle dikkat çekmektedir. Dinsel açıdan bakıldığında ise halkın çoğunluğu Luteran olduğundan büyük sıkıntılar yaşanmadığı görülmektedir. Kiliselerinde putları yoktur. Tek Tanrıya tapmakla öğünürler ve Katolıklere karşı büyük düşmanlık gösterirler.

Sefaretnamenin bir bölümünün hırsı ve iktidarıyla Avrupa siyasasını belirleyen II. Friedrich’e ayrılmış olması önemlidir. Ahmet Resmi Efendi’nin aktardığına göre kral bütün bilimlere ilgi duymakla beraber tarih konusunda son derece bilgilidir. Özellikle Büyük İskender ve Timur gibi hükümdarların yaşamları kralın ilgilendiği, incelediği konular arasındadır. Ailesinin dertlerinden uzak durarak, din ve mezhep işlerine karışmamaktadır. Danışmanlarına karşı son derece dostane ve alçakgönüllü bir tavır sergileyen kral, devletin ileri gelenlerine karşı ikram ve itibar göstermekten çekinmez. Bu kimselerle görüşmesi gerektiğinde kimseyi aracı etmeden doğrudan harekete geçer. Osmanlı elçisi savaşlarda yaralanarak iş göremez duruma gelenlerle, yetim kalan çocukların eğitimi için kurulan mükemmel yurtlardan da etkilenmiştir (Ahmet Resmi Efendi, 1980: 71-73). Gözlemleri ‘ötekini’ algılama konusunda geleneksel bakışın dışına çıkışa işaret eden Ahmet Resmi Efendi’nin Sefaretnamesinin uyandırdığı genel izlenim, eseri kaleme alanın hayrete düşüp infiale kapılan bir Osmanlı değil, daha çok bulunduğu ortamdan zevk almaya bakan ve hicivli bir dille olaylara yaklaşan biri olduğu şeklindedir (Aksan, 1997: 100-101). Sefaretname incelendiğinde yazarın

¹² “Yangından korkmakta olduklarından korunma çareleri almışlardır. Gece gündüz dolaşan bekçilerden başka her sokakta beşer onar tane tulumbalı kuyular vardır. Her kuyunun başında kızaklı fiçiler emre hazır bulundurulmaktadır.” İlginçtir bu husus sonraki dönemlerde de elçilerin vurgu yaptığı konular arasında yer alacaktır. Aynı durum Mustafa Reşit Paşa’nın Paris ve Londra’da elçilik göreviyle bulunduğu dönemde gönderdiği raporlarda takdir konusu olarak belirtilmektedir.

¹³ Bununla birlikte, bu ülkelerde servet dağılımında yaşanan adaletsizlik Ahmet Resmi’nin dikkatinden kaçmamaktadır. Elçiye göre ‘hayır ve bereket Memalik-i Osmaniye’ye mahsustur.’

Alman birliğinin gerçekleşmesinden tam bir asır önce birliğe giden sürecin arkasındaki etkenleri doğru bir şekilde saptadığı görülür (Yuryaydın, 1987: 70).¹⁴ Bununla birlikte devlet adamlarının içinde yetiştikleri kültürel ortam ötekinin algılanmasında belirleyiciliğini korumaktaydı. Bu etkiyi Ahmet Resmi Efendi’de gözlemek mümkündür. Deneyimli sefirin Sadrazam Muhsin-zade Mehmet Paşa’ya takdim ettiği bir risalede yıldızların kişiler üzerindeki etkisinden söz ederek Rusya’nın başarılarını yıldızların özel durumuna bağlaması bu gerçeğe işaret etmektedir (Parmaksızoğlu, 1983: 531 vd.).

18. yüzyıl imparatorluğun çehresinin değişmeye başladığı ve değişimin adeta zorunluluk olarak algılandığı bir dönemdir. Klasik nasihatname geleneğine bağlı yazarlardan, Avrupa’nın değişik yerlerinde kısa süreli elçilik görevinde bulunmuş elçilere kadar devlet ricalinin bir bölümü değişime yön verirken, askeri sınıf gelişmelerin sınırlarını belirliyordu. Kimi zaman geleneğin ciddi direnişiyle karşılaşsa da Batılı kurumlarla tanışma bu dönemde başlayacaktır. Kanuni sonrasında geliştirilen ilişkilerden ötürü Fransa Osmanlı’nın karşısındaki başlıca modeldir. İmparatorluğun idari ve askeri kurumlarını ıslah etme amacını güden Nizam-ı Cedid hareketinin öncüsü III. Selim henüz şehzadeligi sırasında Fransa’yla ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramıştır. Fransa’ya olan ilgisinin nedeni ilişkilerin gerginleştiği Rusya’ya karşı bu devletin desteğini sağlamaktır. Şehzade Selim babası III. Mustafa’nın bu ülkeyle olan dostane ilişkisi, Nemçe ve Rusya’nın Osmanlı üzerindeki amaçlarına karşı Fransa’yı güvence olarak görmesi gibi etkenlerin yönlendirmesiyle amcası Sultan I. Abdülhamit’ten gizli olarak Fransa Kralı XVI. Louis ile iletişim kurmanın yollarını aramıştır. Bu nedenle Baron de Tott’un¹⁵ öğrencilerinden İshak Bey’i Paris’e göndermiştir. Resmi bir görevle olmasa bile İshak Bey’in Fransa’da bulunması iletişimde kolaylık sağlayacaktı. Fransa’nın İstanbul’daki elçisi Couffier’in İshak Bey daha hareket etmeden evvel Şehzade Selim’e yazdığı mektuba göre İshak Bey’e en yeni kara ve deniz savaş teknikleri öğretilecek, Fransa’nın en önemli kaleleri, tophane ve tersaneleri gezdirilerek savaş tatbikatları izletilecekti (Uzunçarşılı, 1939: 200-204). Tüm bunlar Batılılaşmayı yalnızca askeri alandaki teknik yenileşme olarak

¹⁴ Ahmet Resmi Efendi yalnızca sefaretnameleriyle değil, yazdığı diğer eserlerle de Osmanlı dünyasını yansıtmıştır. Osmanlı için felakete sonuçlanan 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının ardından kaleme aldığı *Hülasatu’l-İtibar* adlı eser bunlardan biridir. Bu eseriyle diğer dinlere karşı sürekli savaşın vacip olduğunu ileri sürerek Osmanlı’nın sonu gelmeyen savaşlara sürüklenmesine neden olan zihniyete eleştiri getirmektedir. Ağır bir dille eleştirdiği bu anlayış sahiplerine göre Aristo gibi tedbirli bir vezir ve cemaatle beş vakit namaz kılan on iki bin seçkin asker Kızıl Elma’ya gitmek için yeterlidir. Yine Ahmet Resmi Efendi’nin ifadesiyle bu kimseler “*cehli itiraf ve sandalye üzerinde Hamzaname nakl iden pehlivanlar gibi laf u güzaf idiüb Kızıl Elma semtini, Buğdan’dan gelen alyanak elma gibi yenür şey zannider*”

¹⁵ Fransa’da baronluğa kadar yükselen Macar bir asilzadenin oğlu olan Baron de Tott Fransa hükümeti adına Kırım’da konsolosluk görevlerinde bulunmuş. 1770’de Osmanlı hükümeti tarafından Çanakkale Boğazı’nı tahkim etmekle görevlendirilmiştir. 1771-1776 arasında ise Osmanlı ordusunun yenileştirilmesi çalışmalarına katılmıştır. Ordunun talim ve terbiyesinde bir çok yenilik yapıldığı gibi Mühendishane-i Bahri-i Hümayun’un kuruluşunda yer almış ayrıca topçuluk ve istihkama dair Fransızca bazı eserleri tercüme etmiştir.

algılayan dönemin Osmanlı devlet adamları için önemli bir kazanç olacaktı. Ancak sonuç beklenen gibi gerçekleşmedi 1786 yazında Fransa'ya giden İshak Bey burada tam bir sefahat hayatına dalmış ve hayal kırıklığı yaratmıştı (Uzunçarşılı, 1939: 237).

İmparatorluğun en buhranlı dönemlerinde Batı'da elçilik görevi yapan Osmanlı temsilcileri bazen buldukları ortamın sıkıntılarından ve gördükleri muamelenin uygunsuzluğundan şikayet etmekten geri kalmamışlardır. Ancak bunu yaparken dahi kendi kültürleriyle karşılaştırma ve üstünlüğü ortaya koyma kaygısı ön plandadır. Bu türden eleştirilere yer verenlerden birisi 1787-1789 yılları arasında Madrid'te elçilik yapan Vasıf Efendi'dir. Sadrazamın özel katipliği görevinde bulunmuş olan, yazdığı tarihiyle Osmanlı tarih yazıcılığı içinde önemli bir yer edinen Vasıf Efendi eserinde öncelikle burada uygulanan ve yabancılar için adeta bir işkence haline dönüşen karantina uygulamasından duyduğu ıstıraptan söz etmekte, kendisine gereken ilginin gösterilmediğinden şikayet etmektedir. Barselona ve Valensiya'da gerekli özenle ağırılanmayan elçi verdiği hediyeler karşılığında aldıklarıyla ilgili olarak memnuniyetsizliğini şu satırlarla ifade eder: *“Verdiğim tüm nefis hediyelerin karşılığında bana yalnızca iki şişe zeytinyağı gönderdiler. Bu hareketleri bile İspanyolların ne derece değersiz ve zayıf karakterli olduklarını ortaya koyar.”* (Lewis, 1994: 116-117). Bu satırlar görünüşte elçiyi rahatsız eden başlıca konunun kendisine gönderilen armağanların beklediği özenden ve gösteriştten yoksunluğu izlenimini uyandırır da aslında temel sorun değerler arasındaki ayrımın bilinç altındaki rahatsız edici durumudur. Söz konusu durum o zamana kadar Osmanlı geleneğinde Benu'l Asfar (Sarı Benizli Adam) olarak tanımlanan dış dünyanın insanına bakışı da ortaya koymaktadır.

Sultan I. Abdülhamit'in Rus-Osmanlı savaşının sürdüğü sırada ölümü üzerine Nisan 1789'da tahta çıkan III. Selim Avrupa ile olan ilişkilere saltanatı süresince önem verdi. Ağustos 1791'de Nemçe ile yapılan Zıştovi Antlaşması padişahın bu siyaseti için fırsat yarattı (Koçu, 1934: 111).¹⁶ Antlaşmanın 13. maddesi gereğince taraf olan iki ülke dostane ilişkiler gerçekleştirmek amacıyla karşılıklı olarak elçiler göndereceklerdi. III. Selim şehzadeliğinden beri yakınında bulunan ve güvenini kazanan Ebubekir Ratip Efendi'yi *“Kurenay-ı şehriyardan bazı müteneffizan-ı asrın hilaf marazileri”* arzusuyla Nemçe'ye gönderdi (Uzunçarşılı, 1975: 61 vd.). 9 Kasım 1791'de Şumnu'dan hareket eden elçilik heyeti 22 Aralıkta Erdel'in merkezi olan Sibin'e vardı. Son derece iyi karşılanan elçiyi özellikle emekli bir generalin kütüphanesinde gördükleri hayli etkilemiş benzemektedir. Kütüphanede bulunan Voltaire, Montesquieu, Rousseau gibi yazarların eserleri üzerine bilgi edinen Ebubekir Efendi burada bulunan Türk ve İran edebiyatına dair eserlerden

¹⁶ Tarafları reis'ül kütta Abdullah Beri Efendi ile Kont François Esterhazy de Galantha'nın temsil ettikleri görüşmeler sonunda 4 Ağustos 1791'de imzalanmıştır.

seçerek bazı bölümler okumuş, samimi davranışları ilgiyle karşılanmıştır. Ayrıca kiliseleri gezmiş, onuruna düzenlenen balolara katılmıştır. Kadın erkek ilişkilerinin ve kadınların serbestisinin ilgisini çektiği anlaşılabilir elçi dans gösterilerinden de etkilenmiştir. Takrirlerinde Avrupa toplumlarında dansa çok önem verildiğini, özel öğretmenlerle çocuklara dans öğretildiğini, toplumda dans bilmemenin ayıp, bilmenin ise hüner olduğunu belirtmekten geri kalmamıştır (Bilim, 1990, 264-265). Aynı şekilde 12 Ocakta vardığı Temeşvar'da izlediği operadan bir hayli hoşlanmış. Daha önce Sibin'de komedyaya seyrettiğinden kendisine burada tragedya izletilen elçi beğenisini temsillere dört kez giderek ortaya koymuştur.

Ebubekir Ratip Efendi ve mahiyetindekiler 12 Şubat 1792'de Bec'e varmıştır. Burada kentin ileri gelenleri tarafından ziyaret edilen elçinin konukları arasında son savaşta Osmanlılara karşı Bosna ve Böğürdelen'de savaşmış olan Prens Dellini de yer almıştır. Her türlü kibirden arınmış olarak tasvir edilen bu değerli komutan özel bir sohbet sırasında Osmanlı askerinin yiğitliğinden söz açarak ordunun Avrupa usulünde eğitilmesi ve modern araçlarla donatılması gerekliliği üzerinde durmuştu (Bilim, 1990: 275). 26 Şubatta kral tarafından kabul olunan heyet çeşitli nedenlerden ötürü 153 gün Viyana'da kalmıştı. Bu süre zarfında yazdığı mektuplarla III. Selim'e eğitim sistemi ve sosyo-ekonomik durumla ilgili bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Bütçe açığının kapatılması, damga resimlerinin konulması, iç ticaretin ve yerli sanatların geliştirilmesi bunlardan sadece bir kaçıydı (Tuncer, 1972: 73-74).¹⁷ Gezmiş olduğu askeri akademi ve mühendishaneden oldukça etkilenen Ebubekir Ratip Efendi 1753 yılında İmparatoriçe Maria Theresia tarafından kurulan *Orientalische Akademie*'de (Soysal-Eren, 1977: 94-101)¹⁸ doğu dillerini mükemmel düzeyde konuşan genç doğubilimciler karşısında duyduğu hayranlığı yazdığı bir şiirle dile getirmişti (Tuncer, 1983: 584-585). Elçinin burada tanıştığı oryantalist adaylarından birisi de yazdığı mufassal tarihiyle Osmanlı tarih yazımında yeni bir dönemin kapılarını aralayan Joseph Hammer von Purgstall'di (Ortaylı, 1982: 55-63, Sauer, 1972: 79-83).¹⁹

¹⁷ Ratip Efendi yakın bir ilgiyle ağırlandığı okulda öğrencilere çeşitli metinler okumuş ayrıca aralarında İbn Haldun'un *Mukaddimesi*'nin de bulunduğu çeşitli kitaplar armağan etmiştir.

¹⁸ Bu okul Kraliçe Maria Theresa tarafından diplomatlar, tüccar ve uzmanlar için Viyana'da açılmıştı. Okulun 1754 yılında çalışmalarına başlamasıyla İslam hakkındaki çalışmalar ve Türkçe öğretimi ilk olarak sistemli hale getirildi. Birçok ünlü hocanın ders verdiği okuldan yetişen Şarkiyatçılar arasında sonraki dönemde eserleriyle alana ciddi katkı sağlayanlar bulunmaktadır.

¹⁹ İlber Ortaylı'nın 19. yüzyılın kendi kendisini yetiştiren aydınlarından biri olarak tanımladığı Hammer (1774-1856) doğu dilleri üzerine aldığı eğitimin ardından 1799'da Avusturya'nın İstanbul'daki elçiliğinde göreve başlamıştır. Bu dönemde imparatorluğun bazı bölgelerinde bulunan Hammer Osmanlı ve İslam tarihine dair zengin bir malzeme toplamıştır. 1802'de İstanbul'a dönmüş 1806 ise Yaş konsolosluğuna atanmıştır. Rus Çarı I. Nikola'ya ithaf ettiği ve Osmanlı tarihi üzerine ilk modern tarih sentezi olarak kabul edilen büyük eserinin yanısıra doğu edebiyatı ve sanatı üzerine birçok eser kaleme almıştır.

Ebubekir Ratip Efendi sefaretnamesinde Viyana’da gördüğü ve ilgisini çeken gelişmeleri geniş betimlemelerle anlatır. Ona göre Avrupa’da vergisini veren ve yasalara uyan birine kimse karışamaz. Kimseye başkalarının evine, işine, giyecek ve yiyeceğine karışma hakkı tanınmamıştır. Alınan vergiler makbuz karşılığında toplanmakta olup aksi durumlarda şikayet hakkı bulunmaktadır. Özellikle Avusturya’da kasabalar, içinde sanat erbabının toplandığı ve üretimde bulunduğu yerleşim birimleridir. Sanatkarların başlıca görevleri arasında çırak ve kalfaları öncelikli olmak üzere herkese yiyip içmelerine özen göstermelerini, yasalara uymalarını, namus ve onurlarını korumalarını, özel günlerde ve mekanlarda toplumla ilişkilerinde usulüne uygun davranarak kibar olmalarını öğütlemek de bulunmaktadır. Yine yazdıklarından anlaşıldığı üzere burada köyler soylular tarafından ticaret ve ziraata uygun yerlerde kurulur. Kral tarafından kurulan köyler ise özel şartlara tabiidir. Masrafları hazinece karşılanan bu köylerde yerleşenlere bir ev ve 34 dönüm tarla verilir. Çiftçiler on dönem vergiden muaf olup mülkleri ailelerine miras olarak kalır. Köylüler 154 gün kralın arazisinde bedava çalışırlar.

Avrupa’nın hukuk sistemi sefaretnamede üzerinde durulan bir diğer konudur. Elçiye göre “Avusturyalılarda şeriat yoktur. İsa peygamberin dinsel kurallarından sadece nikahla ilgili olan kısım kalmıştır. Miras konusunda dahi dinsel kurallar etkili değildir.” Bu toplumlarda din var olmasına rağmen ihtiyaçlara uygun olarak düzenlenen yasalar uygulanır. Hukuk sistemi *kriminal ve çol* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Devlet sağlık konusunda da ciddi önlemler almıştır. Özellikle *espetalya* olarak anılan hastaneler ülkenin her yerine yayılmış durumdadır. Tıp eğitiminde ise modern tekniklerin yardımıyla hayli yol alınmıştır. Sosyal yaşamda kadının konumu dikkat çekicidir. Toplumdaki yerleri son derece önemli olup herhangi bir kısıtlamaları, örtünmeleri ve çekinmeleri yoktur. Burada sağlıklı her insanı istihdam ettirirler; ancak düşkünler ve iş göremez durumdakiler için çeşitli yardım sandıkları oluşturulmuştur. Her mahallenin papazı yardım sandıkları için makbuz karşılığı yardım toplar ve toplanan yardımlar ihtiyaç sahiplerine günde sekizer onar *kroçer* olmak üzere dağıtılır. Tüm anlatılanların ardından yazar bir ülkenin kalkınmasında etkili olan faktörleri şu şekilde belirler: Devletin yasa ve kuralları, disiplinli bir ordu, dürüst ve becerikli memurlar, dış ülkelerle saygın ilişkiler, eğitilmiş bir halk ve iktisatlı kullanılan dolu bir hazine (Bilim, 1990: 275-281).

Sefaretnamede ekonomik zenginlik ve bunun kaynakları ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Ebubekir Ratip Efendi’nin aktarımıyla Avrupa devletleri ülkelerinin parası dışarı çıkmasını diye yerli mallara özel önem verdikleri gibi yabancı malların ülkeye gelmesi konusunda seçici davranırlar. Aynı nedenle memleketin hemen her yerinde imalathaneler kurarak işinde ehil ustalar yetiştirirler. Söz konusu durum Avusturya’ya özgü olmayıp tüm Avrupa ülkeleri için söz konusudur. Örneğin eskiden

Prusya kumaş ihtiyacını dış alımla karşılarken planlı bir sanayileşme sonucunda dışarı kumaş satar duruma gelmiştir. Kurulan imalathanelerde kadın erkek büyük bir işgücü istihdam edilmektedir. Viyana ve Linz'de üretilen kumaşlar Trieste iskelesinden İzmir ve Aydın'a kadar ulaşıp pazarlanmaktadır. Buralarda gelişen bankacılık sistemiye tamamen ekonomik durumun bir sonucudur. Bazı bölümleriyle Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin sefaretnamesini andıran sefaretnamede dikkat çeken en önemli nokta değer ölçülerindeki farklılığa rağmen son derece objektif ve samimi oluşudur. Özellikle buradaki idarenin devletin varlık gerekçesini halka hizmet olarak belirlemesi elçiyi derinden etkilemiştir (Bilim, 1990: 285-291).

Ebubekir Ratip Efendi'nin Avrupa devletleriyle ilgili kaleme aldığı bir diğer eseri ise sefaretnamesi kadar tanınmamakla beraber önem taşıyan *Tuhfet'üs-Sefare* adlı çalışmadır. Ratip Efendi, Sultan Selim'in veliahtlığından beri bütün arzusunun askeri ve mali örgütün günün gereksinimlerine uygun olarak ıslahı olduğunu bildiğinden Nemçe, Prusya, Rusya ve Fransa devletlerinin idari teşkilatlarından söz eden bu eseri yazmıştır. Yalnızca gözleme dayanmayıp içindeki ifadelerden ciddi olarak üzerinde çalışıldığı anlaşılan 600 sayfalık çalışma III. Selim'in ıslahatlarında yol gösterici olmuştur (Uzunçarşılı, 1975: 59-60, Şen, 2003: 247-249). Avrupalı devletlerin idari teşkilatlarının analizine ve adapte edilebileceklerin aktarımına dair önerilere 18. yüzyılda kaleme alınan başka sefaretnamelere de rastlanmaktadır. 1790 yılında Prusya'ya gönderilen Ahmet Azmi Efendi'nin sefaretnamesinde²⁰ Babıâli'nin alması gereken önlemler; rüşvetin kaldırılması, devlet kademelerine iş bilenlerin getirilmesi, maaşların adaletli dağıtılması, ordu ve donanmanın iyi yetiştirilmiş vaziyette ve her an savaşa hazır bulundurulması olarak sıralanmıştır (Tuncer, 1997: 103-104).²¹

Osmanlı elçileri Batı'nın değerlerini tanımlama konusunda ortaya koydukları yeteneklerini, kimi zaman Avrupalı meslektaşlarının diplomasi oyunlarını kavramakta gösterememişlerdir. Bunun en tipik örneği ilk daimi elçilerden olan Esseyit Ali Efendi'dir. 1797'de Fransa'ya gönderilen Ali Efendi, Directoire hükümetinin ve General Bonaparte'nin Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki önemli bir limanı olan Mısır'la ilgili planlarını sezememişti (Soysal, 1964: 194). Oysa Batılıların Mısır üzerindeki amaçları 17. yüzyıldan itibaren bilinmekteydi. İlk kez 1672'de Alman düşünür Leibniz tarafından ortaya atılan Mısır'ın ele geçirilmesi düşüncesi Fransa'nın üzerinde önemle durduğu bir konuydu. 1777'de Fransa'nın İstanbul elçisi Saint-Priest, ülkesine gönderdiği raporda

²⁰ Bu eser daha önce incelenenlerden farklı bir nitelikte olmamakla beraber elçinin zeyil kısmında ortaya koyduğu düşünceler dikkat çekicidir.

²¹ Benzer önerilere Yaş Antlaşmasını takiben 1794'te Rusya'ya elçi olarak gönderilen M. Rasih Paşa'nın Rusya Sefaretnamesinde de rastlanır. M. Rasih Paşa Sefaretnamesi, İ.Ü. Türkçe Yazmalar, no. 5084

Mısır'ın zaptı projesini ve bunun gerekçelerini ortaya koyarken, Mısır seyahatinden dönen Baron de Tott tuttuğu raporda aynı konuya değiniyordu (Süslü, 1983: 165). İşin dikkat çeken bir başka yönü Reis'ül küttap Raşid Efendi'nin kaleme alarak Sultan III. Selim'e sunduğu bir layihada Fransa'nın Hindistan ticaretini kontrol altında tutmak amacıyla önemli bir nokta olan Mısır'ı ele geçirmeye çalışabileceğine vurgu yapılmasıydı.²² Ancak elçilik görevi boyunca Dışişleri Bakanı Talleyrand ve Baş Tercüman Codrika'nın ustalıklı yürüttükleri politikayı anlayamayan ve bir diplomatın sahip olması gereken birikime sahip olmayan Ali Efendi, (Herbette, 1997: 130-154) Fransa'nın 1798'deki Mısır seferini Babıâli'ye bildirememiş bunun sonucunda padişahın sert tepkisine maruz kalmıştı (Karal, 1938: 167-177).²³ Aynı basiretsiz tavrı barış görüşmelerinde de sürdürünce Paris'e gönderilen Amedi Galip Efendi bu görevi yerine getirmişti.

19. yüzyılın başında Osmanlı-Fransız ilişkilerini olumsuz etkileyen Fransa'nın Mısır macerası sonrasında gerginliği yumuşatmak ve ilişkileri yeniden kurmak amacıyla Fransa'ya gönderilen Mehmet Sait Halet Efendi'nin '*Kafiristan*' dediği bu ülkeyle ilgili yorumları gelenekçi çevrelerin Batıya bakışını ortaya koymak açısından ilgi çekicidir. 1802-1806 yılları arasında Fransa'da görev yapan Halet Efendi, meşhur Reis'ül küttap Raşid Efendi'nin mühürdar yamaklığını yapmış, Ebubekir Sami ve Ohrili Ahmet Paşaların kethüdalığı görevlerinde bulunmuş, bunun yanında Mevlevi Tarikatının önde gelen isimlerinden Galip Dede'yle dostluk kurmuş olan bir memurdu (Karal, 1940b: 9 vd.). Fransa'ya ve buradaki toplumsal ortama karşı son derece önyargılı olmasının başlıca nedeni ülkesinde Nizam-ı Cedid hakkında giderek artan muhalefet odaklarından ve bilhassa muhafazakar kesimden gelebilecek tepkilerden çekinmesiydi. Şu satırlar söz konusu ruh haline işaret etmektedir: "*Frengistan'ı, size ihafe veyahut iğva için, her kim sena ederse sual buyurasız; sen Avrupa'ya gittin mi deyu? Hayır gitmedim; tarihlerden biliyorum der ise; iki kısımdan biridir ki şimdi izah olunur: Beli gittim ve biraz zaman eğlendim derse Frenklerin taraftarı ve casusudur. Gitmedim der ise iki kısımdır: Ya eşektir, Frenklerin yazdıklarını dinler, yahut gayret-i diniyesinden tamamen Frenkleri metheder ki zemminde ehl-i İslam çıksın deyu; işte bu kaide-i külliyeyi bilemez.*" (Karal, 1952: 316)

Halet Efendi, bir başka mektubunda ise Frengistan 'sakıl', 'zalam-ı küfr, cemi-i mahalini istiap etmiş', 'müferrihliği Müslümana göre değildir' diyor ve İstanbul'da yaşama şansına sahip olanları bahtlı, kendisini de içinde bulunduğu şartlardan ötürü bahtsız sayıyor. Sıklıkla can sıkıntısından

²² Raşid Efendi, "Reis'ül küttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layihanın Suretidir.", 21 Aralık 1797, Sultan Selim-i Sâlis Devrine Aid Muhâberât-ı Siyasiyye, İ.Ü. Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr. 886, s.6

²³ Ali Efendi'nin Doğu Akdeniz'deki gelişmelerden tamamen habersiz olması, Fransa'nın İskenderiye'yi zaptettiği sırada yazdığı bir mektupta bunun aksini söylemesi üzerine sinirlenen III. Selim elçinin gönderdiği tahrirat üzerine "Ne eşek herifmiş" şeklinde not düşmüştür.

bahsederek Fransızca öğrenmeye heves bile etmediğini, vakit geçirmek için beraberinde götürdüğü Mevlevi Mehmet Dede ile Kur'an okuduklarını yazıyor (Karal, 1952: 314). Elçi, Frenklerden bahsederken, “akıl bakımından bizim kayıkçılarımız seviyesinde olduklarını, politikalarının gayet kaba olduğunu, bizim gibi şeci askerlere ve vükelaya sahip olmadıklarını, hayvanat-ı acibe gibi” askerleri bulunduğunu iddia ediyor. Fransızların kralları olmadığından devlet olamadıklarını, “it derneği” denilmeye layık bir hükümet şekli kurmuş olduklarını, Bonaparte'nin görevlendirmiş olduğu bakanların ‘eşkıya sergerdeleri’ gibi olduklarını, Talleyrand'ın ‘papaz bozuntusu’ ve devletlerarası münasebetlerde ‘cahil’ olduğunu ileri sürüyor (Karal, 1940b: 34-35).

Buna karşılık aynı elçilik heyeti içinde yer aldığı halde Halet Efendi gibi düşünmeyen, farklı bir şekilde yaklaşım sergileyenler de bulunmaktadır. Divan-ı Hümayun katiplerinden Nazmi Efendi'nin Babıâli'ye sunduğu raporlarda büyükelçinin aksine olumlu ifadelerle yer verilmesi dikkat çekmektedir. Napoleon'un kişiliği, askeri yapı ve disiplin konularındaki aktarımları padişahın ufkunu açacak nitelikte olup, Paris'teki askeri okullar hakkında yazdıkları ilginçtir: “Ofiçiyallar (zabitler) hemen def'aten ofiçiyal olmayup, Paris şehrinde politika ve coğrafya ve hendese ve saire sanayi-i harbiye tahsili için bir kaç adet mekteplerde devlet tarafından okutulurlar, on dokuz yirmi yaşında altı bin neferden müteceviz kimseler tedris ve tahsil-i sanayi-i harbiye ile meşgul olup tamamen gereği gibi tahsil-i ulum ettikten sonra, bittecrübe meharete göre yüzbaşı, binbaşı olurlar.” Osmanlı Devleti'nde son dönem askeri okulların şekillenişinde etkili olduğu anlaşılan bu gözlemlerin Halet Efendi'nin iddialarından hayli farklı olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Nitekim III. Selim tarafından 1806'da Napoleon Bonaparte'a elçi olarak gönderilen Seyyid Mehmet Emin Vahid Efendi'nin kaleme aldığı Fransa Sefaretnamesi de Halet Efendi'nin aksine farklılıkları dışlamaktan çok anlamaya çalışan bir tavırda yazılmıştır. Kendisine ters gelen kimi uygulamalar karşısında “*elküfrü milletün vahide*” şeklinde ifadelerle yer verilse bile sefaretnameden elçinin burada gördüğü ekonomik ve toplumsal kurumlardan etkilendiği anlaşılmaktadır. Zengin kütüphaneler, tıp eğitimi, yetimler yurdu ve kentlerdeki maddi gelişmişlik unsurlarına vurgu yapılması bunun sonucudur. Özellikle Osmanlı sefirinin gözünden Napoleon'un tasvir edildiği bölümler dikkat çekicidir. Mehmet Vahit Efendi'ye göre Napoleon'un dünyaya egemen olma hayaliyle yönetimde otoritesini kurmak ve askeri disiplin sağlamaktan başka bir zevki yoktur. Sefaretnamede ilgi çekici siyasi görüşlere rastlanmamakla beraber dönemin Viyana ve Varşova gibi kentleri renkli bir üslupla tasvir edilir (Ercan, 1991: 73-125).

Batıyı algılamada olumsuz tavır takınanların karşısında olumlu yaklaşanların düşünceleri ve hareket noktaları 19. yüzyıl Osmanlı aydınının profilini belirlemek açısından önem taşır. Gerek Tanpınar'ın, gerekse Lewis'in Batıya bakışı açısından ayrı bir önem verdikleri Seyyid Mustafa Sami Efendi bu

tip Osmanlı aydınlarından biridir (Tanpınar, 1956: 124-126, Lewis, 1984a: 133). Klasik tarzda kaleme alınmış olan eseri özellikle Tanzimat aydınları üzerinde etkisini göstermiştir. Unat'ın son derece sathi bulup önemli sayılabilecek hiçbir bilgiyi içermediğini belirttiği *Avrupa Risalesi* Osmanlı Batılılaşma hareketi içinde önemli adımlardan birini oluşturan Tanzimat Fermanı'nın ilanından birkaç yıl öncesinde Osmanlı aydınlarının en azından bir bölümünün konuyla ilgili düşüncelerini göstermesi açısından dikkat çekici bir kaynaktır (Unat, 1987: 214-215). Tanpınar'ın işaret ettiği üzere gördüğü şeyler yabancı dil bilmeyen, gezdiği yerlerin kültürüne yabancı bir adamın gördükleri olmakla beraber, yazdıkları dikkatli bir gözleme dayalı ve derinliklidir.

1838'de sefaret başkatipliği göreviyle gittiği Paris'ten seleflerinden Halet Efendi'nin aksine çok etkilenmiş benzeyen Mustafa Sami Efendi, Paris halkını zevk, safa ve gösterişe düşkün bulmakla beraber namuslu, alçakgönüllü, vatan ve millet sevgisiyle dolu olarak nitelendirir (Mustafa Sami Efendi, 1996: 106). Burada gördüğü din ve mezhep konusundaki hoşgörü takdir ettiği bir durumdur. Gözlediklerinden gelişmiş bir toplumun ancak eğitilmiş insanlarla sağlanabileceği sonucunu çıkardığından eğitim üzerinde özellikle durur. Onun ifadesiyle “*erkek kadın bütün Avrupa ahalisi okuyup yazmayı bilirler. Bilhassa Fransa'da her çeşit şahıs, hatta sıradan bir hamal yahut bir çoban bile, en azından kendisine ait bir mektubu olsun okuyup yazmaya muktedirdir.*” (Mustafa Sami Efendi, 1996: 108). Kör, sağar, dilsiz gibi özürlü çocukların eğitime verilen önem ve bunlarla ilgili açılan özel okullar, ulaşım ve haberleşmeye yönelik posta ağı, bilim ve teknolojideki ileri düzey Mustafa Sami Efendi'nin hayranlığını kazanan diğer unsurlardır. Tıbbi sahadaki gelişmelerden bahsettiği ve akıl hastalarının tedavisiyle ilgili gözlemlerini anlattığı bölümdeki özeleştirisi samimi bir üslubu yansıtmaktadır: “Avrupalılar tıp ilmindeki bu kadar ilerlemeleriyle, böyle cinnet duçar olmuş olanların şifasının onların hoşça tutulmalarına bağlı olduğuna karar vermişlerdir. Buna göre, bizim memleketimizde deli kötek ile uslanır denilmesi akılsızca bir söz imiş.” (Mustafa Sami Efendi, 1996: 112). Çevre ve tarih bilincinin gelişmiş olması, tarihi eserler konusundaki duyarlılığı anlatırken çıkarımları isabetlidir.

Yazar Avrupa'nın gelişmişlik nedenlerinden biri olarak bilimsel alandaki yeniliklere paralel olarak tarihe duygusallıktan uzak bir biçimde bugünü çözüme ve anlamada anahtar rolü vermelerini gösterir. Eserinin sonunda ise Avrupa'nın Osmanlı'nın her alanda önünde olmasının arkasındaki gerçeği kendince şu şekilde irdeler: “Avrupalılar, dünyada en büyük utanç ve mahcubiyetin cehaletten olduğunu hüküm ve imza eylemiş oldukları için, artık bu konuda devlet ve milletçe tam anlamıyla çaba ve özen göstermekte ve yukarıda da geçtiği üzere ama ve dilsizlere varıncaya kadar müstakil mektepler ve her bir fen için sayısız dershaneler kurup, herkes kız erkek bütün çocuklarını en az on sene eğitmeye titizlikle dikkat etmektedirler.” (Mustafa Sami Efendi, 1996: 115-116).

Sefaretnamesinde Avrupa'dan övgü dolu ifadelerle bahseden Mustafa Sami Efendi pozitivist zihniyeti benimseyen geleneğin ilk örneklerinden biridir. Ortaylı'ya göre Tanzimat arifesinde Osmanlı bürokratinin pragmatik ve gözlemci Batıcılığını ifade eden bu portre, bizdeki bir 'Batıcı' tipinin ilk örneklerinden sayılabilir. Mustafa Sami Efendi'nin risalesinin Tanzimat ricali üzerinde etkisinin olduğu anlaşılmaktadır (Ortaylı, 2001: 41).

Osmanlı sefirlerinin resmi görevle gittikleri ülkeler hakkında yazdıkları sefaretnamelerde gözleme dayalı karşılaştırmalı yöntemin yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle Avrupa'da burjuvazinin kültürel atmosferini belirlediği kentler Osmanlı elçileri için modern uygarlığın sembolü olarak algılanmıştır. "Teknolojik dinamizm, davranış kurallarındaki belirgin somutluk ve hepsinden önemlisi hayatı idare eden işlevsel kurumlar arasındaki rasyonel bütünlük bu sembolün içeriğini oluşturmaktaydı. Buna ek olarak kentsel mekan organizasyonundaki simetrik düzen de, sembolün bir plan ve program doğrultusunda biçimlendiği düşüncesini doğurmuştu." (Işın, 1984: 252-253). Ancak tüm bu sembolik yaklaşımlar kimi zaman gelişmelerin arkasındaki asıl nedenin tespit edilmesini güçleştirebiliyordu. Bunun yanısıra kültürel ve toplumsal farklılıklar da söz konusu durumda belirleyici oluyordu. Buna en tipik örnek Mehmet Şekip Efendi'nin 1848 Devrimi hakkındaki yorumlarıydı (Mehmet Süreyya, 1996: 1574). Divan-ı Hümayun kaleminden yetişen Londra ve Viyana sefirliklerinin yanısıra 1840 Londra Konferansı'nda görev yapan Mehmet Şekip Efendi Avrupa'da dalga dalga yayılan devrim havasının Viyana'ya kadar ulaştığını belirttiği tezkiresinde eylemleri 'edepsizlik' eylemcilerin ve halkın bağımsız yargı, serbestiyet, meşruti hükümet gibi taleplerini 'zararlı şeyler' olarak nitelendirir. 1848 Devrimleri'nin Osmanlı sefirinin satırlarından yansıması emperyal bir dayanışmayı anımsatacak biçimde Metternich yanlısı bir havadadır. Şekip Efendi olayların ardındaki nedenleri aramaktan çok gelişim sürecini tasvir etmekle yetinir. Bu anlamda bakış açısı 1908 devrimi karşıtlarının o dönemi anlatırken kullandıkları üsluba şaşırtıcı şekilde benzemektedir (Tuncer, 1998: 34-35).

19. yüzyılın Osmanlı Devleti açısından genel karakteristiğini devletin kurtuluşuna dair üretilen çözüm önerileri oluşturacaktır. Batılılaşma hukuk ve devlet bürokrasisi başta olmak üzere toplumsal yaşamı biçimlendirmeye başlarken, Batı'nın kurumları ve kültürel unsurlar gündelik yaşamın içine girmeye başlayacaktır. Bu dönemde elçilik göreviyle Avrupa'da bulunmuş bürokratların kaleme aldıkları eserler yine belirleyici rol üstlenecektir. Özellikle Sadık Rıf'at Paşa'nın yazmış olduğu *Avrupa Ahvaline Dair Risale* özel bir önem taşımaktadır. Burada savunduğu ve ortaya koyduğu ilkelerle Tanzimat Fermanı'nın hazırlanış sürecinde etkili olduğu anlaşılan Sadık Rıf'at Paşa Avrupa devletlerinin gelişmişlik nedenini "insan haklarına saygılı hukuk devletini" kurmada gösterdikleri başarıya bağlar. Ona göre "Avrupa'nın şimdiki sivilizasyonu ve usul-i men'usiyyet ve medeniyeti

iktizatınca menafi-i mülkiyye-i lazımelerinin ilerlemesini ancak teksir-i efrad-ı millet ve imar-ı memalik ü devlet ve istihsal-i asayüş ü rahat esbab-ı adidesiyle icra ve istihsal etmekte ve bu misillü menfa'at-ı külliye ile ilerüleyüp yekdiğer üzerine halen ve i'tibaren kesb-i meziyyet eylemektedirler. Bu madde-i lazımenin üss-i esası dahi her bir akvam ve milletin can ve mal ve ırz u itibarı hakkında emniyyet-i kamilesinin istihsaline, hukuk-ı lazıme-i hürriyetin kema-yenbağı icrasına merbut olduğundan..." Avrupa devletleri güçlü ve bir o kadar da başarılı olmuşlardır (Türköne, 2000: 188-199). Benzeri nitelikli yorumlara Tanzimat Fermanı ve sonraki dönemin biçimlenmesinde önemli bir rolü olan Mustafa Reşit Paşa'nın yazdıklarında da rastlanması şaşırtıcı değildir. "...Biz medeniyetsiz hiçbir şey asla olamayız. O medeniyet de, sadece Avrupa'dan bize gelebilir." diyen Mustafa Reşit Paşa, Batı'nın Osmanlı devlet ricali arasında değişen imajını ortaya koymada en çarpıcı örnek olacaktır.

SONUÇ YERİNE

Klasik dönemde Osmanlıların Batıya olan yaklaşım yalnızca coğrafi bir anlam ifade etmeyip, klasik gaza geleneğinin sonucu olan Dar'ül harp anlayışının yansımasıydı. 'Batı' önceleri Osmanlı için İslam'ın mesajının taşınması gereken bir alanı tanımlayıp, bu yönüyle kendi dışındaki farklı bir dünyayı temsil etmekteydi. Söz konusu bakış ve değerlendirme diplomatik alanda daha yoğun bir şekilde gözlenmekteydi. Gayri müslim ülkelere olan yaklaşım temkinli ve bir o kadar da üsttendi. Bunda önyargıların etkisi büyüktü. Osmanlı padişahlarının dostane ilişkiler kurmak amacıyla kaleme aldıkları mektuplardaki hitap şekilleri geleneksel yaklaşım kapsamında şaşırtıcı değildi. Sultan III. Murat'ın Avusturya ve Macarlara karşı kazandığı zaferi İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'e müjdelemek için yazdırdığı namede kullandığı ifadeler bu anlamda değerlendirilebilecek nitelikteydi. Katip Çelebi ve Evliya Çelebi gibi yazarların eserlerinde sık sık benzeri türden nitelendirmelere rastlanması aynı zihniyetin sonucuydu. Bununla birlikte karşılıklı ilişkiler siyasi ve ekonomik düzeyde devam etmiştir. Osmanlı Devleti 18. yüzyıla değin sürekli elçilikler yerine gerekli durumlarda gönderdiği fevkalade elçiler aracılığıyla diplomatik ilişkilerini sürdürmüştür.

Devletin bünyesinde iç ve dış gelişmelere bağlı olarak beliren 'inhibit' geleneksel yaklaşımda değişim yaratmıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı diplomatik kurumları yeni dönemin gereksinimlerine uygun olarak dönüşüm yaşarken, Batı geçmiş dönemlerin aksine merak edilen hatta zamanla örnek alınan bir konuma gelecektir. Batıyı tanıma ve ilk elden bilgi aktarma konusunda diplomatik misyonla buralarda bulunmuş olan elçilerin yazdıkları belirleyici olacaktır. Çoğu kez yazdıkları sefaretnamelerle Osmanlı elçileri ıslahat hareketlerine ilham vereceklerdir. Bu

itibarla sefaretnameler yalnızca diplomasi tarihi açısından değil, kendi dışındaki bir başka dünyayı ya da yaşam alanını algılamadaki değişimin ipuçlarını vermek açısından da tarihçilerin ilgisini beklemektedir. Osmanlı sefaretnamelerinde görülen temel özellik dış dünyayı tanıma ve aktarma konusunda çoğunlukla samimi bir üslupla kaleme alınmış olmalarıdır (Lewis, 1994: 118).²⁴ Bununla birlikte elçilerin büyük bir bölümü derinlemesine analiz yapabilecek donamında olduğundan daha çok gözlem ve nakle dayalı biçimde yeni dünyaların ve yaşam kalıplarının tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Bu aktarımlara göre Batı Osmanlı elçileri için tarz-ı hayat, zengin yaşam, renk, ihtişam ve güzel cins bahçeler ve artık hoşlanmaya başladıkları Batı müziğidir. Nadir de olsa siyasi kurumlara değinildiği görülür. Özellikle 18. yüzyıl Osmanlı politik düşüncesini biçimlendiren Batılılaşmanın adı tam anlamıyla konmamıştır. Aynı şekilde “Batı’nın siyasal kurumlarının kabul ya da ret anlamında mülahazaya alınması hiç söz konusu değildir.” (Ortaylı, 2001: 40). Ancak bir sonraki yüzyıla hazırlanış sürecinde Batıyı ve kurumlarını farklı bir yaklaşımla tanıma, değerlendirme işlevi belli sınırlarla dahi olsa sefaretnameler yoluyla başlamıştır. Özellikle kaleme alanların zeka ve donanımlarına bağlı olarak belirleyicilikleri artmıştır. Elçilerin büyük bölümü 16. ve 17. yüzyıl nasihatname yazarlarının derinliğine sahip olmadıklarından çalışmaları teorik olmaktan çok somut gözlemlere dayanmıştır.

Çoğunlukla gözleme dayanan ve kimi zaman Halet Efendi örneğinde olduğu gibi önyargılı ve yetersiz olan sefaretnamelerin bir kısmı kurtuluşu kurumlarını Batılı anlamda dönüştürmekte gören Osmanlı devlet adamları için adeta yol gösterici olmuştur. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı elçileri aracılığıyla imparatorluk yeni siyasi kavramlarla tanışma imkanını bulmuştur. Kimi yazarlarca ilk kez Tanzimat Fermanı’nda kullanıldığı iddia edilen *serbestiyet* tabiri aslında 18. yüzyıl sefaretnamelerinde sıkça rastlanan kavramlardan biriydi (Lewis, 1984b: 56-57)²⁵.

19. yüzyıla gelindiğinde ise artık resmiyet kazanan Batılılaşma hareketi sefaret izlenimlerinden çok bu ülkelere –özellikle Fransa’ya- eğitim amacıyla gönderilen öğrencilerin etkisi ve Osmanlı aydınlarının verdiği düşünsel mücadeleyle şekillenecektir. Bunun yanında Osmanlı hariciyesinden yetişme devlet adamlarının yazdıkları içerik olarak yüzyıl öncekilerden daha kapsamlı ve

²⁴ Osmanlı sefaretnameleri elbette türlerinde tek değildirler. Mağripli sefirlerin yazdıkları sefaretnameler de edebi bir ekol oluşturmuştur. Hatta 17. ve 18. yüzyıllarda kaleme alınmış olan Mağrip sefaretnameleri Osmanlıdaki örneklerin aksine Avrupa hakkındaki gelişmelere, ekonomik, sosyal ve dini uygulamalara daha ayrıntılı yer vermişlerdir. Bernard Lewis bu durumu Mağrip ülkelerinin kendinden daha güçlü olan ötekini tanıma ihtiyacını Osmanlılara göre daha erken bir dönemde hissetmiş olmalarına bağlamaktadır. Aynı yazara göre Avrupa karşısında 17. yüzyıla kadar üstünlüğü elde tutmuş olan Osmanlı dünyası bu türden bir ihtiyacı hissetmemiştir.

²⁵ Elçi Yirmisekiz Mehmet Çelebi eserinde Toulouse ve Bordeaux serbest şehirlerine yaptığı ziyaretleri anlatır. 1790’da Berlin’e giderken Macaristan’dan geçen Elçi Azmi Efendi eski İmparator Joseph’in Macarları kadimi serbestiyetlerden yoksun bırakıldığını, halefi Leopold’un ise bu hakları iade ettiğini belirtir. Aynı şekilde Morali Esseyid Ali Efendi ve Reis’ül Küttap Atıf Efendi’nin yazdıklarında da serbestiyet sözcüğü geçer.

yönlendirici olarak etkisini sürdürecektir. İmparatorluğunun bürokrasi ve kurumlarının büyük bir transformasyon yaşadığı son yüzyılda Batıyı yalnızca tanıma değil, aynı zamanda model oluşturma kaygısı ön plandadır. Bu durum yalnızca Osmanlılarla sınırlı olmayıp İslam dünyasının genel eğilimi olarak belirlemektedir.²⁶ Gerek Mustafa Reşit Paşa gerekse Viyana sefiri Sadık Rıf'at Paşa gibi devlet adamları yazdıklarıyla 'ideal modeli' oluşturmaya çalışacaklardır. 19. yüzyılın Osmanlı aydını kendisini ister istemez bu modeli belirleme tartışmalarının ortasında bulacaktır.

Kaynakça

- Ahmet Resmi Efendi (1980): *Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*, İstanbul: Tercüman Yayınları
- Akıncı, Gündüz. (1973): *Türk-Fransız Kültür İlişkileri*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- Aksan, Virginia (1997): *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi Efendi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Aktan, Ali (1995): *Osmanlı Paleografyası ve Siyasi Yazışmalar*, İstanbul: Osmanlı Yayınevi
- Aktepe, Münir (1971): "Mehmet Efendi'nin Lehistan Sefareti ve Sefaret-Namesi (1730-1731)" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.: 2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, ss. 131-140
- Altar, Cevat Memduh (1980): *15.Yüzyıldan Bu Yana Türk ve Batı Kültürlerinin Karşılıklı Etkileme Güçleri Üstüne Bir İnceleme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Altınay, Ahmet Refik (1973): *Lale Devri*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- And, Metin (1958): *Gönlü Yüce Türk*, Ankara: Dost Yayınları
- Babinger, Franz (1981): *Osmanlı Tarih Yazarları*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Bassiouni, M. Cherif (1980): "Protection of Diplomats Under Islamic Law", *The American Journal of International Law*, S.: 74, New York: ss.609-633
- Baysal, Jale (1968): *Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Berkes, Niyazi (1985): "Unitarianizm ve Matbaa", *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları*, İstanbul: Adam Yayınları, ss. 85-100
- Bilim, Cahit (1990): "Ebubekir Ratip Efendi, Nemçe Sefaretnamesi", *Belleten*, c.56, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 261-297
- Ercan, Yavuz (1991): "Seyyid Mehmet Emin Vahit Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi*, S.: 2, Ankara: ss.73-125
- Evliya Çelebi (1991): *Seyahatname*, C.7, İstanbul: Üçdal Yayınları
- Girgin, Kemal (1990): *Hariciye Tarihimiz*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

²⁶ İranlı Ebu Talip Han Ebu Hasan Şirazi, sonraki dönemde Mısırlı Rıfa'a el-Tahtavi, Tunuslu Hayrettin Paşa gibi isimler Batının bazı kültürel değerleriyle Doğu arasında paralellikler kurmaya çalışarak ülkelerindeki Batılılaşma hareketine belli bir ivme kazandıracaklardır.

- Göçek, Fatma Müge (1990); “Encountering the West: The French Embassy of Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi (1720-21)”, *Social and Economic History of Turkey*, Ed. Heath W. Lowry, İstanbul: ISIS Yayınları, ss. 79-84
- Herbette, Maurice (1997): *Fransa’da İlk Daimi Elçi Morali Esseyit Ali Efendi (1797-1802)*, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Pera Yayınları
- Işın, Ekrem (1984): “Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.352-362
- İnalçık, Halil (1964): “Reis-ül Küttap”, *İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, ss. 671-683
- İpşirli, Mehmet (1994): “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmelettin İhsanoğlu, C.1, İstanbul: IRCICA Yayınları, ss.139-280
- Karal, Enver Ziya (1952): “Halet Efendi Avrupa’yı Nasıl Görüyordu”, *Türk Dili Dergisi*, C.1, S.: 2, Ankara: s.316
- Karal, Enver Ziya (1940a): “Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri”, *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları, ss. 13-30
- Karal, Enver Ziya (1938): *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Karal, Enver Ziya (1940b): *Halet Efendi’nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Koçu, Reşat Ekrem (1934): *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, İstanbul: Muallim Halit Kitabevi
- Kuran, Ercüment (1968): *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kurulması ve İlk Elçiliklerin Siyasi Faaliyetleri*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- Kütükoğlu, Bekir (1993): *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları
- Lewis, Bernard (1984a): *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Lewis, Bernard (1984b): “Serbestiyet”, *Ömer Lütfi Barkan’a Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, ss. 47-65
- Lewis, Bernard (1994): *The Muslim Discovery of Europe*, London: Phcenix Press
- M. Rasih Paşa, *M. Rasih Paşa Sefaretnamesi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, no. 5084
- Mehmet Çelebi (1989): *Sefaretname*, Haz. Beynun Akyavaş, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları
- Mehmet Süreyya (1996): *Sicill-i Osmani*, C.5, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Mustafa Hattı Efendi (1999): *Viyana Sefaretnamesi*, Haz. Ali İbrahim Savaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Mustafa Nuri Paşa (1979): *Netayic ül Vukuat*, C.1, Haz. Neşet Çağatay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

- Mustafa Sami Efendi (1996): *Avrupa Risalesi: Bir Osmanlı Bürokratinin Avrupa İzlenimleri*, Haz. Fatih Andı, İstanbul: Kitabevi Yayınları
- Nicolson, Harold (1970): *Diplomasi*, İstanbul: Altın Yayınları
- Orhonlu, Cengiz (1975): “Osmanlı Devletinde Tercümanlık”, Atatürk Konferansları, C.5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 13-25
- Ortaylı, İlber (1982): “Joseph Hammer ve Osmanlı Tarihçiliği”, *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul, Hil Yayınları, ss. 55-63
- Ortaylı, İlber (1985): “Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 278-280
- Ortaylı, İlber (1999): “Osmanlı Kimliği”, *Cogito; Osmanlı Özel Sayısı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss.77-85
- Ortaylı, İlber (2001): “Osmanlı’da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, *Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi*, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.37-42
- Parmaksızoğlu, İsmet (1983): “Bir Türk Diplomatının Onsekizinci Yüzyıl Sonunda Devletlerarası İlişkilere Dair Görüşleri”, *Belleten*, C.47, S.: 186, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 527-535
- Perin, Cevdet (1940): *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Raşid Efendi, “Reis’ül küttap Raşid Efendi’nin Mora’ya Dair Kaleme Aldığı Layihanın Suretidir.”, 21 Aralık 1797, *Sultan Selim-i Sâlis Devrine Aid Muhâberât-ı Siyasiyye*, İ.Ü. Kütüphanesi Türkçe Yazma, nr. 886
- Sander, Oral (1993): *Ankanın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara: İmge Yayınları
- Sauer, Franz (1972): “Hammer-Purgstall”, *Belleten*, S.:141, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss.79-83
- Savaş, Ali İbrahim (1996): “Osmanlı Diplomasisinde El-Kadimi Yüzaru Kaidesi” *Münir Aktepe Armağanı*, İstanbul: İstanbul Üniveristesesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, ss. 431-456
- Sefaretname-i Mehmet Çelebi* (1970), Haz. Şevket Rado, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları
- Soysal, İsmail (1964): *Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Soysal, İsmail-Eren, Eren (1977): *Türk İncelemeleri Yapan Kuruluşlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Süslü, Azmi (1983); “Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri”, *Belleten*, C.XLVII, S.:185, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 259-279
- Şen, Adil (2003); *Osmanlı’da Dönüm Noktası: III. Selim’in Hayatı ve Islahatları*, Ankara: Fecr Yayınları
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1956): *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Tansel, Salahaddin (1946): “Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında”, *Belleten*, C.10, S.: 39, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 271-292
- Tuncer, Hamdi Can (1998), “Osmanlı Sefiri Şekip Efendi’nin Gözüyle 1848 Devrimi”, *Toplumsal Tarih*, C.9, İstanbul, ss.34-35

- Tuncer, Hüner (1983): “Ebubekir Ratip Efendi’nin Ozan Yönü”, *Bellekten*, C.XLVII, S.: 186, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 583-585
- Tuncer, Hüner (1972): “Ebubekir Ratip Efendi’nin Viyana Mektupları”, *Bellekten*, C.XLIII, S.:169, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 73-106
- Tuncer, Hüner (1995): *Eski ve Yeni Diploması*, Ankara: Ümit Yayınları
- Tuncer, Hüner (1997): *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, Ankara: Ümit Yayınları
- Türköne, Mümtaz’er (2000): “Tanzimat Fermanı ve Mehmet Sadık Rıf’at Paşa”, *Yeni Türkiye*, S.: 33, Ankara: s. 188-199
- Tyan, E. (1954), *Institutions du droit public musulman*, C.2, Paris
- Unat, Reşit Faik (1987): *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1939): “Selim III’ün Veliaht İken Fransa Kralı Luı XVI İle Muhabereleeri”, *Bellekten*, S.5/6, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 191-246
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1975): “Tosyalı Ebubekir Ratip Efendi”, *Bellekten*, C.29, S.:153, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 49-76
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1995a): *Osmanlı Tarihi*, C.2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1995b); *Osmanlı Tarihi*, C.3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Yuryaydın, Hüseyin G. (1987): “Ahmet Resmi Efendi ve Bazı Düşünceleri”, *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 65-71

ÖĞRETMEN ADAYLARININ DÜŞÜNME STİLLERİNİN BELİRLENMESİ

Zühal Çubukçu*

ÖZET

Düşünme stilleri bireylerin sahip oldukları yeteneklerin kullanımında bir tercih durumudur. Yani bireyler karşılaştıkları her durumda kendilerini ifade etmenin, kontrol etmenin bir biçimini seçerler. Stiller, bireylerin bireysel durumları (yaş,cinsiyet) ve sosyo-ekonomik statüleriyle (hobi, liderlik deneyimi, çalışma deneyimi gibi özellikler) yakından ilişkilidir.

Yaratıcı düşünme, karar verme, problem çözme, değerlendirme ve akıl yürütmeye ilişkin becerilerin etkin olduğu düşünme stillerinin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi bireyin düşünsel yapısının geliştirilmesi bakımından oldukça önemlidir.

Etkili bir öğrenme-öğretme sürecinin gerçekleşmesi için bireylerin düşünme stillerinin göz önünde bulundurulması önemlidir. Bireylerin düşünme stillerine uygun olarak gerçekleştirilen öğretim, daha kolay ve daha kalıcı olmaya işaret edecektir. Böylelikle öğrenci merkezli öğretim gerçekleşmiş olur. Öğretim kurumlarında öğrenci merkezli kalıcı öğrenmeler gerçekleşebilmesi için, öncelikle öğretmen adaylarının kendi düşünme stillerini bilmeleri ve düşünme stillerinin birey açısından önemini kavramış olması gerekir.

Bu çalışmada; Ortaöğretim Alan Öğretmenliği Programı Fizik, Kimya, Biyoloji, Matematik Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans programında öğrenim gören öğretmen adaylarının düşünme stillerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde, öğretmen adaylarının düşünme stilleri, cinsiyet, branş, seçtikleri aktiviteler değişkenleri dikkate alınarak analiz edilmiştir. Araştırma modeli, uygulanan bir ölçme aracından elde edilen bilgilere dayalı olduğu için tarama niteliğinde bir çalışmadır.

Anahtar Sözcükler. Ortaöğretim; Düşünme Stilleri

SUMMARY

Determine The Thinking Styles Of Teacher Candidates

Context. Thinking styles are preferences of individuals in using their abilities. That is, for every single situation, individuals choose a form of controlling and expressing themselves. Styles are closely related to students' individual conditions (age, sex) and socio-economic status (such as hobby, leadership experience, and work experience). In terms of improving the individual's thinking structure, it is quite important to determine and develop thinking styles which are effective with respect to creative thinking, decision-making, problem solving, evaluating and reasoning. For an efficient teaching-learning process to take place, it is important to take students' thinking styles into consideration. An education that is appropriate to students' thinking styles would mean that education would be easier and more permanent. Thus, a student-centered learning would be realized. In order to account for a students-centered, long-lasting learning, it is necessary for teacher candidates to know their own thinking styles and the importance of thinking styles in terms of their students.

This study aims to determine the thinking styles of teacher candidates enrolled at non-thesis secondary education branch MA programs of Physics, Chemistry, Biology and Mathematics. Within this framework, the thinking styles of teacher candidates had been analyzed with respect to their sex, their branches and their choice of activities. The model of research is a survey form.

Key Words. Secondary education; Thinking Styles

GİRİŞ

Düşünme süreci, dış dünyadaki nesne ve olayları semboller haline çevirme olarak tanımlanabilir. Buna göre beyin, semboller üzerinde anlam çıkarma, hipotez kurma, hesaplama ve daha sonraki sembolleri üretmek gibi bir sürü işlem yapar. Daha sonra bu sembolleri tekrar dış dünyadaki nesne ve olaylara çevirir. Böylelikle de var olan “gerçek” durumla başarılı bir şekilde başa çıkabilir (Arkonaç, 1998: 289). Düşünme, içinde bulunulan

* Yard. Doç.Dr. Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bl.

durumu anlayabilmek amacıyla yapılan aktif, amaca yönelik organize zihinsel sürece verilen addır. Nickerson (1987), düşünmenin, problem çözme, karar verme, eleştirel düşünme, mantıksal muhakeme ve yaratıcı düşünmeyi kapsadığını ifade etmekte ve düşünmenin özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır: Bilginin tarafsız ve ustaca kullanımı; organize edilen düşüncelerin kısa, öz ve tarafsız bir biçimde ifade edilmesi; mantıksal olarak, geçerli ve geçersiz sonuçlar arasındaki farklılıkları ayırt edebilme yeteneği; inanç dereceleri düşüncesini kavrama yeteneği; yeterince net ve açık olmayan benzerlikleri, karşılaştırmaları görme yeteneği; haklı olma ve bir tartışmayı kazanma arasındaki farklılığı anlama yeteneği; problemlere birden çok farklı bakış açılarının ürünü olan çözüm yollarının olduğu ve her birinin kendince kabul edilebilir gerekçeleri olduğunu kabul etme; hipotezler, varsayımlar ve sonuçlar arasındaki farklılıkları anlama; bir inancın doğruluğu ve güçlülüğü arasındaki farklılığa yönelik duyarlı olma; abartmadan, kategorize etmeden ve bozmadan ayırıcı bakış açılarını gösterebilme yeteneği (Ellis ve Hunt, 1993, 297; Nickerson, (1987'ye atfen)).

Düşünme; gözlem, deneyim, sezgi, akıl yürütme ve diğer kanallarla elde edilen bilgiyi kavramsallaştırma, uygulama, analiz ve değerlendirmenin disipline edilmiş şeklidir (Özden, 1997: s.79). Düşünme eylemi bireye özgüdür. Diğer hiçbir canlı, tasarlayamaz, analiz edemez, hatırlayamaz ya da bireylerin gösterebildiği davranışları planlayamaz. Düşünme bilginin zihinsel olarak ortaya konuşunun (sunumunun) işlenmesidir. Bu sunum; bir kelime olabilir, görsel bir tasarım olabilir, bir ses ya da diğer herhangi bir fikir olabilir. Düşünme eylemi, bir amaca ulaşmaya rehberlik etmek, bir soruya cevap vermek ya da bir problemi çözmek amaçlandığında, yeni ve farklı bir biçime bilginin düzenlenişini transfer etmektir.

Düşünme bir beceridir, doğrudan öğretilebilir, öğretilmelidir. Birinin düşünme yetenekleri, ve etkililiği iyi düşünme araçları kullanılarak kesinlikle geliştirilebilir. Toplumların geleceği, bireylerin, yaratıcı, muhakeme gücü yüksek, düşünebilen bireyler yetiştirebilmesiyle mümkündür. Bu bağlamda, eğitimin amacı, sadece bilginin kazandırılması değil, fakat aynı zamanda yaratıcılık ve problem çözme için üst düzeyde düşünme stratejilerinin düzenlenmesi ve geliştirilmesini kapsamalıdır.

Mantık, rasyonel ya da mistik, her türlü düşünme biçimleri arasında en soyut ve en genel olanıdır. Mantık için düşünme bir gözlem verisi olarak değil, bazı kurallara uygun yürüyüp yürümemesi yönünden inceleme konusudur ve düşünmenin geçerliliği ile ilgilenir. Hangi düşünme kalıpları geçerli, hangileri geçersiz, bu ayrımı yapmaya elverişli ölçütleri, “akıl yürütme” denilen düşünme biçimine geçerlik niteliğini veren kuralları saptamaya çalışır.

Mantık için önemli olan yargılarımızın doğruluğu değil, yargılarımız arasındaki ilişkilerin doğruluğudur (Yıldırım, 1985: 30).

Akıl yürütme ve düşünme becerileri öğretimi, yaşam boyu bir süreç olarak görülmelidir. Bir derste öğretilen ve sonra unutulmuş bir şeyler değildir. Düşünme becerilerinin öğretimi konusunda bir görüş; düşünme becerileri, yaratıcı düşünme, karar verme, problem çözme, değerlendirme ve akıl yürütmeye ilişkin öğretim becerilerine yer veren bireysel yardımcı kitapların kullanılmasıyla öğretilir. Diğer bir görüşe göre; düşünme becerileri, formal öğretim ve okullarda birçok farklı eğitsel etkinlikte, düşünme için her bir öğrencinin gereksinim duyduğu çeşitli uygulamalarla desteklenerek de öğretilir (Ellis, Hunt, 1993: 298).

Öğrencilerin düşünmesini kolaylaştıran öğretmenler, farklı bakış açılarını tartışma ve tartışmayı kolaylaştırarak düşünceyi harekete geçiren öğrenme çevreleri yaratırlar. Von Oech (1983), birçok yeni düşünceler geliştirilmesinde iki temel aşama olduğunu öne sürmektedir. Bunlar; Oluşum aşaması ve Uygulama aşamasıdır. Oluşum aşaması, boyunca fikirler düzenlenir. Bu yaratıcı düşünmedir. Uygulama aşaması boyunca fikirler değerlendirilir, yürürlüğe konur. Bu aşama eleştirel düşünmedir (Jensen, Kiley, 2000, 279; Oech (1983'e atfen)). Uygun olarak kullanıldığında her birinin yeni düşünceleri geliştirmek ve öğrenme-öğretme sürecini oluşturma da önemli bir yeri vardır.

Öğrenme sürecinin bir parçası olarak, bireylerin kendi kendilerine ve diğerlerine soru sormalarının olumlu etkisinin pek çok kanıtı bulunmaktadır. Örneğin, öğrenciler, yeni bir metin öğrenirken, arkadaşlarına metinle ilgili sorular biçimlendirdiklerinde soru sorma pratiği olmayan öğrencilere göre metni daha iyi kavramaktadırlar (Halpern, 1996: 103).

Sternberg (1997), düşünme stilini yapılan şey, ya da düşünmenin tercih edilen bir şekli ve bir yetenek olarak değil, daha çok bireyin sahip olduğu yeteneğin kullanımında bir tercih olarak tanımlamaktadır (Sternberg and Zhang, 2001:198). Sternberg'in (1988, 1990, 1994, 1997), öne sürmüş olduğu "Zihinsel özerklik teorisi" bireylerin düşünme stillerini ifade eder. Bu düşünme stilleri evde, okulda, işyerlerinde, toplumda pek çok durumda kullanılabilir. Bu teorinin özü, bireylerin günlük etkinliklerini yönetmek ya da idare etmeye her nasıl olursa olsun her durumda gereksinim duyduklarına dikkat çeker. Bireylerin kendilerine özgü düşünme stilleri vardır. Her ne zaman mümkün olursa olsun, bireyler kendilerini yönetmenin biçimini seçerler. Stiller yaşam talepleri ve zamana göre değişebilir. Düşünme stilleri bireylerin içinde buldukları koşullar tarafından biçimlendirilebilir. Zihinsel özerklik teorisi 5 boyut içerisinde 13 düşünme stilini tanımlar. Bu boyutlar şunlardan oluşmaktadır:

Fonksiyonlar, biçimler, düzeyler, faaliyet alanları ve eğilimler olarak sınıflandırılmaktadır (Sternberg and Zhang, 2001, 215; Sternberg (1988, 1990, 194, 1997'ye atfen)).

İzleyen bölümde bu boyutlara ilişkin kısa açıklamalara yer verilmiştir.

1.Fonksiyonlar: Bu boyutta bireylerin zihinsel özerkliğinde üç temel düşünme stili yer almaktadır. Bunlar, Kuralcı (Legislative), Yönetici (Executive) ve Yargılayıcı (Judicial) düşünme stilleridir. Kuralcı düşünme stilinde birey, yaratıcı strateji gerektiren işlerde yer almaktan zevk alır. Bu düşünme stili, yaratıcılık, planlama, tasarlama ve biçimlendirme odaklıdır. Bu düşünce stilinde bireyler, kendi kurallarını koyabilen bireyler olma eğilimindedirler. Yönetici düşünme stilinde birey, daha çok bir takım düzenli rehber ilkelerin olduğu, yönlendirmenin olduğu işlerde yer almakla ilgilidir. Prosedüre uygun bir şekilde çalışmaktan zevk alır. Uygulama ve yapma eylemleri ağırlıklıdır. Kendilerinin ya da diğerlerinin koyduğu kuralları uygulamayı tercih ederler. Yargılayıcı düşünme stilinde birey, diğer bireylerin eylemlerinin sonuçlarını dikkate alır, onları değerlendirmeye odaklanır. Değerlendirme, yargılama, karşılaştırma odaklıdır. Analiz edebildiği, değerlendirebildiği problemler üzerinde çalışmayı tercih eder.

2. Biçimler: Bu boyutta bireylerin zihinsel özerkliğinde dört temel düşünme stili yer almaktadır. Bunlar, Monarşik (Monarchic), Hiyerarşik (Hierarchic), Oligarşik (Oligarchic) ve Anarşik (Anarchic) olarak ele alınmaktadır. Monarşik düşünme stilinde birey, belli bir zaman diliminde bir şey üzerine tam olarak odaklandığı işlere katılmaktan zevk alır, mükemmelliyetçi bir tavır sergiler. Kararlılık vardır. Bu düşünme stilinin özelliği, amaç tek olduğunda bireyler daha iyi performans göstereceği varsayımdır. Hiyerarşik düşünme stilinde birey, birçok işe dikkatini verir ve öncelik sıralarını belirleyerek çalışır. Bu düşünme stilinde bireyler, karar vermede, problem çözmede sistemli ve düzenli olmayı sergilerler. Birçok amaç etrafında çalışmak önemlidir. Ancak, amaçlar önem sırasına göre ele alınır. Oligarşik düşünme stilinde birey, aynı zamanda birçok amaç etrafında çalışır. Hepsine birlikte yoğunlaşarak öncelikli olanları ortaya çıkarmaktan hoşlanmaz. Öncelikli olanları belirlemek için karar vermek zordur.

Anarşik düşünme stilinde birey, kaygı yaratmayan, rahatlık, esneklik (yer, zaman, şey, nasıl vb.) veren işler üzerinde yoğunlaşmaktan hoşlanır. Herhangi bir şeye bağlı olmaktan kaçınır. Sistematik değildir.

3. Düzeyler: Bu boyutta bireylerin zihinsel özerkliğinde iki temel düşünme stili yer almaktadır. Yerel ve Evrensel düşünme Stili. Yerel (Local) düşünme stilinde düşünen bir birey, detaylara konsantre olarak çalışmayı gerektiren işlere katılmaktan zevk alır.

Bunun aksine, Evrensel düşünme stilini ağırlıklı gösteren bir birey, kuramsal fikirlere ve bir fikrin bütününe dikkat etmeye daha eğilimlidir.

4. Etkinlik Alanları: Bu boyutta bireylerin zihinsel özerkliğinde iki temel düşünme stili yer almaktadır. İçsel (İnternal) ve Sosyal (External) düşünme stili. İçsel düşünme stilini gösteren bir birey, bağımsız olarak çalışabilmesine izin veren işlerde çalışmaktan zevk alır. Bağımsız hareket etme eğilimlidir. Sosyal düşünme stilindeki bir birey ise, kişiler arası ilişkileri geliştirmek için olanaklar sağlayan işlerde bulunmaktan zevk alır. Bu şekilde çalışmak için çaba gösterir.

5. Eğilimler: Bu boyutta bireylerin zihinsel özerkliğinde iki temel düşünme stili yer almaktadır. Açık fikirli (Liberal) ve Muhafazakar (Geleneksel) (Conservative) düşünme stili. Muhafazakar düşünme stilindeki bir birey, yaptığı işlerde prosedüre var olan mevcut kurallara bağlı kalmayı tercih eder. Değişime çok açık değildir. Yaşamında, işinde benzer durumlarla karşılaşmayı tercih eder. Açık fikirli düşünme stilini gösteren bir birey ise, yeniliklere açıktır, bilinmeyene belirsizliklere yer veren işlerde olmaktan kaçınmaz, zevk alır, farklı durumlarla karşılaşmaktan hoşlanır.

Zihinsel özerklik teorisi, sadece tek bir düşünme stilinin tanımlanmasından ziyade, her bir birey için düşünme stillerinin bir profilini gösterir. Düşünme stilleri beş boyut içerisine dağıtılarak açıklanır. Sonuç olarak düşünme stilleri kendi içlerinde iyi ya da kötü olarak düşünülemez. Ancak, bireylerin öğrenmesinde bazı düşünme stillerinin diğerlerinden daha etkili olacağı düşünülebilir. Etkili düşünme stilleri olarak, bireylerin hem şu anda, hem de ileride karşılaşabileceği problemleri yaratıcı bir biçimde çözebilmesi ve yeni durumlara adapte olabildiğini sağlayacak biçimdeki stiller düşünülmektedir. Bu niteliklere yanıt veren düşünme stillerini bireylerin kazanmalarının daha geliştirici olabileceğine inanılmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada;

Ortaöğretim Alan Öğretmenliği Programı Fizik, Kimya, Biyoloji, Matematik Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans programında öğrenim gören öğretmen adaylarının düşünme stillerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada bu genel amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Öğretmen adaylarının düşünme stilleri dağılımı nasıldır?
2. Öğretmen adaylarının düşünme stilleri dağılımı birbirinden farklı mıdır?
3. Her bir düşünme stili kapsamında, öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre düşünme stilleri arasında fark var mıdır?
4. Her bir düşünme stili kapsamında, öğretmen adaylarının branşlarına göre düşünme stilleri arasında fark var mıdır?

5. Her bir düşünme stili kapsamında, öğretmen adaylarının seçtikleri aktivitelere göre düşünme stilleri arasında fark var mıdır?

Araştırmanın Önemi

Pek çok psikolog ve eğitimci, bireylerin akademik başarıları ve başarısızlıklarının yeteneklerdeki bireysel farklılıklar nedeniyle olduğuna inanmaktadırlar. Her bireyin farklı kalıtsal özellikleri ve farklı ortamlardaki deneyimleri, öğrenmeleri vardır. Bireyler bir alanda orijinal bir proje üretebilirken başka bir alanda düşük ya da orta düzeyde verimlilik gösterebilir. Bu durumu bireylerin başarı ya da başarısızlıkları konusundaki geleneksel görüş kapsamında açıklamak mümkün değildir.

Düşünme stilleri bireylerin sahip oldukları yeteneklerin kullanımında bir tercih durumudur. Yani bireyler karşılaştıkları her durumda kendilerini ifade etmenin, kontrol etmenin bir biçimini seçerler. Stilleri, öğrencilerin bireysel durumları (yaş,cinsiyet) ve sosyo-ekonomik statüleriyle (hobi, liderlik deneyimi, çalışma deneyimi gibi özellikler) yakından ilişkilidir.

Yaratıcı düşünme, karar verme, problem çözme, değerlendirme ve akıl yürütmeye ilişkin becerilerin etkin olduğu düşünme stillerinin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi bireyin düşünsel yapısının geliştirilmesi bakımından oldukça önemlidir.

Düşünme stillerinin öğrenme-öğretme ortamında işe koşulması; bireysel yeteneklere dayalı akademik başarıya katkı sağlar, bireylerin öğrenme stillerini tanımalarına yardım eder.

Etkili bir öğrenme-öğretme sürecinin gerçekleşmesi için öğrencilerin düşünme stillerinin göz önünde bulundurulması önemlidir. Öğrencilerin düşünme stillerine uygun olarak gerçekleştirilen öğretim, daha kolay ve daha kalıcı olmaya işaret edecektir. Böylelikle öğrenci merkezli öğretim gerçekleşmiş olur. Öğretim kurumlarında öğrenci merkezli kalıcı öğrenmeler gerçekleşebilmesi için öncelikle öğretmen adaylarının kendi düşünme stillerini bilmeleri ve düşünme stillerinin birey açısından önemini kavramış olması gerekir.

Sınırlılıklar

Bu araştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü 2003-2004 Eğitim-Öğretim yılı, Ortaöğretim Alan Öğretmenliği Anabilim Dalı Fizik, Kimya, Biyoloji, Matematik Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans programına devam eden üçüncü yarıyıl öğrencilerinden oluşan toplam 90 kişiden elde edilen görüşlerle sınırlıdır.

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama aracının hazırlanması ve uygulanması, veri toplama aracı yoluyla elde edilen verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, Ortaöğretim Alan Öğretmenliği Anabilim Dalı Fizik, Kimya, Biyoloji, Matematik Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans programına devam eden öğretmen adaylarının düşünme stillerini, uygulanan bir ölçme aracından elde edilen bilgilere dayalı olarak saptamaya çalıştığından tarama niteliğinde bir çalışmadır.

Çalışma Grubu

Araştırma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Alan Öğretmenliği Anabilim Dalı Fizik, Kimya, Biyoloji, Matematik Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans programına devam eden üçüncü yarıyıl öğrencilerinden oluşan toplam 90 kişilik bir grup üzerinde yürütülmüştür. Öğrencilerin 48'i (%53) kız, 42'si (%47) erkektir. Çalışmada, branşlar belirlenirken, Fizik, Kimya, Biyoloji programına devam eden 53 (%58) öğretmen adayı Fen Bilimleri grubu altında, Matematik programına devam eden 37 (%42) öğretmen adayı da Sayısal Bilimler grubu olarak araştırma kapsamında yer verilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak hazırlanan ölçme aracı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, öğretmen adaylarının kişisel bilgilerini toplamaya yönelik sorular; ikinci bölümde, düşünme stillerini belirlemek amacıyla kullanılan "Düşünme Stilleri Envanteri" yer almaktadır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan "Düşünme Stilleri Envanteri" Sternberg-Wagner (1988) tarafından geliştirilmiştir. Envanter toplam 104 maddeden oluşmakta ve onüç düşünme stiline yer vermektedir. Her bir düşünme stilinde toplam 8 madde yer almaktadır. Düşünme stilleri envanterinde yer alan ifadeler için "Çok iyi (5)", "İyi (4)", "Ara sıra iyi (3)", "Çok iyi değil (2)", "Tümüyle iyi değil (1)" dereceleri kullanılmıştır.

Envanterin uyarlama çalışmasında, ilk önce çeviri yapılmış, ardından uzman görüşleri alınmış ve görüşler doğrultusunda düzenlemeler yapılmıştır. Araştırmada kullanılması düşünülen veri toplama aracı için geçerlik güvenilirlik çalışması yapılması gerekli görülmüştür. Envanterin ön denemesi Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Alan Öğretmenliği Anabilim Dalı Fizik, Kimya, Biyoloji, Matematik Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans programına devam eden birinci yarıyıl öğrencilerinden oluşan toplam 90 kişilik bir grup üzerinde yürütülmüştür.

Düşünme Stilleri Envanterinin güvenilirliğini test etmek amacıyla her bir Cronbach Alpha Katsayıları hesaplanmıştır. Düşünme stilleri envanteri bütün olarak yüksek güvenilirlik düzeyindedir (Alpha:0.9271). Buna ilişkin sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Düşünme Stilleri Envanteri'nin Cronbach Alpha Katsayıları

Düşünme Stilleri ve Yer Alan Maddeler	Alpha
Kuralcı (1,2,3,4,5,6,7,8)	.7972
Yönetici (9,10,11,12,13,14,15,16)	.7284
Yargılayıcı (17,18,19,20,21,22,23,24)	.7444
Monarşik (25,26,27,28,29,30,31,32)	.4779
Hiyerarşik (33,34,35,36,37,38,39,40)	.7020
Oligarşik (41,42,43,44,45,46,47,48)	.6142
Anarşik (49,50,51,52,53,54,55,56)	.6761
Evrensel (57,58,59,60,61,62,63,64)	.6720
Yerel (65,66,67,68,69,70,71,72)	.7288
İçsel (73,74,75,76,77,78,79,80)	.7230
Sosyal (81,82,83,84,85,86,87,88)	.8371
Açık fikirli (89,90,91,92,93,94,95,96)	.7702
Muhafazakar(97,98,99,100,101,102,103,104)	.8005
Toplam (104)	.9271

Tablo 1 incelendiğinde, Düşünme Stilleri Envanteri bütün olarak yüksek güvenilirlik düzeyindedir. Alfa katsayısının değerlendirilmesinde uyulan değerlendirme ölçütleri; $0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir, $0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir, $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilirirdir, $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Grup karşılaştırmalarında kullanılmak üzere hazırlanan ölçme araçlarının güvenilirlikleri .60-.80 arasında olabilir. Bireyler hakkında karar vermede kullanılacak ölçme araçlarının güvenilirliklerinin 0.80'in, üzerinde olması beklenir (Özçelik, 1989:117).

Verilerin Analizi

Bilgisayar ortamında SPSS 9.0 programı ile analiz edilen veriler, aritmetik ortalamalar ve varyans analizinden (one-way) yararlanılarak yorumlanmıştır. İstatistiksel analizler toplam puanlar üzerinde yapılmıştır. Anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır. Verilerin çözümlenmesinde istatistiksel teknik olarak, t testi, varyans analizi, ve ortalamalar arasında gözlenen farkın, hangi boyutlar arasında olduğunu belirlemek için Tukey HSD (Tukey Gerçekten Önemli Fark) Testi'nden yararlanılmıştır. Karşılaştırılacak grup sayısı 8 ve daha fazla ise ve ikili karşılaştırmalar yapılmak isteniyorsa Tukey HSD Testi'nin tercih edilmesinin uygun olacağı önerilmektedir (Özdamar, 2002:283-285).

BULGU VE YORUMLAR

Bu bölümde veri toplama aracı yoluyla toplanan verilerin çözümü sonucunda elde edilen bulgulara ve yorumlarına yer verilmiştir. Bulgular, araştırmanın amacıyla ilgili sorular bağlamında beş ana başlık altında yer almaktadır.

1. Öğretmen Adaylarının Düşünme Stillerinin Dağılımı

Araştırmada yanıtı aranan ilk soru, öğretmen adaylarının düşünme stilleri dağılımının belirlenmesidir. Öncelikli olarak, araştırma kapsamında yer alan bireylerin, yer verdikleri ya da kullandıkları düşünme stilleri açısından ortalama bir fikir edinebilmek amacıyla, stillere ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma sonuçları alma yoluna gidilmiştir. Sonuçlar tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Düşünme Stillerine İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Sonuçları

Düşünme Stilleri	N	Ortalama	Standart Sapma	Varyans
Kuralcı	90	4.1361	.5793	.336
Yönetici	90	3.8236	.6172	.381
Yargılayıcı	90	3.6222	.6332	.401
Monarşik	90	3.4583	.5408	.292
Hiyerarşik	90	3.9556	.5786	.335
Oligarşik	90	3.2889	.5954	.335
Anarşik	90	3.3181	.6821	.465
Evrensel	90	3.2875	.6247	.390
Yerel	90	3.1472	.6815	.464
İçsel	90	3.4278	.6566	.431
Sosyal	90	3.5944	.7601	.578
Açık fikirli	90	3.7129	.6606	.436
Muhafazakar	90	3.0097	.7411	.549

Bu bulgu incelendiğinde, araştırma kapsamında yer alan bireylerin düşünme stilleri açısından farklılıklar sergiledikleri görülmektedir. Tablo 2’deki ortalama değerler dikkate alındığında, bulgu, bireylerin Kuralcı ve Hiyerarşik düşünme stillerinde yer alan davranışlardan daha yüksek puan aldıkları şeklindedir. Dolayısıyla, bireylerin bu iki düşünme stiline uyan şekilde daha çok davranış sergilediklerini düşündükleri söylenebilir.

Tablo 2 incelendiğinde, genel olarak bireylerin düşünme stillerini “ara sıra iyi” düzeyinde gösterdikleri görülmektedir. Bu düşünme stilleri içerisinde en düşük ortalamaya sahip olan stiller, Muhafazakar ve Yerel düzeydeki düşünme stilleridir.

Bu bulguya göre, araştırma kapsamındaki bireylerin, birçok işi öncelik sırasını dikkate alarak yaptıkları ve kendilerini ifade edebildikleri, yaratıcı strateji gerektiren etkinliklerde daha çok davranış sergiledikleri düşünülebilir. Ayrıca, Muhafazakar ve Yerel Düşünme stillerinde daha az davranış sergilediklerini düşünmeleri, öğrencilerin yaptıkları işlerde prosedüre bağlı kalmak istemedikleri, daha sınırlı kapsamda, detaylara konsantre olarak çalışmak istemedikleri söylenebilir.

2. Öğretmen Adaylarının Düşünme Stillere İlişkin Dağılımları Arasındaki Farklılık

Araştırmada yanıtı aranan ikinci soru, öğretmen adaylarının düşünme stilleri dağılımı birbirinden farklı mıdır?

Öğretmen adaylarının Düşünme Stilleri Envanterine ilişkin puanları arasında fark olup olmadığını saptamak üzere varyans analizi yapılması yoluna gidilmiştir. Düşünme stillerine ilişkin varyans analizi sonuçları tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3. Düşünme Stilleri Ortalamalarına İlişkin Varyans Analizi

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	114.709	12	9.559	22.955	.000
Gruplar içi	481.809	1157	.416		
Toplam	596.519	1169			

Tablo 3’de görülebileceği gibi, araştırma kapsamında yer alan lisansüstü eğitim gören öğrencilerin Düşünme Stilleri Envanterine ilişkin puanlarına uygulanan varyans analizi sonucunda $F=22.95$ değeri ($p<0.05$) bulunmuştur. Buna göre düşünme stilleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğu söylenebilir. Bu sonuç karşısında, düşünme stilleri puanları arasındaki anlamlı farklılığın hangi düşünme stilleri ortalamaları arasında olduğunu belirlemek için Tukey HSD Testi’ne başvurulmuştur. Test sonuçları tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4. Düşünme Stilleri Arası Karşılaştırmalara İlişkin Sonuçlar

Düşünme Stilleri	Karşılaştırılan Düşünme Stilleri	Ortalama Farklılık	p
1.Kuralcı	Yönetici	.312	.061
	Yargılayıcı	.513	.000
	Monarşik	.677	.000
	Hiyerarşik	.180	.809
	Oligarşik	.847	.000
	Anarşik	.818	.000
	Evrensel	.848	.000
	Yerel	.988	.000
	İçsel	.708	.000
	Sosyal	.541	.000
	Açık fikirli	.423	.001
Muhafazakar	1.126	.000	
2.Yönetici	Yargılayıcı	.201	.669
	Monarşik	.365	.009
	Hiyerarşik	.131	.978
	Oligarşik	.534	.000
	Anarşik	.505	.000
	Evrensel	.536	.000
	Yerel	.676	.000
	İçsel	.395	.003
	Sosyal	.229	.457
	Açık fikirli	.110	.995
	Muhafazakar	.813	.000
3. Yargılayıcı	Monarşik	.163	.894
	Hiyerarşik	.333	.031
	Oligarşik	.333	.031
	Anarşik	.304	.079
	Evrensel	.334	.029
	Yerel	.475	.000
	İçsel	.194	.719
	Sosyal	.277	1.00
	Açık fikirli	.906	.999
	Muhafazakar	.612	.000
	4.Monarşik	Hiyerarşik	.497
Oligarşik		.169	.869
Anarşik		.140	.965
Evrensel		.170	.862
Yerel		.311	.064
İçsel		.305	1.00
Sosyal		.136	.972
Açık fikirli		.254	.282
Muhafazakar		.448	.000
5.Hiyerarşik	Oligarşik	.666	.000
	Anarşik	.637	.000
	Evrensel	.668	.000
	Yerel	.803	.000
	İçsel	.527	.000
	Sosyal	.361	.011
	Açık fikirli	.242	.359
	Muhafazakar	.945	.000
6.Oligarşik	Anarşik	.291	1.00

	Evrensel	1.38	1.00
	Yerel	.141	.962
	İçsel	.138	.968
	Sosyal	.305	.075
	Açık fikirli	.424	.001
	Muhafazakar	.279	.158
7.Anarşik	Evrensel	.305	1.00
	Yerel	.170	.862
	İçsel	.109	.996
	Sosyal	.276	.170
	Açık fikirli	.394	.003
	Muhafazakar	.308	.069
8.Global	Yerel	.140	.965
	İçsel	.140	.965
	Sosyal	.306	.072
	Açık fikirli	.425	.001
	Muhafazakar	.277	.164
9.Yerel	İçsel	.280	.153
	Sosyal	.166	.000
	Açık fikirli	.285	.000
	Muhafazakar	.418	.970
10.Bireysel	Açık fikirli	.118	.135
	Muhafazakar	.584	.001
11.Sosyal	Açık fikirli	.118	.991
	Muhafazakar	.584	.000
12.Liberal	Muhafazakar	.703	.000

Düşünme stilleri ortalamaları arasındaki anlamlı farklılıklara baktığımızda, Kuralcı düşünme stili ile Yönetici ($p>0.05$) ve Hiyerarşik ($p>0.05$) düşünme stilleri arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Kuralcı düşünme stiline sahip bir bireyin Yönetici ve Hiyerarşik düşünme stillerini sergilemesi bakımından anlamlı bir fark yoktur. Kuralcı düşünme stili, yaratıcılık, planlama, tasarlama ve biçimlendirme odaklıdır.

Yönetici düşünme stili ile Yargılayıcı ($p>0.05$), Hiyerarşik ($p>0.05$), Sosyal ($p>0.05$) ve Açık fikirli ($p>0.05$) düşünme stilleri arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. Yönetici düşünme stiline sahip bir birey düzenli rehber ilkelerin olduğu, yönlendirmenin olduğu işlerde yer almaktan mutludur. Prosedüre uygun çalışmaktan zevk alır.

Yargılayıcı düşünme stili ile Monarşik ($p>0.05$), Anarşik ($p>0.05$), İçsel ($p>0.05$), Sosyal ($p>0.05$) ve Açık fikirli ($p>0.05$) düşünme stilleri arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. Yargılayıcı düşünme stilinde birey, diğer bireyleri değerlendirmeye odaklanır. Monarşik düşünme stili ile Oligarşik ($p>0.05$), Anarşik ($p>0.05$), Evrensel ($p>0.05$), Yerel ($p>0.05$), İçsel ($p>0.05$), Sosyal ($p>0.05$) ve Açık fikirli ($p>0.05$), düşünme stilleri arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. Monarşik düşünme stilinde birey, mükemmelliyyətçi bir tavır sergiler.

Hiyerarşik düşünme stili ile Açık fikirli ($p>0.05$) düşünme stili arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. Hiyerarşik düşünme stilinde aşamalar önemlidir.

Oligarşik düşünme stili ile Anarşik ($p>0.05$), Evrensel ($p>0.05$), Yerel ($p>0.05$), İçsel ($p>0.05$), Sosyal ($p>0.05$) ve Muhafazakar ($p>0.05$) düşünme stilleri arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. Oligarşik düşünme stilinde birey, çok yönlü çalışır. Çalıştığı her şey aynı oranda önemlidir.

Anarşik düşünme stili ile Evrensel ($p>0.05$), Yerel ($p>0.05$), İçsel ($p>0.05$), Sosyal ($p>0.05$) ve Muhafazakar ($p>0.05$) düşünme stilleri arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. Anarşik düşünme stilinde birey, daha rahat, kaygı vermeyen işlerde yoğunlaşmaktan hoşnuttur.

Evrensel düşünme stili ile Yerel ($p>0.05$), İçsel ($p>0.05$), Sosyal ($p>0.05$) ve Muhafazakar ($p>0.05$) düşünme stilleri arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. Evrensel düşünme stilinde birey, bütünlük içerisinde düşünmeye eğilimlidir.

Yerel düşünme stili ile İçsel ($p>0.05$), ve Muhafazakar ($p>0.05$) düşünme stilleri arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. Yerel düşünme stilinde birey, ayrıntıya yer vermeye eğilimlidir.

İçsel düşünme stili ile Muhafazakar ($p>0.05$) düşünme stili arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. İçsel düşünme stilinde birey, bağımsız çalışmaktan hoşlanır.

Sosyal düşünme stili ile Açık fikirli ($p>0.05$) düşünme stili arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Sosyal düşünme stiline sahip bir bireyin, Açık fikirli düşünme stilini sergilemesi bakımından anlamlı bir fark yoktur. Sosyal düşünme stilinde birey, bireylerle işbirliği içinde çalışmaktan kaçınmaz. Etkileşim içerisindedir.

3. Öğretmen Adaylarının Cinsiyetlerine Göre Düşünme Stilleri Dağılımları

Araştırmada yanıtı aranan üçüncü soru, her bir düşünme stili kapsamında, öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre düşünme stilleri arasında fark var mıdır? Araştırmaya katılan bireylerin her bir düşünme stili kapsamında, öğrencilerin cinsiyetlerine göre düşünme stilleri açısından nasıl bir dağılım gösterdiklerine ilişkin bulgular tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo.5 Öğretmen Adaylarının Cinsiyetlerine Göre Düşünme Stilleri Açısından Dağılımı

Düşünme Stilleri	Cinsiyet	N	Ortalama	Standard Sapma	t	p
Kuralcı	Kız	48	4.17	.573	.761	.449
	Erkek	42	4.08	.588		
Yönetici	Kız	48	3.86	.629	.671	.504
	Erkek	42	3.77	.607		
Yargılayıcı	Kız	48	3.59	.706	.496	.621
	Erkek	42	3.65	.543		
Monarşik	Kız	48	3.50	.572	.927	.356
	Erkek	42	3.40	.503		
Hiyerarşik	Kız	48	4.02	.632	1.23	.219
	Erkek	42	3.87	.506		
Oligarşik	Kız	48	3.31	.598	.400	.690
	Erkek	42	3.26	.597		
Anarşik	Kız	48	3.31	.689	.005	.996
	Erkek	42	3.31	.682		
Evrensel	Kız	48	3.26	.560	.311	.756
	Erkek	42	3.30	.696		
Yerel	Kız	48	3.10	.688	.600	.550
	Erkek	42	3.19	.679		
İçsel	Kız	48	3.41	.714	.171	.865
	Erkek	42	3.44	.591		
Sosyal	Kız	48	3.55	.716	.494	.623
	Erkek	42	3.63	.813		
Açık fikirli	Kız	48	3.70	.660	.070	.945
	Erkek	42	3.71	.669		
Muhafazakar	Kız	48	3.14	.675	1.88	.062
	Erkek	42	2.85	.789		

Bu çalışma kapsamında, cinsiyet faktörü bir değişken olarak ele alınmıştır. Ancak, araştırma kapsamında yer alan bireylerin cinsiyetlerine göre düşünme stilleri açısından ortalama puanları dikkate alındığında öğrencilerin cinsiyetlerinin etkili bir faktör olmadığı görülmektedir. Her bir düşünme stilinin kapsamı içerisindeki davranışların gösterilmesi, sahip olunması bakımından bireysel farklılıklar söz konusudur. Ancak cinsiyet faktörü burada etkili bir faktör özelliği taşımamaktadır. Her birey düşünme stillerine kendi buldukları koşullar doğrultusunda gereksinim duymaktadırlar.

Zhang and Sachs, 1997, de farklı kişilik yapılarındaki insanların farklı düşünme stillerini gösterdikleri varsayımından hareketle yaptıkları çalışmada, yaş, cinsiyet, branşlar vb. değişkenlere dayalı olarak belirli düşünme stillerinde anlamlı grup farklılıkları bulmuşlardır (Sternberg, J.R. and Zhangs, L., 2001:215).

4. Öğretmen Adaylarının Branşlarına Göre Düşünme Stilleri Dağılımları

Araştırmaya katılan bireylerin her bir düşünme stili kapsamında, öğrencilerin branşlarına göre düşünme stilleri açısından nasıl bir dağılım gösterdiklerine ilişkin bulgular tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Adayların Branşlarına Göre Düşünme Stilleri Açısından Dağılımı

Düşünme Stilleri	Bölüm	N	Ortalama	Standart S.	t	p
Kuralcı	Fen Bil	53	4.12	.560	.336	.047
	Sayısal	37	4.00	.589		
Yönetici	Fen Bil	53	3.87	.679	.381	.370
	Sayısal	37	3.75	.516		
Yargılayıcı	Fen Bil	53	3.67	.662	.401	.351
	Sayısal	37	3.54	.589		
Monarşik	Fen Bil	53	3.52	.549	.292	.172
	Sayısal	37	3.36	.520		
Hiyerarşik	Fen Bil	53	4.07	.581	.335	.020
	Sayısal	37	3.78	.538		
Oligarşik	Fen Bil	53	3.30	.653	.335	.771
	Sayısal	37	3.26	.507		
Anarşik	Fen Bil	53	3.40	.678	.465	.157
	Sayısal	37	3.19	.678		
Evrensel	Fen Bil	53	3.30	.576	.390	.763
	Sayısal	37	3.26	.695		
Yerel	Fen Bil	53	3.15	.646	.464	.889
	Sayısal	37	3.13	.738		
İçsel	Fen Bil	53	3.47	.700	.431	.381
	Sayısal	37	3.35	.589		
Sosyal	Fen Bil	53	3.58	.756	.578	.833
	Sayısal	37	3.61	.775		
Açık fikirli	Fen Bil	53	3.75	.670	.436	.527
	Sayısal	37	3.65	.651		
Muhafazakar	Fen Bil	53	3.14	.741	.549	.043
	Sayısal	37	2.82	.708		

Tablo 6'daki bulgular incelendiğinde, araştırma kapsamında yer alan bireylerin düşünme stilleri açısından branşlarına göre ortalama puanları dikkate alındığında, 0.05 anlam düzeyinde Kuralcı düşünme stili, Muhafazakar düşünme stili ve Hiyerarşik düşünme stilinde öğrencilerin branşlarının etkili bir faktör olduğu görülmektedir. Bu üç düşünme stilinde branşlar arası anlamlı bir fark vardır. Bu üç düşünme stilini dikkate alarak, farklı alanların eğitimini almış olma ve bir alana özgü niteliğe sahip olmanın bireylerin farklı düşünme stilleri kapsamında davranış sergilemelerine yol açtığı düşünülebilir. Diğer düşünme stillerinde farklı alanların eğitimini almış olmak ve bu alanlara ilişkin bir lisansüstü eğitim görüyor olmak etkili bir faktör olarak görülmemektedir. Düşünme stillerinin bir özelliği de, bireylerde bu stillerin yalnızca birinin hakim olmasından ziyade, her bir birey için stillerin bir profilinin gösterilmesidir. Düşünme stilleri bireysel tercihlerin bir kombinasyonu olarak düşünülmektedir.

5. Öğretmen Adaylarının Seçtikleri Aktivitelere Göre Düşünme Stilleri Açısından Dağılımları

Düşünme stilleri ile bireylerin kendi performanslarına dayalı akademik başarıları, öz güvenleri, öğrenme yaklaşımları, kişilikleri, cinsiyetleri, gelişim çağları, sosyo-ekonomik statüleri, liderlik özellikleri ve çalışma deneyimleri arasında anlamlı ilişkiler vardır (Sternberg, J.R. and Zhangs, L., 2001, 221). Farklı özelliklere sahip olmak farklı düşünme stilleri kapsamında davranışların gösterilmesine yol açmaktadır. Bu nedenle, bireylerin gelişimlerinde öğrenme-öğretme sürecinde kazanmış oldukları, kişiliklerine mal ettikleri bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal içerikli davranışları onların düşünme stillerini kullanmalarında etkili olmaktadır.

Araştırma kapsamında yer alan bireylerin farklı aktivitelere katılmalarının, düşünme stilleri açısından etkili bir faktör olup olmadığına ilişkin bulgular tablo 7'de gösterilmektedir. Çalışmada birden fazla aktiviteye yer verilmekte ve burada birden fazla farklı aktivite arasında fark olup olmadığını saptamak üzere varyans analizi yapılması yoluna gidilmiştir. Tablo 7'deki bulgular incelendiğinde, araştırma kapsamında yer alan bireylerin farklı aktivitelere katılmalarına göre, düşünme stilleri açısından ortalama puanları dikkate alındığında 0.05 anlam düzeyinde Kuralcı düşünme stili, Yönetici düşünme stili ve Sosyal düşünme stilinde öğrencilerin katıldıkları aktivitelerin (Kitap okuma, gazete, spor, sinema, tiyatro, sinema) etkili bir faktör olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, öğrencilerin yaptıkları aktiviteler, bu üç söz konusu düşünme stilleri kapsamında yer alan davranışları sergilemelerinde farklı rol oynamaktadır. Diğer düşünme stillerinde aktiviteler, düşünme

stillerinin kapsamında yer alan davranışların gösterilmesinde etkili bir faktör olarak görülmemektedir.

Tablo 7. Farklı Aktivitelere Bulunan Öğretmen Adaylarının Düşünme Stilleri Açısından Değerlendirilmesi

Düşünme Stilleri	Varyans Kaynağı	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
Kuralcı	Grup Arası	4	6.08	1.52	5.44	.001
	<u>Gruplar İçi</u>	85	23.7	.280		
Yönetici	Grup Arası	4	1.51	.379	.996	.415
	<u>Gruplar İçi</u>	65	32.3	.381		
Yargılayıcı	Grup Arası	4	10.8	2.52	8.37	.000
	<u>Gruplar İçi</u>	85	25.5	.301		
Monarşik	Grup Arası	4	1.46	.367	1.27	.288
	<u>Gruplar İçi</u>	85	24.5	.289		
Hiyerarşik	Grup Arası	4	2.50	.627	1.95	.109
	<u>Gruplar İçi</u>	85	27.2	.321		
Oligarşik	Grup Arası	4	.490	.122	.335	.854
	<u>Gruplar İçi</u>	85	31.0	.365		
Anarşik	Grup Arası	4	2.53	.633	1.38	.246
	<u>Gruplar İçi</u>	85	38.8	.457		
Evrensel	Grup Arası	4	1.74	.437	1.12	.350
	<u>Gruplar İçi</u>	85	32.9	.338		
Yerel	Grup Arası	4	1.40	.352	.749	.562
	<u>Gruplar İçi</u>	85	39.9	.470		
İçsel	Grup Arası	4	1.53	.383	.885	.477
	<u>Gruplar İçi</u>	85	36.8	.433		
Sosyal	Grup Arası	4	4.71	1.17	2.14	.002
	<u>Gruplar İçi</u>	85	46.7	.549		
Açık fikirli	Grup Arası	4	1.94	.487	1.12	.351
	<u>Gruplar İçi</u>	85	36.8	.434		
Muhafazakar	Grup Arası	4	1.45	.364	.653	.626
	<u>Gruplar İçi</u>	85	47.4	.558		

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Sonuçlar

Araştırmada elde edilen bulgulardan şu sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Araştırmada öğrencilerin düşünme stilleri dağılımını belirlemeye ilişkin bulgular incelendiğinde, ortalama puanlarına göre, öğrencilerin Kuralcı (4.1361) ve Hiyerarşik (3.9556) düşünme stilleri yüksek orandadır. Öğretmen adaylarının, birçok işi öncelik sırasını dikkate alarak yaptıkları ve kendilerini ifade edebildikleri yaratıcı strateji gerektiren etkinliklerde daha çok davranış gösterdikleri ortaya konmuştur. Düşük oranda yer alan düşünme stilleri, Muhafazakar (3.0097) ve Yerel (3.1472) düzeydeki stillerdir.
2. Öğretmen adaylarının düşünme stilleri dağılımı birbirinden farklıdır. Düşünme stilleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
3. Her bir düşünme stili kapsamında, öğrencilerin cinsiyetlerine göre düşünme stilleri arasındaki farklılığa ilişkin bulgular incelendiğinde, ortalama puanlarına göre cinsiyet etkili bir faktör değildir.
4. Her bir düşünme stili kapsamında, öğrencilerin branşlarına göre düşünme stilleri arasındaki farklılığa ilişkin bulgular incelendiğinde, Kuralcı düşünme stili, Muhafazakar düşünme stili ve Hiyerarşik düşünme stilinde öğrencilerin branşlarının etkili bir faktör olduğu görülmektedir. Bu üç düşünme stilinde branşlar arası anlamlı bir fark vardır.
5. Her bir düşünme stili kapsamında, öğrencilerin seçtikleri aktivitelere göre düşünme stilleri arasındaki farklılığa ilişkin bulgular incelendiğinde, Kuralcı düşünme stili, Yönetici düşünme stili ve Sosyal düşünme stilinde öğrencilerin katıldıkları aktivitelerin etkili bir faktördür.

Öneriler

Her bireyin kendine özgü bir düşünme stili vardır. Eğitim kurumlarında bireylerin aynı düşünme stiline sahip olmadıkları düşüncesine her zaman yer verilmelidir. Bireylerin bireysel özelliklerine uygun öğrenme-öğretme ortamları oluşturulursa, daha kalıcı ve daha etkili öğrenmeler gerçekleşecektir. Öğrenme-öğretme süreci bireylerin düşünme stillerine cevap verebilecek şekilde düzenlenmesi yoluna gidilmelidir. Bireylerin farklı düşünme stillerine uygun davranışlar sergileyebilecekleri dikkate alınarak, farklı projeler, çalışma önerileri, ev ödevleri, bireysel ve grup çalışmaları vb. yer verilmesi sağlanmalıdır.

Bireylerin kendi düşünme stillerinin farkında olmaları, öğrenmelerini kontrol edebilmelerine, öğrenmeye sorumluluklarını görmelerine katkı getirecektir. Eğitim kurumlarında bireylerin

kendi düşünme stillerini tanımlarına olanak sağlayacak şekilde öğrenme-öğretme ortamları düzenlenmelidir.

Düşünme stilleri bireyin yaşamında pek çok durumda kullanılabilir. Bireyler yaşamlarında, günlük etkinliklerini yönetmek ya da idare etmeye her nasıl olursa olsun her durumda düşünme stillerini kullanmaya gereksinim duymaktadırlar. Her ne zaman mümkün olursa olsun, bireyler kendilerini yönetmenin biçimini seçerler. Stiller yaşam talepleri ve zamana göre değişebilir. Düşünme stilleri, bireylerin içinde buldukları koşullar tarafından biçimlendirilebilir. Öğretim kurumlarında öğrenme-öğretme ortamlarında bu doğru dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Arknaç, S.Ayşen. (1998) *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*, İstanbul: Alfa Yayınları. Ellis, Henry C. ve Hunt, Reed R. (1993) *Fundamentals of Cognitive Psychology*, New York: McGraw Hill.

Halpern, Diane F. (1996) *Thought and Knowledge: an introduction to critical thinking*, Mahwah, N.J. : L. Erlbaum Associates.

Harvey Allen. ve Splittgerber Fred L., Manning, M Lee. (1993) *Teaching and Learning in The Middle Level School*, New York: Macmillan Publishing Company.

Jensen, A.Rita. ve Kiley, Therese J. (2000) *Teaching, Leading and Learning*, Boston New York: Houghton Mifflin Company.

Özçelik, D. Ali. (1989) *Test Hazırlama Kılavuzu*, İkinci Baskı. Ankara: ÖSYM Eğitim Yayınları 5.

Özdamar, Kazım. (2002) *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi I*, Eskişehir.

Özden, Yüksel. (1997) *Öğrenme ve Öğretme*, Ankara: Pegem Yayınları.

Sternberg, Robert J./Zhang, Li-fang. (2001) "Thinking Styles Across Cultures: Their Relationships With Student Learning", *Perspectives on Thinking, Learning, and Cognitive Styles*, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, ss.197-225.

<http://snow.utoronto.ca/Learn2mod3/tsinventory.html>, "Thinking Styles Inventory", Sternberg-Wagner, 16 Ekim 2003.

Yıldırım, Cemal. (1985) *Bilim Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİNDE
YAYINLANACAK YAZILARA İLİŞKİN YAYIN KOŞULLARI

Dergide yayınlanacak yazıların her türlü sorumluluğu yazarına aittir.

Yazılar, World 6 programına göre kağıdın bir yüzüne 12 punto büyüklüğündeki (Times New Roman) tipi harflerle 1,5 satır aralığında yazılarak, yirmi sayfayı geçmeyecek biçimde iki takım olarak disketi ile birlikte editöre gönderilir. 20 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılmayabilir.

Yazının başlığı, büyük harfle ve sayfanın sol üst kenarından başlayarak 6 cm boşluk kalacak biçimde yazılır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik ünvan belirtilmez. Yazarın akademik ünvanı, çalıştığı kurum (Üniversite, Fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılır. Akademik ünvan dışında başka ünvan kullanılmaz.

Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar aşağıdaki düzenlemeye uygun biçimde hazırlanır.

ÖZET, ABSTRACT, GİRİŞ, PROBLEM, AMAÇ, SINIRLILIK (gerekirse), SAYILTILAR (gerekirse), YÖNTEM, BULGU VE YORUMLAR, SONUÇLAR, TARTIŞMA, TEŞEKKÜR (gerekirse),

Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

Kaynaklar

Yeni buluş ve yöntem sunumlarında yukarıdaki sıralamaya uyma zorunluluğu yoktur. Bunlar orjinal durumlarına bağlı kalınarak uygun düzenlemeyle gönderilebilir. Yayın komisyonu bu tür yazıların düzenlenmesinde yazar veya yazarların görüşlerini alarak değişiklik yapabilir.

Açıklayıcı Dipnotlar

Kaynakça Bağlacı

Alıntı yapılan kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla “*yazar ve yıl*” yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966) ... ya da sayfa numarası vererek , Yıldırım (1966: 70-97).

Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek : Massialas ve Cox (1966: 37-66).

Soyadlar aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırtdedilir.

Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Daha sonraki verilişlerde “v.d.” kullanılır.

Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu v.d., 1995: 31).

Kaynakça

Kaynak listesi, yazar soyadı, adının başharfi, basım yılı (parantez içinde), varsa adı, cilt numarası, sayısı, sayfa numarası biçiminde verilir. İkinci satır, birinci satırdan 3 harf içeride yazılır. Yazıda kullanılan bütün kaynaklar alfabetik olarak, yazının sonunda ayrı bir sayfada (sayfalarda) verilmelidir. Aynı yazarın birden fazla yapıtı, kaynak olarak kullanılmışsa basım yılına göre eskiden yeniye doğru verilir.

Kitaplar

Yazarın soyadı, adı. Basım yılı (parantez içinde). Kitabın başlığı (*italik yazıyla*), Basım yeri: Basımevi.

Örnek:

Bloom, Benjamin S. (1976). *Human Characteristics and School Learning*, New York: Mc Graw-Hill Company:

Dergiler

Yazarın soyadı, adı. yıl (parantez içinde). Makalenin başlığı (tırnak içinde), Derginin adı (*italik yazıyla*) cilt, sayı ya da ay: sayfalar

Örnek :

Ericson, L.H. (1958). “ Certain Ability Factors and Their Effect on Aritmetic”. *Teacher*, Vol. 5, No 2: 287-290.

Derlemeler

Yazarın soyadı, adı. Yıl (parantez içinde). Makalenin başlığı (tırnak içinde), in Editörün adı ve (ed.) ya da (eds.), Kitabın adı (*italik yazıyla*), Basım Yeri: Basımevi.

Örnek:

Getzels, J.W. (1958). "The Acquisition of Value in School and Society", in F.S.Chase and H.A. Anderson (eds.) *The High School in the New Era*, Chicago: University of Chicago Press.

Gönderilecek yazılara ait resim, şekil, grafik sayfa yazım alanını taşmayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilir.

Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın üçten fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde üçten fazla gönderilmişse ilk üçü dışında kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.

CONDITIONS OF PUBLICATION CONCERNING THE ARTICLES WHICH WILL BE PUBLISHED ON TRAKYA UNIVERSITY JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH SERIES OF SOCIAL SCIENCES

The articles are published on the Trakya University Journal of Scientific Research Series of Social Sciences in the framework of Trakya University Journals Concerning the General Principals.

1. In the journal original articles are required which is not being submitted for publication elsewhere and not given any copyrights.

2. Any kind of responsibility of the articles which will published on the journal is belong to the writer.

3. Articles should be typed 1,5 line spaced according to the Word 6 programme on the one side of the paper with the 12 font size (True Times New Roman) and sent to the editor in two copies with the disk. Articles should not exceed 10 pages if not they may not published on the journal and unpublished articles are sent back to the writer.

4. Title of the article is written with capital letters starting from the left top of the page by leaving 6 cm empty space. Name/names of the writer is written right bottom of the title side by side. Any kind of academical title of the writer is not written while writing the name/names of the writer. Academical title of the writer , Institution where he/she works (university, faculty, department or others) are written as footnotes at the bottom of the page.

5. Summary in Turkish is written just after the title and names of the writers. Summary is written with capital letters in the middle of the page. Turkish summary of the subject can not exceed 200 words. After summary in Turkish, summary in foreign language must be take part which it was written in one of the languages of the Associated Professorships (English, French, German or Italian) , Key words are given at the bottom of the pages in both summaries in the same languages. If the work is materialized with the support of an institution its name is given at the bottom of the first page as a footnote. Original name of the article is written below the SUMMARY title with small letters.

6. Articles in the field of research and examination are submitted according to the order which is mentioned below.

SUMMARY, INTRODUCTION, PROBLEM, AIM AND PURPOSE, LIMITATIONS (If is needed) , HYPOTHESIS (If it is needed), METHODS, COMMENTS, RESULTS, DISCUSSION, ACKNOWLEDGEMENTS (If it is needed) .

References

7. There is no compulsion in the presentations of the new discovery and technique as in the 6th article. They can be sent in the correct order in connection with their original situation. Board of editors can make some changes in such articles by consulting to the writer.

Explanatory Footnotes

8. Explanatory footnotes are mentioned at the same page consecutively by numbering at the bottom of the page.

Connective References

9. References which is quoted must be given in the text with the connective references according to the technique of " writer and year " , surname of the writer, publishing date and page number.

If the name of the writer is mentioned in the text, year of the references must be written in brackets.

Example: Yildirim (1996) ... or by giving the page number, Yildirim (1996: 70-97).

Example: New developments have been made in this field. (Raths, 1967: 40-85)

Example: Gates (1967a : 45-50(1967b : 130-170) .

If the references have two writer only their surnames are written.

Example: Massialas and Cox (1967: 37-66)

If the two writers have the same surname and their works which were published at the same year can be distinguished by the first letter of their names.

Example: Smith, O. and Smith, B. (1958: 251-251)

If the reference has more than two writer all surnames are mentioned in the first mentioning.

Example: Bursalioglu, Aydin, Kaya, (1995: 120-145)

In the next mentioning et al. is used.

Example: Bursalioglu , et al. (1995: 120-145)

The references which are given as a line should be ordered from the oldest date to the recent one and must be separated with semicolon in the brackets.

References

Reference list can be given in this order (surname of the writer , first letter of his/her name , publishing date (in brackets), name if there is, number of volume, number of edition and page number. Second line is written 3 letter intended from the first line. All references which are used in the article should be given in alphabetical order on a separate page at the end of the writing. If more than one work of a writer are used as references they should be given from the oldest to the recent one.

Books : Surname of the writer, name. Publishing date (in brackets) . Title of the book (in Italic) , Place of publishing: Printing House

Example: Bloom, Benjamin S. (1967) *Human Characteristics and School Learning*, New York : MC Graw- Hill Company.

Journals : Surname of the writer , name. Year (in brackets) Title of the Article (in quotation marks) , Name of the journal (in Italic) , number of volume, number of edition or month: pages.

Example : Ericson, L.H. (1958) "

Certain

Selecteds : Surname of the writer , name . Year (in brackets) Title of the article (in quotation marks), Name of the editor and (ed.) or (eds.) , name of the book

Ability Factors and Their Effect on Arithmetic" *Teacher* ,Vol.5 No 2 : 287-290.

Selecteds : Surname of the writer , name . Year (in brackets) Title of the article (in quotation marks), Name of the editor and (ed.) or (eds.) , name of the book

(in italic) , Place of Publishing : Printing House .

Example : Getzels, J.W. (1958) " The Acquisition of Value in School and Society " , F.S. Chase and H.A.Anderson (eds.) *The High School in the New Era* , Chicago: University of Chicago Press.

Pictures, figures, graphs belong to the articles which will sent must be clear and suitable for the technique of offset printing and should not exceed the area of writing . Their row number and names are given below the each figure or graph.